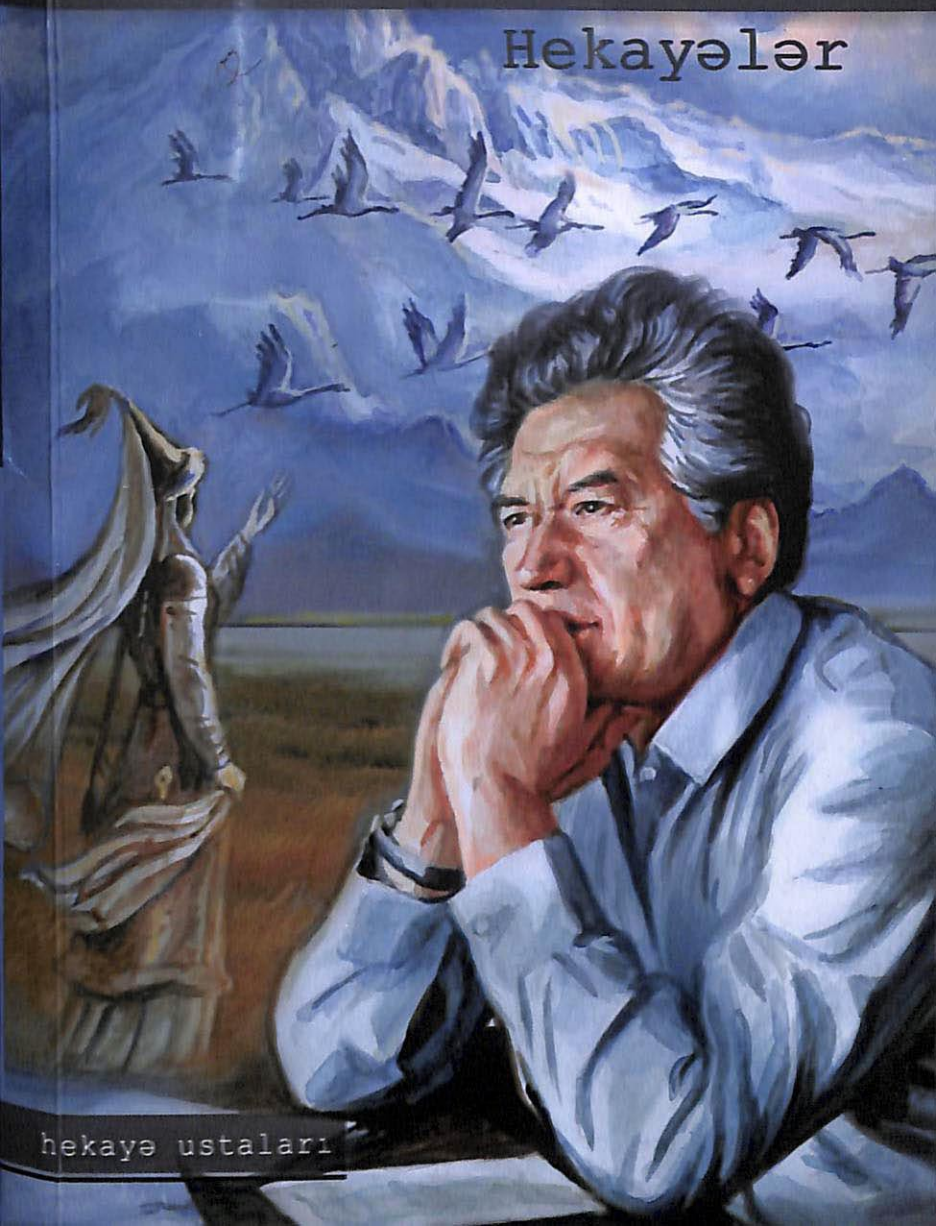

ÇİNGİZ AYTMATOV

Hekayələr

hekaye ustalari

Çingiz Aytmatov

seçmə hekayələr

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Çingiz Aytmatov

Seçmə hekayələr

Bakı, "Altun kitab" nəşrlər evi, 2014, 208 səh.

MÜNDƏRİCAT

Tərtib edəni	İbrahim İlyaslı
Tərcümə edənlər:	İbrahim İlyaslı Təranə Quliyeva
Redaktor:	Şəfiqə Quliyeva
Kompüter dizaynı:	Günəl-İsmayılova
Korrektor:	Aqşin Məsimov

Baydamtal çayında	5
Oğulla görüş	45
Köçəri quşların göz yaşları.....	65
Balaca əsgər	85
Ağ yağış	95
Dəhnəçi	110
Qırmızı alma	127
Buyuzlu ana maral	148
Manqurt əfsanəsi	163
Öldürək – öldürməyək.....	181

© "Altun kitab" MMC – 2014

www.altunkitab.az

ISBN 978-9952-24-205-8

BAYDAMTAL ÇAYINDA

Yenə coşub-daşdı Baydamtal çayı,
Yoxla yaxşı-yaxşı bəndi, bərəni.
Səni gözləyəcəm səhər olunca,
Sevgilim, gəlməsən, qəm üzər məni...

(Talas vadisi qızlarının nəğməsi)

1

Qəfil leysan tökməyə başladı. Bir göz qırpımında əmələ gələn boz-bulanıq sular selə döndü və yamaclardan sürətlə axıb yarıqlara doldu, sel qoca küknarları kökündən qoparıb qabağına qatdı, iri daşları üzüaşağı diyirlədi. Nələrə qadir olduğunu göstərən sel suları axırda Baydamtal çayına qarışıb gözdən itdi. Dərəyə sığmayan çayın bulanıq və köpüklü suları vadidə coşub-daşırdı. Artıq şər qarışmaq üzrə idi, buna baxmayaraq bulanıq və qəzəbli dalğalarını sahilə cırıpan çayın səviyyəsinin get-gedə qalxdığını görmək mümkün idi. Hayqıran dalğalar sahil daşlarına cırıpıaraq parçalanır və nalə çəkib geri çəkilirdi. Selsuların bir anın içində yerindən qopartdığı sal daşlar dərədə gurultu qoparırdı.

Uçurum dalğalara darısqallıq edirdi. Çayın gur axan yerində dalğalar bir-birinin belinə qalxır və yuxarı tullanırdı. Adama elə gəlirdi ki, dalğalar elə bu dəqiqə çayın üzərindəki kanata bənd olmuş yedəyi ağuşuna

alıb aparacaq. Külək yedəyi yellədir, o isə yanıqlı-yanıqlı cırıldayırdı.

Coşan çayın üstünə doğru sallanmış nəhəng qara qayalar isə bütün bunların onlara heç bir dæxli yoxmuş kimi etinasızcasına lal-dinməz durub-dayanmışdı.

Balaca daxmanın həyatindəki it isə elə hey ulayırdı. Qaranlıq pəncərənin altında özünə yer eləmiş itin cansıxıcı "A-u-u-u..." ulartısı o qədər vahiməli səslənirdi ki, adam üşənirdi. Külək bu ulartını qabağına qatıb dərə boyunca yayırdı.

Asiyanın gözlərinə yuxu getmirdi. Şimşək çaxanda isə lap qorxurdu, elə bil kimsə pəncərənin ağzında kibrit alışdırırdı və bu zaman bulanıq yağış suyu axan pəncərədən ona boylanan buludlar qulyabanıya bənzəyirdi. Hətta ona elə gəlirdi ki, bu əcaib varlıq pəncərəni döyür. Asiya qorxusundan əlindəki açıq kitabı sinəsinə sıxdı və təlaş içində gözlərini yumdu. Nəfəsini qısaraq bayırı dinşədi.

Divarın o üzündə hidrotexnik Bektemirin ailəsi yaşayırdı. Oradan qırıq-qırıq sözlər və öskürək səsi eşidilirdi. Bu, Bektemirin atası – qoca Asılbaş kişinin səsi idi. O, revmatizmdən əziyyət çəkirdi və görünür, bu gün onun sümükləri bir az da şiddətlə ağrıyırdı. Qoca artıq bir neçə dəfə ucadan səslənib iti söymüşdü:

– İtil, Baykuren, rədd ol burdan! Kəs səsini, lənətə gəlmiş, görüm ulartın öz başını yesin!

Sonra Asılbaş Asiyanın pəncərəsinə yaxınlaşdı və öskürərək hirsli halda dilləndi:

– Sən yatmamısan, Asiya? Hələ də işığın yanır. Yaxşısı budur, dincəl, qızım. Kitab oxumağa sonra da vaxt taparsan. Yoxsa qorxursan, hə?

– Yox, atacan, narahat olmayın. Siz yatın, üstünüzü də qalın eləyin.

– Elə dərd budur ki, yata bilmirəm də... Hava çox tutqundur. Bu sümükləri sınımış it də ki bir yandan pis-pis ulayır, nəşə ürəyim narahatdır, görüm elə öz başında çatlasın...

Bu zaman içəridən gəlinin qəzəbli səsi eşidildi:

– Aman Allah, bircə bu qoca sakitcə uzanıb yatsaydı... İndi uşağı oyadacaq! Nə yapışmısınız bu itdən? Ulayıb-ulayib kəsəcək də...

Ancaq Asılbaş qulağı ağır eşitdiyindən öz işindəydi. O, yerini təzədən döşəyib uzandı və ucadan deyilməyə başladı:

– Allah, sən bizi xata-baladan qoru! Görəsən, nə vaxta qədər çəkəcək? Baydamtal da ki yenə aşıb-daşır... Bir də gördün yedəyi kanatdan qoparıb apardı... Sonra di get bunu axtar... Hamısı Allahın cəzasıdır... Ax, belim qırılır, belim qırılır!..

Dan yeri söküləndə dağların zirvəsinə təzəcə gün düşmüşdü ki, Bektemir atını yəhərləyib dərənin qayalı səmtinə doğru yola düzəldi. O tələsirdi... "Görəsən, qayalıqda vəhşi heyvanlar üçün qurduğu tələləri gecə ikən sel aparmayıb ki..."

Artıq yağış kəsmişdi, ancaq buludlar islaq keçə kimi yerin üzərindən, özü də lap aşağılardan asılıb qalmışdı. Zirvələrdəki və döşlərdəki qar örtüyü ağ-göyümtül rəngə çalırdı, qar gecə ikən hissediləcək dərəcədə aşağı yatmışdı. Qarlı yamaclardan üzəaşağı, dərə boyu zəhlətökən bərk külək əsirdi. Yerə yaprılmış otlar və kollar sularını silkərək qamətlərini dikəldirdi.

Cığır çox sürüşkən idi. Ona görə də Bektemir atını asta sürürdü: at addım-addım irəliləyirdi. O, atın yünənini buraxıb öz işləri haqqında düşünürdü. Birdən at sanki yerə mıxlanıb qaldı, sahibinin onu mahmızlaşdırmasına baxmayaraq, yerindən dəbərmədi. "Buna nə

oldu belə, nədən ehtiyatlanır?" – Bektemir fikirləşdi və ətrafı gözdən keçirdi... Cığırda bir neçə addım aralıda bir adam yerə sərilib qalmışdı. Bektemir heyrətindən atın belindəcə donub-qaldı. Daşlı enişdə üzüstə yıxılmış adamın cırıq gödəkcəsinin altından çıxan çiyindən və başından qan axırdı.

"Görəsən, ölüb, yoxsa hələ sağdır?" – Bektemir atı onun yanına sürdü: "Kim ola bilər, görəsən?"

Baydamtalın ətrafında yaşayış yoxdur, bura ən yaxın kənd azından onlarca kilometr aralıdadır. Doğrudur, hərdən ovçular gəlib buralara çıxırlar, amma onların hamısı tanıdığı adamlardır, üstəlik, ovçuların hamısı, adətən, hidrotexniki məntəqədə dayanır, ovla bağlı Bektemirlə məsləhətləşirdi. Axı bu adam heç ovçuya da oxşamır. Saçlarını şəhərlilər kimi vurdurub, paltarında yağ ləkələri, qolunda da saat var.

Bektemir diqqətlə ətrafı nəzərdən keçirdi. Aydın məsələdir ki, bu adam bütün gecəni yağışın altında qalıb. Yarğandan axan gilli palçıq onun üzərini yarıya-cən örtmüşdü. Özü də cavan adama oxşayırdı. Dirsəklərindən cırılmış gödəkcəsindən hiss olunurdu ki, yuxarı dırmaşmaq üçün o ki var əlləşib. O indi də elə uzanmışdı ki, sanki sürünürdü: sağ əli qabağa doğru uzanmışdı, barmaqları daşa pərçimlənib qalmışdı. Haradan, hansı tərəfdən gəlirmiş, görəsən? Yəqin etmək mümkün deyildi – yağış bütün izləri yuyub aparmışdı.

Birdən adam yerində qurcalanmağa və zarımağa başladı.

"O hələ sağdır!" – Bektemir sevincək atdan endi və onun əlindən tutdu:

– Ey, eşidirsən məni? Eşidirsən?..

Ondan cavab gəlmədi. Bektemir çətinliklə də olsa onu arxası üstə çevirdi, köynəyinin düymələrini açıb

əlini onun sinəsinə qoydu. Ürəyi döyünürdü. Bektemir onun ciblərini axtardı, komsomol biletindən başqa bir şey yox idi. Biletin islanmış səhifələri bir-birinə yapışmış, yazıların mürəkkəbi yayılmışdı. O çətinliklə üç söz oxuya bildi: "...Aliyev Nurbek... 1930..."

– Çox maraqlıdır! – Bektemir başını buladı. Sonra Nurbeki yəhərə qaldırmaq üçün atını münasib yerə çəkdi.

2

"Penisillin qurtarır, nə edək?" – bu, Nurbekin eşitdiyi ilk sözlər oldu; çətinliklə qavradığı səslər sanki lap uzaqlardan gəlirdi. Ancaq o dərk edə bilmirdi ki, bunu deyən kimdir və söhbət kimdən gedir. Nurbek gözlərini açmağa çalışdı, ancaq bacarmadı, sadəcə, buna gücü yetmədi, ona elə gəldi ki, qaranlıq bir dərənin dibinə yuvarlandı.

Sonra Nurbek hiss etdi ki, kimsə onun ağızına su damızdırır. Soyuq su damcıları çənəsindən axıb sinəsinə getdi. Nurbek gözlərini açdı. Bu dəfə o, sinəsinə doğru əyilmiş adamın dediyi sözləri açıq-aydın eşitdi:

– Bax, Asılbay ata. O, gözlərini açdı!

Nurbek səsdən ayırd etdi ki, bunları deyən qız və ya gənc qadındır. Ancaq onun üzünü görə bilmədi. O hər şeyi dumanlı şəkildə görürdü. "Yəqin, yuxu görürəm", – Nurbek fikirləşdi. Bu zaman ikinci bir səs eşidildi, bu, deyəsən, yaşlı bir adamın səsine oxşayırdı:

– Hə, qızım, o, həyata qayıtdı! – və dərindən ah çəkdi. – Çox xeyirxah bir iş gördün, Asiya! O, Allahın qüdrəti və dərmanların köməyi ilə xilas oldu!..

Onlar yenə nə haqdasa pıçıldadırlar və otaqdan çıxdılar. "Qoy dincəlsin!" – qoca bunu deyib qapını as-taca örtüdü.

Onun gözlərini örtən bulanıq pərdə yavaş-yavaş çəkildi və Nurbek səliqə ilə ağardılmış balaca otağı təəccüblə gözdən keçirdi. O, bura necə gəlib düşdüyünü anlaya bilmədi, ancaq hiss etdi ki, bura mədəni bir insanın yaşadığı evdir. Rəfdə səliqə ilə sıralanmış kitablar, stolun üstündə bir topa yazılı vərəq, küncdəki şkafta isə Nurbekə tanış olmayan cihazlar var idi. Divardan qoruyucu alpinist eynəyi asılmışdı. O ehtiyatla pəncərəyə tərəf boyladı; dolabçanın üstündəki güzgünün qarşısında böyük bir kollektiv fotosəkil qoyulmuşdu. Fotosəklin yuxarisindəki yazını asanlıqla oxumaq olurdu: "Coğrafiya fakültəsi". Pəncərədən qarşı dağların zirvəsini, mavi səmanın bir hissəsinə aydınca görmək olurdu, haradasa lap yaxınlıqdan axan çayın şırıltısı eşidilirdi.

– Heç başa düşmədim! – Nurbek pıçıldadı. O, güzgüdən gözünü çəkə bilmirdi. Rəngi avazı, uzunsov sifətini tük basmış, başı bintlə sarınmış birisi çarpayıda uzanıqlı halda güzgüdən ona baxırdı.

– A-a! – Nurbek qışqırdı və onun sifəti ağrıdan və qorxudan tamam dəyişdi. Ona elə gəldi ki, ordan zəhləsi gedən, nifrət etdiyi bir adam boylanır. Nurbek zarıdı, əllərini üzünə tutub çevrildi. Qapı açılarda isə qorxudan diksindi və əllərini üzündən çəkdi. Otağa əyninə xizəkçi kostyumu geyinmiş, ayağında qalın altlıqlı çəkmələri olan, uzun saçlarını səliqə ilə boynunun ardına yığmış bir qız daxil oldu.

– İndi yaxşısınız? – qız soruşdu və gülümsəyərək əlindəki çaydanı stolun üstünə qoydu. Nurbekin sifəti allandı: qız yanında çarpayıda uzandığına görə utanırdı. O qalxmağa cəhd elədi.

– Siz nə edirsiniz?! Uzanın, qalxmayın.

Nurbek istədi cavab versin, ancaq bu zaman

qabırğalarının altından dəhşətli bir ağrı qopdu və onu nəfəsini kəsən bir öskürək tutdu. O, aşağı əyilib sinəsini tutdu və xırıldadı. Qız nə edəcəyini kəsdirə bilmədiyindən təlaşla otaqda oyan-buyana vurnuxmağa başladı. Nəhayət, o, əlini Nurbekin başının altına keçirdi. Xəstənin öskürəyi kəsəndən sonra qız rahat nəfəs aldı və onun alnını dəsmalla sildi.

– Sizin ciyərləriniz bərk soyuqlayıb. Siz özünüzü qorumalısınız. Dünəndən özünüzdə deyilsiniz. Hərəkətiniz yüksəkdir. Bu gün də otuz doqquzdən düşməyib. Uzanın... Özünüzü evinizdəki kimi hiss edin... Mən isə bir qədər radioköşkdə olmalıyam.

Öskürək onu təntidəndən sonra hələ də özünə gələ bilməyən Nurbek, ümumiyyətlə, qıza nə cavab verəcəyini də bilmirdi, yalnız tərəddüdlə, çəşqin halda ona baxırdı. Oğlan kimi geyinmiş bu qız nədənsə get-gedə ona tanış gəlirdi, elə bil onu çoxdan tanıyırdı. O isə adi və qarayanız bir qırğız qızı idi. Onun enli sifətini, geniş və gözəl alnını dağ küləkləri codlaşdırmış, günəş yandırmışdı, qalın dodaqları həmişə aralı olurdu, sanki bu dəqiqə gülümsəyəcəkdi. Görkəmi xeyirxah və sadəlövh bir uşağı xatırladırdı. Yalnız gözləri çox ciddi təsir bağışlayırdı, baxışları fikirli idi. Qız çox da böyük olmayan, amma bərk və güclü olduğu hiss edilən əlləri ilə onun yastığını düzəltdi, ana qayğıkeşliyi ilə Nurbekin ayaqlarını adıyla bükdü.

– Çarpayı bir az gödəkdir, bəlkə, yastığınızı yuxarı qaldırım?

– Yox, narahat olmayın... Bağışlayın, bacıcan, mən indi haradayam?

Qız təəccüblə gözlərini ona dikdi:

– Bura hidroloji məntəqədir.

– Hidroloji məntəqə?

– Elədir ki var! Siz Baydamtal çayı haqqında eşitmisinizmi? Sizi Bektemir ağa tapıb. Siz onu tanıyırsınız?

– Yox... Xatırlamıram...

– O bizim hidrotexnikdir.

– Burada insanlar yaşayır?

– Bəli. Ancaq biz burda çox azıq – Bektemirin ailəsi və mən...

– Siz də burda işləyirsiniz?

– Bəli, hidroloqam.

– Xeyirxahlığınıza görə çox sağ olun, bacıcan, ancaq... – Nurbek sözünü tamamlaya bilmədi, dayanı. Sonra soruşdu: – Sizin adınız nədir?

– Asiya. Sizin adınızsa Nurbekdir, elə deyil? Siz, yaqın ki, Baydamtala hansısa vacib iş dalınca gəlmişdiniz?

Nurbek heç nə demədi. Yanı üstə çevrildi və adyalı üstünə çəkdi. Amma o dəqiqə də adyalı üstündən kənara atdı, qızın gözlərinin içinə baxdı və dedi:

– Mən cinayətkaram!

Asiya çaydanı yavaşca aşağı qoydu.

– Siz cinayətkarsınız? Necə, bu necə olub axı? Deməli, siz qaçmısınız, dağlarda gizlənirsiniz?

– Elədir, bacıcan! Yaqın, siz də fikirləşirsiniz ki, adam xilas etmisiniz... Bu belədir, mənim yerimə kim olsaydı, ömrünün sonuna qədər özünü sizə borclu hesab edərdi... Ancaq mən itkin düşsəydim, sümüklərim qurda-quşa yem olsaydı, taleyimdən daha razı qalardım.

Asiyanı dəhşət bürüdü, ancaq özündə güc tapıb xəstəni sakitləşdirməyə çalışdı:

– Siz nə danışırsınız? Sakit olun! Sizə həyəcanlanmaq olmaz. Qalxmayın!

– Getməyin, bacıcan! Sizdən xahiş edirəm, yalva-

rıram sizə, məni axıra kimi dinləyin! – sanki Nurbek hər şeydən çox, qızın onu dinləmədən çıxıb getməsindən qorxurdu. – Dayanın, Asiya, mən sizə hər şeyi danışacam, heç nəyi gizlətməyəcəm...

3

Yazın ilk günlərindən biri idi. Nurbek zavodun darvazasından çölə çıxdı, yun şərfini boynundan çıxarıb cibinə qoydu, enli küreklərini gərib dərindən nəfəs aldı. O, fərəhli baxışlarla bütün ətrafı gözədən keçirdi: küçəyə, zavodun korpuslarına, səmaya, parka diqqət etdi...

Nurbek ucaboy, yaraşlıq bir oğlan idi, elə indi də o, çənəsini azca irəli verib sərt dodaqlarını bərk-bərk bir-birinə sıxanda və qürurla ətrafına baxanda yoldan ötənlərin diqqətini özünə cəlb edirdi.

Yazın gəlişini bu gün Nurbek daha yaxından hiss edirdi. Baxmayaraq ki hava rütubətli və yapışqan idi, göyün üzünü boz-tutqun buludlar almışdı, günəş görünmürdü, amma asfaltın üstündəki qar örtüyü ərilməyə başlamışdı, dərin gölməçələrə dolan qar suları şırıltıyla arxlara tökülürdü. Baharın ilk müjdəçisi olan ərək ağacının budaqları gillə hörülmüş divardan aşib küçəyə çıxırdı, şişmiş tumurcuqlar ətrafa xoş ətir yayırdı.

Nurbek trolleybusa mindi. Bahar düşüncələri onu tərk etmirdi. Qarşıda Nurbeki gözəl və maraqlı günlər gözləyirdi. O, uzaq dağ kəndlərinin birində, xam torpaqlarda təşkil olunmuş sovxozda mexanik kimi işə başlayacaqdı. O, həmin sovxozda ilk gedənlərdən olacaqdı. Xasiyyətnaməsində zavodun partiya təşkilat kətibisi onun təcrübəli mütəxəssis, bacarıqlı mexanik

olduğunu yazmış və tamamilə əmin olduğunu bildirmişdi ki, o, zavodun etimadını doğruldacaq.

Vilayət komsomol komitəsinin göndərişi artıq əlindəydi və bu günlərdə şəhər klubunda yolasalma mərasimi keçiriləcəkdi: çoxlu xoş sözlər, yaxşı arzular eşidəcəkdi, musiqiyə qulaq asacaq, rəqs eləyəcəkdi, gülüş səsləri bir-birini əvəz edəcəkdi, bərk-bərk əlini sıxıb ona yaxşı yol arzulayacaqdılar... Nurbek təsəvvüründə canlandırdıqlarının hamısını ifadə etməkdə çətinlik çəkirdi... Bir sözlə: yeni həyat tərzini, yeni iş, yeni dostlar hələ qarşıdaydı!..

Nurbek xam torpaqları ilk fəth edənlərdən biri olacaqdı. Əsrlərlə insan əli toxunmamış torpaqlarda buğda əkiləcək, yollar salınacaq və xalq deyəcəkdi: "Bu bizim kəndimizdir, bu bizim məktəbimizdir, bu bizim emalatxanamızdır!.." Bəyəm bu, böyük xoşbəxtlik deyildimi? Bütün bunlar haqda fikirləşdikcə Nurbekin qollarına yeni güc gəlir, elə bu saat işə girişmək, qurub-yaratmaq istəyirdi.

4

Dağlara yaz gec gəlmişdi. Sovxozda şumdan əlavə, işlər başdan aşırırdı. Texnikanı işə salmaq, yanacaq gətirmək, təmir işləri görülən emalatxananı avadanlıqla təchiz etmək, ev, yeməxana, hamam tikmək lazım idi... İndiyəcən yaşayış olmamış bir yerdə hər şey vacib və hər şey lazım idi... Amma mexanizatorlar, əlbəttə ki, əkin-səpin işlərini daha vacib sayırdılar.

Doğrudan da, indiyəcən insan ayağı dəyməmiş, yalnız vəhşilərin gəzib-dolaşdığı bu dağların arasında həyat qurmaq asan və sadə bir iş deyildi. Ancaq bu cür çətinliklərlə qarşılaşan Nurbek ruhdan düşmədi. O,

yenə də əvvəlki kimi tələskən, çılğın, inadkar olaraq qalırdı. İndi onun bu xüsusiyyətlərinə daha bir cəhət əlavə edilmişdi – Nurbek daha sərt və əsəbi olmuşdu; nəyin bahasına olursa olsun, hər şey onun dediyi kimi olmalıydı. O hər şeyi şəxsən özü etmək istəyirdi, öz əlləri ilə. Tabeliyində olan insanlardan kimsə tapşırığı yerinə yetirə bilməyəndə qəzəblənir, qışqıraraq bağırdı: "Sən nə təhər adamsan? Bu cür sadə bir işin öhdəsindən gələ bilmirsən. Sənin kimilərini, başım çıxmır, bura necə göndərirlər? Çəkil görüm, özüm eləyəyəm!"

Nurbek hansı işin qulpundan yapışsa, orda iş qaynayırdı, onda işin axırına çıxmadan dayanmaq yox idi. Adamlarda elə təsəvvür yaranırdı ki, Nurbeksiz ötüşmək, ümumiyyətlə, mümkün deyil. Nə vaxt baxsan, onu kəməri tarım çəkili, ayaq üstə, iş başında görürdin. O, çadırları özü qurur, buldozeri özü sürür, qar uçqunlarını yarıb keçir, emalatxanada dəzgahları özü quraşdırırdı...

Yalnız uzunsürən yağışlı günlərdə, məcburiyyət qarşısında qalıb çadıra çəkiləndə yerinə uzanıb qəm dəryasına qərq olurdu. Nurbek başa düşmürdü ki, nə üçün indiyəcən bir adamla yaxınlıq etməyi bacarmayıb, nə üçün hamı kimi onun da dərdləşməli, ürək açmalı bir dostu, sirdaşı yoxdur. İş vaxtı tabeliyində olan insanlar dinməz-söyləməz onun göstərişlərini yerinə yetirsələr də, ona hörmətlə yanaşsalar da, iş qurtaran kimi hərə çəkilib bir yana gedir, onu dindirib-danışdıran belə olmurdu... Belə anlarda o, çamadanında saxladığı bir fotosəkli çıxarar və dərinədən ah çəkərək fənərin tutqun işığında uzun-uzadı ona tamaşa edərdi.

Aynagül şəkildə də gözəl idi. Fotosəkildən onun sevimli ətrinin qoxusu gəlirdi.

Aynagül nazirlikdə katibə işləyirdi. Həmişə yumşaq

xalı-xalça üzərində gəzdiyindəndi, ya nədəndisə, o, çox yüngül, səssiz addımlarla yeriyərdi. Kim bilir, bəlkə də, anadangəlmə yerisi belə olmuşdu...

Nurbek göndəriş vərəqəsini göstərib xam torpağa getmək qərarını söyləyəndə, gözlədiyi kimi, Aynagül onun boynuna sarılmadı:

– Sən yaxşı-yaxşı fikirləşmişən? – Aynagül qaşlarını çataraq soruşdu.

– Bəli, nədir ki?

– Heç, elə-belə... – və sakitcə əlavə etdi: – Deməli, sən ancaq sözdə məni sevirmişsən... – Aynagülün sıx kirpikləri islandı və belədə gözləri daha gözəl görünürdü. Nurbek özünü itirdi, o bunu heç gözləməirdi.

– Bu nəyə lazımdır, Aynaş? Sən elə bilmə ki, mən sovxozu gedəndən sonra səni unudacam. Mən səninlə orda necə yaşayacağımız haqda düşünürəm...

Əlbəttə, Aynagül bu saat ora getmək haqda fikirləşməirdi. Heç Nurbek də ona belə bir təklif etməzdi. Əvvəlcə gedib yerləşmək, ev almaq lazım idi, evlənmək söhbəti ancaq bundan sonra ola bilərdi.

Nurbeki yola salarkən Aynagül ona öz fotosəklini bağışladı:

– Get, Nurbek, – Aynagül dodaqlarını sallayaraq küskün halda dilləndi. – Bir şey ki beyninə düşdü, səni ondan döndərmək mümkün deyil. Ancaq yadında saxla: işdir, oralar xoşuna gəlməsə, qayıt gəl, mən səni gözləyəcəm. Fikirləşmə ki, zavodda sənin haqqında nə deyəcəklər, bu elə də vacib deyil... İş hər zaman tapılar. Hə, bir də onu demək istəyirəm ki, mənim dayım sənin çalışacağıın rayonda işləyir, hər ehtimala qarşı al, onun ünvanını da götür. Utanıb-çəkinmə, bir şey lazım olsa, ona müraciət elə, o hər şeydə sənə kömək edə bilər...

Sən demə, Aynagül ünvanı səhv veribmiş. Onun

dayısı qonşu rayonda, cənubdakı aşırımın arxasında işləyirdi. Nurbek bunu çox sonralar yerli adamlardan soruşub öyrəndi.

Sovxoz gündən-günə irəliləyir, abadlaşır. Nurbek isə böyük səbirsizliklə Aynagüllə evlənəcəkləri günü gözləyirdi.

5

Dağların yazı gec gəlir, amma gələn kimi də sürətlə ötüb-keçir. Aşağılarda vadilər yaşıllığa qərq olur, cavan ağaclar boy atır, yarpaqlar ağacların dibinə kölgə salmağa başlayırdı. Yaz fəslı işını bitirib yerini yaya verən kimi də al-yaşıl ətəklərini çırmalayıb dağlara doğru tərpənirdi.

Dağlıq ərazilərdə yazın öz qayda-qanunları, öz təkrarsız gözəlliyi var. Səhər tezdən göydən qar ələnilir, nahardan sonrasa gün çıxır, qar örtüyü hərəkətə gəlir, əriyib axır və buxarlanıb yoxa çıxır, bircə günlük ömrü olan güllər açır, axşama dönəndə isə saxta hər yeri qurquru qurudur. Gecəni çaylar, bulaqlar buz bağlayır. Səhəri gün isə zirvələrdən baxanda ruhun təzələnilir, dağlarda əsrarəngiz bir yaz havası duyulur, baxmaqdan adamın gözü doymur. Mavi, tərtəmiz və ləkəsiz səma adamı heyran eləyir. Torpaq təzə, yaşıl paltarlı, şehlə yuyunmuş gənc qız kimi cilvələnilir, elə bil bu dəqiqə sənə baxıb utancaq halda gülümsəyəcək... Ağzını açıb qışqırsan, səsin dağları bürüyəcək: təmiz havada səs çox uzaqlara yayılır... Nə qar, nə duman, nə yağış, nə külək yazın qarşısını kəsə bilməz, o, yaşıl yangın kimi dağdan-dağa, zirvədən-zirvəyə adlayır, getdikcə yüksəkliklərə can atır və nəhayət, əbədi buzlaqlara qədər gedib çıxır.

Dağlıq ərazilərdə yaşayan insanlar yaz, akını ilə

bağlı əvvəlcədən xüsusi tədarük görürlər – bir az gecikdin, səpdiyin cücərməyəcək, gecələr ayaz vura-
caq...

...Nurbek sovxozun ən uzaq sahəsinə – “Çon-Say”a axşamüstü gəlib çıxdı. Hələ motosikletdən düşməmiş gözü dağın ətəyindəki hərəkətsiz traktora sataşdı. O, dilxor olub tüpürdü, mühərriki söndürüb traktora tərəf qaçdı. Təngnəfəs halda uzaqdan qışqırdı:

– Ey, niyə dayanmısan? Yenə traktoru xarab etmişən?

Gənc traktorçu Jumaş tez papirosunu yerə atıb ayaqladı:

– Traktor işləyir! – o özünə haqq qazandırmaq istədi. – Amma bura çox təhlükəlidir, aqay¹.

– Nə? – Nurbek yumruğunu düyünlədi, az qaldı ki, onu vursun. – Sənin ağlın başındadır?

– E-e... yoldaş mexanik, bilirsiniz...

– Əşi, sözünü de. Neçə saatdır traktor dayanıb? Cavab ver!

– Bir saat olar...

Nurbek yumruğunu havada yellədi:

– Buna kim icazə verdi? Kim? Hansı axmaq?

– Deyirlər, traktor aşa bilər. İşləmək təhlükəlidir!

– Hara aşacaq? Sən nə çərənləyirsən?

Briqadir onlara yaxınlaşdı. Nurbek Trofimovu nifrət dolu baxışlarla başdan-ayağacan süzdü və əsəbi halda başını buladı:

– Bunu heç sizdən gözləməzdim! Traktorun boş dayanmasına görə partiya bürosunda cavab verəcəksiniz!..

– Traktoru məcburiyyət qarşısında qalıb dayan-

dırmışığı, yoldaş mexanik, – deyə enlikürək Trofimov vərdişkar kimi cod bığlarını eşdi və başını razılaşırmış kimi tərpəlib təmkinlə cavab verdi. – Gözləyirdik ki, ya siz, ya da aqronom gəlsin, məsləhətləşək... Maşını hərəkətə gətirməyə relyef imkan vermir, dağətəyi çox dikedir... Özünüz baxın, görün necə enişdir... Traktor aşa bilər, insanları bada verərik! Fikir verin, traktor hansı maillik üzrə dayanıb!...

Nurbek yerə oturdu, gözəyarı enişin mailliyini ölçdü və etinasızcasına əlini yellədi:

– Gərəksiz ehtiyatlanmadır! Bu sizin üçün təkərlı traktor deyil, tırtılı traktor elə enişlər enir ki... heç aşib eləmir!

– Şükür Allaha ki, mən ikinci on ildir dağlarda işləyirəm, Nurbek Aliyeviç. Hər şey görmüşəm. Siz isə təzəsiniz. İnanın mənə, burda işləmək olmaz, çox təhlükəlidir.

Bu artıq həddini aşmaq idi. Belə çıxır ki, Nurbek öz işini bilmir?! Bu azmış kimi, bir tərəfdən də Jumaş söz atdı:

– Briqadir düz deyir. Qorxuludur!

– Əgər qorxacaqdınsa, oturardın evində, alaçıqda!

– Nurbek dişlərini qıçayaraq dilləndi. – Xam torpaqlara qorxaqlar gərək deyil. Siz deyin, yoldaş Trofimov, partiya bizi bura nə üçün göndərib? Balaca bir təpəyə çıxmaqdan qorxuruqsa, biz necə öz işimizin öhdəsindən gələ bilərik?

– Yox, yoldaş mexanik, – Trofimov etiraz etdi. – Ağıllı hərəkət etmək lazımdır, özümüzü təhlükəyə atmamalıyıq. Bu, çox ciddi məsələdir.

– Siz nə təklif edirsiniz? Deyirsiniz, əlimizi əlimizin üstə qoyub oturaq?

– Bu sözlər nəyə lazımdır, yoldaş mexanik? Biz nə

¹Aq y (qırğız.) – ağa; burada: hörmətli adama müraciət formasında işlədilir.

vaxt əlimizi əlimizin üstə qoyub oturmuşuq? Əgər bu yer əkin üçün yararlı deyilsə, keçək başqa yerə.

– Məsləhətinizə görə çox sağ olun! Belə çıxır ki, biz yer şumlamaq əvəzinə tərəkəməlik etməliyik? Bəyəm bilmirsiniz ki, hər dəqiqəmiz qiymətlidir? Bir yerdən başqa yerə köç etdiyimiz vaxtda neçə hektar yer şumlaya bilərik. Üstəlik də, sizə xatırlatmaq istəyirəm ki, hər şey plana, qrafikə və marşruta uyğun yerinə yetirilməlidir. Bizim özbaşınalıq etməyə ixtiyarımız yoxdur!

– Niyə ki, yoldaş mexanik? Planda dəyişiklik etmək olar. Mən sizə bir daha xatırladım. Kimdən istəyirsiniz soruşun, bu enişlə heç kəs traktor sürmək istəməz! – Trofimov əli ilə ətrafa toplaşmış traktorçuları göstərdi. Onların heç biri dillənib bir söz demədi, ancaq kinli, sərt üzlərindən oxunurdu ki, mexaniklə razı deyillər.

– Hər kəsin canı özünə əzizdir, – Trofimov hamının rəyini ümumiləşdirirmiş kimi dilləndi. – Bu cür enişlə zarafat etmək olmaz, yoldaş mexanik!

– Razı deyiləm! Siz hamını qorxaq öyrətmisiniz! Sovxozun mexaniki mənəm, hansı maşının harada hərəkət edib-etməyəcəyini də mən bilərəm. Mən təsdiqləyirəm ki, bu enişdə heç bir təhlükə hiss etmədən torpağı əkmək olar. Xahiş edirəm, cəfəngiyatı buraxın! Siz kommunistsiniz, yoldaş Trofimov, çətinliklərə qarşı mübarizə aparmaq lazımdır, onlardan qaçmaq yox! İnsanlar sizə baxırlar...

Trofimov özündən çıxdı:

– Mənim həyatımda çətinliklər sizinkindən daha çox olub, cavan oğlan! – briqadir əsəbi halda mexanikə yaxınlaşdı, birtəhər özünü ələ aldı və qəfil də üzünü döndərüb getdi.

Trofimova baxıb başqaları da oradan uzaqlaşdılar. Nurbek isə tək qaldı. Özündən asılı olmadan inciklik

ürəyində qara fikirlərə yol açdı. Yerindən sıçrayıb Trofimovu haqlayaraq onun qolundan yapışdı:

– Mən sizə əmr edirəm! Bu saat traktoru işə salın!

Trofimov sakitcə onu başdan-ayağacan süzdü, mexanikin əlini özündən aralayıb yoluna davam etdi.

...Artıq gecəyarıdan keçirdi. Buludlar gecələmək üçün qarşı dağların qayalı sinəsinə enmişdi. Öz aralarında toparlaşmış, bir-birinə qısıllaraq tərپənmədən, sakitcə dayanmışdılar. Hər yan sükuta qərq olmuşdu. Lap uzaqlarda, aşağılarda işləyən traktorların gurultusu burda güclə eşidilirdi. Briqadada hamı yatmışdı. Yalnız Nurbekin gözlərinə yuxu getmirdi. Acı, dözülməz inciklik ürəyini sıxırdı. O gah bu, gah da o biri böyrü üstə çevrilir, dərinədən ah çəkir, yerində öz-özünə danışib-deyinirdi. Hə, Trofimov bu gün onu biabır eləmişdi, özü də bu qədər camaatın gözü qarşısında! “Yox, bunu belə qoymaq olmaz. Nəyin bahasına olursa olsun, haqlı olduğumu sübut etməliyəm, ancaq bu yolla nüfuzumu qaytara bilərəm!”

Nurbek yerindən qalxdı və sakitcə çadırdan çıxdı. Ətrafı nəzərdən keçirdi, heç kim yox idi. Oğrun-oğrun əyilərək kənara sıçradı və yağandakı kölgədə gözdən itdi.

Bir müddətdən sonra dağın ətəyindəki traktorun yanında cib fənəri bir-iki dəfə yanıb-söndü. Birdən gecənin sükutunu traktorun pulemyot atəşinə bənzər “Ta-ta-ta-ta!” gurultusu pozdu. O, traktorun mühərrikini işə salmışdı. Bir neçə saniyədən sonra traktorun tempi aşağı düşdü və normal qaydada uğuldamağa başladı.

Faralar yandı və traktor yerindən dəbərdi. Nurbek hərəkət dəstəklərindən yapışıb gərginlik içində irəli baxırdı. Traktor üzəşağı enirdi.

“Hə, texnika insan iradəsinə tabedir, onu idarə etməyi bacarmaq lazımdır və insan barmağını hara uzadırsa, o da ora gedəcək. Bunun üçünsə cəsur, qərarlı və möhkəm olmaq lazımdır! Bax buna deyirlər şəxsi nümunə – Nurbek traktorunu hamının sürməyə cəsarət edə bilmədiyi yerdə də sürər!”

– Yox, traktor aşmayacaq! Bu cəfəngiyatdır. Siz xəcalət çəkməli olacaqsınız! – Nurbek həyəcədən titrəyərək qışqırdı.

Traktor, doğrudan da, aşağı enirdi. “Bunlar nədən qorxurdular? – deyərək Nurbek düşündü. – Doğrudur, bu vəziyyətdə əyləşmək elə də münasib deyil, daim bir tərəfə əyilmiş şəkildə qalmalısan, amma bu da boş şeydir, dözmək olar!”

Qarşıda təcik göründü. Traktor yuxarı qalxdı və az qaldı ki, çevrilsin. Amma Nurbek tez sürəti dəyişdi və traktor dartınıb təhlükəli təcikə aşdı. Şumun sonuna çatıb traktorunu geri döndərdi. Nurbek artıq öz qələbəsinə tamamilə əmin idi.

– Sizə sübut edəcəm, mən kiməm! – o, əsəbi sevincində bağırdı. – Səhərə kimi bütün sahəni şumlayacam, lazım gələrsə, lap o dağların zirvəsinə kimi bütün torpaqları çevirəcəm! Trofimov, sabah görəncən ki, hansımız haqlıyıq!

Nurbek artıq ikinci dövrəni vururdu. Özündə olmanın bir güc hiss edirdi, ona elə gəlirdi ki, o da bu polad traktorun bir parçasıdır.

Qarşıda yeni bir təcik göründü.

– Heç nə olmaz! – o özünə ürək-dirək verdi.

Traktor təcikə başına qalxdı və birdən əməlli-başlı yana əyildi.

– Eybi yox! – Nurbek özünü ələ aldı.

Əlləri ilə bərk-bərk sükandan yapışdı. Üçüncü sürət

həddinə keçdi... Traktor dəlicəsinə uğuldayır, irəli can atır və get-gedə yanı üstə əylirdi. Traktorunu dik yuxarı sürmək lazımdı, yoxsa çevriləcəkdi! Nurbek özünü arxaya sıxdı və sağ dəstəyi var gücü ilə özünə tərəf çəkdi. Traktor tırtılları ilə torpağı eşərək yerində dövrə vurdu və təcikə qalxa bilməyib dayandı, radiatoru göyə qalxdı və yerində donub-qaldı. Nurbekin qan beyninə vurdu: “Nə etməli? Tez sürəti dəyiş! Hə! İndi də mühərrik söndü. Daha nə edə bilərəm?!”

Amma artıq gec idi. Birdən traktor geri hərəkət etdi, kotanı altına alıb şaqqıltı ilə əzdi və çevrilməyə başladı, Nurbek özünü kabinədən bayıra atdı. Sonra hər şey bir anda baş verdi. Traktor dəərəşəyi diyirlənməyə başladı və get-gedə ağılaşmaz dərəcədə sürətini artırdı. Enişin sonunda o, sərt bir qayaya çırpıldı və dəhşətli bir gurultu qopardı.

– A-a-a! – Nurbek qışqırdı, ancaq öz səsinə özünü belə eşitmədi. Metal traktor daş qayaya çırpılarkən qığılıcı qopdu, qayadan qopan daş parçaları və traktordan ayrılan dəmir parçaları ətrafa səpələndi, torpaq lərzəyə gəldi və tez də hər şey yatdı, dəərəyə zülmət qaranlıq çökdü.

Nurbek ayaqyalın, başıaçıq, bircə alt paltarında, əllərində fənər hadisə yerinə qaçan insanları gördü. Onu titrətmə tutdu, sanki yer ayaqları altından qaçmağa başladı. İnsanlar isə artıq ora yaxınlaşmışdılar, ətrafı həyəcanlı səslər bürümüşdü.

– Nahaq özümü kabinədən bayıra atdım, – Nurbek dəhşətində pıçıldadı. – Gərək traktorla birlikdə mən də əziləydim!

O özündə-sözündə deyildi, çəşib-qalmışdı, nə edə-cəyini bilmirdi, birdən yerindən götürüldü və hara gəldi qaçmağa başladı.

Nurbek ətrafına boylanmağa qorxurdu. O, başını çiyinlərinə qısaraq onu əlləri ilə ördü, ayaqları bir-birinə dolaşdı və yerə sərildi, amma tez də tərپənib dovşan kimi qaçmağa başladı.

“Tez tərپən! Bir az da ayaqlı ol! Onlar özlərini çatdıracaqlar... Eşidirsən nə deyirlər: “Tutun, tutun canini! Qoymayın qaçsın!..”

Nurbek var gücü ilə qaçırdı, heç nəyə baxmadan, heç nəyə fikir vermədən... Ancaq elə bil zəhrimara qalmış ayaqlarına qurğuşun bağlamışdılar, yerdən qoparmaq olmurdu, onlar qamçı kimi bir-birinə dolaşdı, bir yandan da nəfəsi tənğiyirdi, havası çatmırdı elə bil, içərisi od tutub yanırdı. Nurbek yaxalığını dartıb qopartdı.

* * *

Səhər tezdən səmada iki qartal göründü. Onlar hərdənbir könülsüz-könülsüz qanad çalır, sonra havada uzun-uzadı dövrə vururdular. Quşlar sərt qanadlarını yelləyərək havada azadə süzürdülər.

Bu hüdudu bilinməyən səmada yalnız qartallar hökmranlıq edirlər. Onlar da hökm sahibləri kimi özlərini ağır, ciddi və təmkinli aparırlar. Qartalların qanadları altına nə desən sığır: dağlar, dərələr, çaylar, qarlar örtülü düzəngahlar... Onlar yer üzərində baş verənlərin hamısını bütün dəqiqliyi ilə görürlər.

Budur, dərənin lap dibində oyuncağa oxşar nəşə bir fiqur göründü.

“... İnsan! Bir bax, bu insandır!” – qartallardan biri qaqqıldadı. “Görürəm, bu, doğrudan da insandır!” – ikinci qartal cavab verdi.

Düzdür, insan peyda olmuşdu, ancaq qartallar özlərini o yerə qoymayıb etinasızcasına havada cövlan edirdilər. Bu insan onları qətiyyənlə narahət eləmədi.

Bəyəm bu məxluq onların yuvalarını dağda bilərdi? Xeyr, bu adam özü öz kölgəsindən qorxur: o ya qaçaqdır, ya da yolunu azmış bədbəxtin biridir. Bunu adamın inamsız addımlarından, qorxu dolmuş gözlərindən, səksəkəli baxışlarından o saat bilmək olurdu. O, tez-tez nigarançılıqla ətrafa boylanır, tərəddüd edib dayanır, yerindəcə donub-qalırdı. Bəyəm bu insan övladı sıldırım qayaların başındakı əlçatmaz yuvaya qalxa bilərdi? Onda o güc, o iradə nə gəzirdi ki, qartallarla əlbəyaxa döyüşə girsin! Məgər məqsədinə çatmaq naminə bu insan özündə güc tapıb onlarla döz-dözə gəlməyə qadir ola bilərdi? Yox, qartal yuvasına əl uzatmaq üçün gərək özün də qorxubilməz qartal olasan! Hətta belə olan halda da kimin qalib gələcəyi açıq döyüşdə bilinəcək. Qartallar üzbəsurət döyüşü sevirilər. Düşmən yuvalarına doğru sürünəndə onlar qışqırırlar: “Dayan! Geri dön!” Sonra qəzəbli bir qaqqıltı eşidilir: “Hazır ol!” Daha sonra isə qartal səmadan qaya parçası kimi üzəşağı şığıyır. Havanı viyilti ilə yararaq çaynaqlarını düşmənin sinəsinə pərçimləyib onu dərənin dibinə yuvarlayır. Sonra isə uzun müddət qartallar yuvalarının üzərində cövlan edir, beləcə, gah sevinclə, gah nifrətlə, gah da təəssüflə səmada qıy vururlar...

Bu insan oğlu isə belə bir döyüş haqda fikirləşmədi, elə isə qoy öz yoluyla çıxıb getsin.

Günortaüstü adam artıq böyük aşırımın başına gəlib çatmışdı. Qartallar elə ki gördülər insan oğlu oradan uzaqlaşdı və bir azdan gözdən itəcək, onlardan biri qaqqıldadı: “İnsan getdi!..” İkinci qartal ona qısaca cavab verdi: “Getdi”.

Nurbek aşırıma gəlib çatana kimi tamam əldən düşmüşdü. O, indiyəcən insan ayağı dəyməmiş qalın qar örtüyünün üstü ilə irəliləyirdi. Aşırımda güclü və soyuq külək əsirdi. Artıq bir sutka olardı ki, dilinə heç nə dəyməmişdi. Aşağılara enmək lazım idi, bəlkə, oralarda çobanların yaşadığı alaçıklara rast gələ bilərdi. Aşırımdan dağın mənzərəsi ovuc içi kimi görünürdü. Aşağılarda, dərənin lap dibi ilə böyük bir çay axırdı. Ancaq heç bir yaşayış nişanəsi gözə dəymirdi. Nurbek taqətsiz halda bir daşın üstündə oturdu və əlləri ilə üzünü örtüdü. "Bu vəhşilər yaşayan dağlarda, ucqar qayalıqlarda insan nə gəzir? – Nurbek fikirləşdi. – Yalnız mənim kimi axmaqlar bu cür yaşaya bilər!" – O, başını bir az da aşağı saldı və gözlərini yumdu...

Külək güclü əsəndə ocağı ya daha da alovlandırır, ya da tamam söndürər. Əzəliki Nurbek sönmüşdü. İndiki Nurbek isə bir tikə çörəyə həsrət qalmış qaçaq idi, indi o, sakit bir yer tapıb ocaq qalamaq, canını qızdırmaq istəyirdi.

"... Mənim Aynagülümün dayısının yaşadığı rayona nə vaxta gedib çata bilərəm? – Nurbek fikirləşdi. – Deyirdilər ki, bu aşırımdan o yana ikigünlük yoldur. Ondan borc olaraq yolpulu götürərdim, şəhərə gedib Aynagülə and-aman edərdim ki, bir də "xam torpaq" sözünü dilimə almayacam!"

Nurbek yerindən durdu və çaya tərəf hərəkət etdi. Aşırımın yüksəkliyindən yol əl içi kimi görünürdü. Ancaq bir az keçmiş Nurbek özünü sal qayalarla əhatə olunmuş bir yerdə gördü; ətrafda daşlardan başqa heç nə gözə dəymirdi. Nurbekin canına qorxu düşdü. O bu daşlı dərədən qaçıb canını qurtarmaq üçün

addımlarını yeyinlətdi. Tezliklə ətrafa qaranlıq çökdü, sanki gecə düşmüşdü. Nurbek başını qaldıranda başının üzərində alçaqda toparlanmış qara buludlar gördü. O, bir az da sürətlə yeriməyə başladı. Şimşək çaxdı və daşların üzərinə iri, ağır yağış damcıları düşməyə başladı. Ardınca soyuq və sərt külək qopdu, sonra dolu yağmağa başladı. Dərələri sel başına götürdü. Buludlar səmanı bürüdü və ağırlaşaraq aşağılara endi. Ətrafa zülmət qaranlıq çökdü. Nurbek harada gizlənəcəyini bilmədi. O, münasib yer axtarmaq üçün ora-bura vurnuxmağa başladı. Şimşək isə sanki onu axtarırmış, ələ salırmış kimi Nurbekin arxasında gizləndiyi qayalara çırpılır, ətrafa işıq saçırdı. İldırım guruldayır, sanki pəhləvan qəhqəhə çəkirdi: "Axa-xa-xa-xa!"

Nurbek tamamilə özünü itirdi. O, hara gedəcəyini, nə edəcəyini bilmirdi. Yuxarıdan böyük bir qaya parçası qopub onun başının üzərindən yan keçərək yerə düşdü. Bunun ardınca dalbadal daşlar diyirlənməyə, qabağına çıxanları süpürüb atmağa başladı. Nurbek daldalı çəkilərkən aşağı yuvarlandı...

Bir neçə gündən sonra Nurbek ilk dəfə həyat-bacaya çıxdı. Yaralı ayağının ağrısı hələ kəsməmişdi. Nurbek axsayırdı, öskürək də ki ondan əl çəkmirdi.

Onu tapan və qulluğunda duran insanlar bir-biri ilə sözləşibmiş kimi, ona heç nəyi xatırlatmırdılar. Hələ ki Nurbek özü başına gələn dəhşətli hadisəylə bağlı kimsədən heç nə eşitməmişdi. Doğrudur, Asiya dərhal öz sözünü demişdi:

– Mən sizin yerinizdə olsaydım, belə etməzdim! Kim ki məsuliyyətdən qorxur... – Asiya sözünü tamam-

lamadı, elə bil Nurbekə yazığı gəldi, dərindən nəfəs aldı. – Siz hər şeyi olduğu kimi danışdınız, mən heç cür inanmıram ki, siz belə bir iş tutasınız!..

Nurbek bir az toxtadı. “Asiya məni başa düşür, – deyə düşündü. – Deməli, mən o qədər də pis adam deyiləm. O mənə inanır. Bəs başqaları necə? Mənə inanacaqlarmı?” Bir neçə dəqiqə keçmiş onun ürəyində başqa fikirlər baş qaldırdı: “Nə üçün bu adamlar yuxarıları məlumatlandırıb məni ələ vermək istəyirlər? Yoxsa mənim sağalib ayağa durmağımı gözləyirlər? Bəyəm mənim cinayətəkar olmağım həqiqət deyilmi? Hə, mən məhv olmuş adamam! Nahaq mənə yazıqları gəlir, mən öz cəzamı çəkməliyəm!..”

Ancaq Aynagül yadına düşəndə fikrini dəyişirdi: “Yox, mən gerek tezləklə buradan çıxıb gedəm. Bu cür yaşamaqdan bezdim artıq. Mən Aynagülün yanına qayıdacam və biz sakit, firavan ömür sürəcəyik”.

Gecələr gözünə yuxu getməyəndə Nurbek çarpayıda uzanıb başına gələnləri adamlara necə izah edəcəyi haqda düşünürdü; həmin gecə mühərrikin nə üçün söndüyünü götür-qoy edirdi. Aydın məsələdir ki, hər traktor dağlıq ərazilərdə işləməyə qadir deyil. Onun dağlıq ərazilərdə işləyə biləcək yeni, təkmilləşdirilmiş traktorlar haqda da öz fikirləri var idi... Ancaq bütün bunlar indi kimə lazım idi... Bəyəm yenidən ora qayıtmağa cəsarəti çatacaqdı, insanların üzünə necə baxacaqdı?

Hər gün səhər tezdən Asiya və hidrotexnik Bektemir kanat yolunun yedəyinə əyləşib yan tərəflərdəki bucurqadı² fırladaraq çayın üzərindəki trosla o biri sahilə keçirdilər. Sonra isə onlar sahil boyunca yuxa-

² Bucurq d – kanatı, kəndiri barabana dolmaq üçün mexanizm. Əl ilə və ya avtomatik dolanan bucurqadlar mövcuddur.

rılara, Baydamtalın qarlı mənbəyinə gedib çıxırdılar. Asiya orada öz müşahidələrini aparırdı. Nurbek onları keçidə qədər ötürür, sonra geri qayıdırdı. O, demək olar, bütün gününü qoca Asılbaqla keçirirdi. Oğlu Bektemirdən fərqli olaraq qoca ünsiyyətçi və söhbət sevən adam idi. Yaşı yetmişə haqlamasına baxmayaraq, bir yerdə dayanıb durmurdu, bütün günü hərəkətdəydi, təsərrüfat işləri ilə məşğul olurdu. Bu ucaboy, çubuq kimi ariq qocanın qəribə, çox cavan gözləri var idi. Adama elə gəlirdi ki, o hər şeyə heyərlə baxır, daim nəsə yeni, maraqlı bir şey axtarır.

Bu gün Asılbaqla Nurbekin əlindən tutdu və nəsə bir sirr açacaq kimi ona baxdı: “Gedək, sənə bir şey göstərəcəm!” O, Nurbeki ətəyində cavan alma ağacları əkilmiş bir təpənin başına gətirdi. Ağaclardan biri çəhrayı çiçək açmışdı.

– Bu onun ilkidir! – Asılbaqla pıçıldadı. – Bunların şitillərini Asiya şəhərdən gətirmişdi. Onda mən təəccüblənmişdim: “Bunları nə üçün gətirmisən, qızım? Bu fidanlar buranın şaxtasına tab gətirə biləcəkmi? Sən nə edirsən, Asiya, bunlar məhv olub gedəcək”. – “Siz bunu haradan bilirsiniz? – deyə soruşmuşdu. – Siz niyə elə fikirləşirsiniz ki, onlar əmələ gəlməyəcək? Gərək sınaqdan çıxaraq, öyrənək...” Onda mən çox utanmışdım... İndi isə o vaxtdan iki il keçir, görürsən... ağac ilk çiçəyini açıb... Asiya hələ bilmir. Görəndə sevincindən atılıb-düşəcək... Bəs nədir, bu, çox böyük işdir... Baydamtalda adamlar məskən salanda hazır bağları olacaq!..

Səhər tezdən günəş dağların arasından görünəndə onun şüaları çayın üzərindəki dumanı dağıtdı, Nurbek, həmişəki kimi, Asiyanı keçiddən ötürməyə getdi. O artıq hiss etmişdi ki, Asiya Baydamtala yaxınlaşanda

nədənsə həmişə həyəcanlanır. O birdən dayanır, başını qəşəngcə geri eləyir və onu sahilə tək qoyub irəli qaçır. Asiyanın bir sevimli daşı da var idi, daş sinəsinə kimi suyun içində idi. O, cəld həmin daşın üstünə qalxır və onun lap qurtaracağında dayanırdı. Qız acgözlüklə suların səsinə qulaq kəsilir, günəşin ilk şüaları onun üzgözünə yayılırdı. O, adətən, çayın daha gur axdığı uçu-rumu göstərir və qışqıraraq nəşə deyirdi. Ancaq nə dediyini başa düşmək olmurdu, çayın gurultusu onun səsinə batırırdı. Bəzən isə ancaq qırıq-qırıq sözlər eşitmək olurdu: "Ay-ay! Nurbek!.. Bir bax... Baydamtal..."

– Nə deyirsən, Asiya? Eşitmək olmur!

Qız gülür və əl çalır.

Ancaq bu dəfə Asiya keçidə sarı qaçıb getmədi.

– Yəqin, sən darırırsan, Nurbek? – qız dayandı və onun gözlərinin içinə baxdı. – Sən o kitabı oxuyub qurtardın? Tamam sağalandan sonra sən də bizimlə birlikdə o zirvələrə qalxacaqsan. Mən öz təcrübələrimi sənə göstərəcəm. Orda çox maraqlı şeylər görəcəksən. – Asiya bir qədər fikirləşdi və əlavə etdi: – Hə, bu gün isə Gertsenin³ "Keçmiş və düşüncələr" kitabını tap. Oxu, o mənim ən sevimli kitablarımdandır. Mən mübariz, məqsədyönlü, güclü insanları sevirəm!

– Yaxşı, Asiya!

Asiya yenə də nəşə demək istəyirdi, ancaq onlar artıq sahilə gəlib çatmışdılar. Nurbek yedəyə qalxmaqda Asiyaya kömək etdi.

– Biz bir azdan qayıdacağıq! – qız qışqırdı. Onlar o biri sahilə çatanda Asiya oradan Nurbekə əl elədi. O, sanki demək istəyirdi ki, orada dayanmayın, evə getsin, yoxsa öskürəyi tutacaq. Sonra isə onlar sahiləndən

uzaqlaşdılar, Asiya bir neçə dəfə dayanıb geri döndü və ona əl elədi.

Nurbek onlar döngədə gözdən itənədək keçidin yanında dayandı, baxışları ilə onları yola saldı. Sonra o, evə dönmək əvəzinə daşlı sahillə çaya tərəf endi, aşağısını suların yuduğu bir daşın üstündə oturdu.

Baydamtal həmişəki kimi coşub-çağlayırdı.

Çayın dayaz yerindən bir dalğa qalxıb Nurbekin ayaqlarına tərəf gəlirdi. Dalğa sanki deyirdi: "Çıx get! Yaxın gəlmə!" Nurbek ayaqlarını geri çəkmədi. Hirsli dalğa onun çəkmələrinin üstündə bulanıq köpük qoyub geri çəkildi, sonra yenə qayıtdı. Nurbek gülümsədi.

Baydamtal mənbəyini dağ silsiləsinin döngələrindən götürürdü. Oralar daim qar və buzlaqlarla örtülür, çay da başlanğıcını elə buradan götürür. Əgər insanlar bu buzlaqların ərimə prosesini öyrənsələr, Baydamtalı da ram eləyərlər. Bu hələ ki bir problem olaraq qalır, bu işin öhdəsindən ancaq cəsur və qorxmaz adamlar gələ bilər.

Nurbek həyəcanlı halda ayağa durdu və çayın dayaz yeri ilə irəliləyərək Baydamtalın gur sularına tamaşa etməyə başladı.

Asiya bunun haqqında danışanda onu tanımaq olmur. Onun sakit və fikirli gözləri alışıb-yanır, onu daha güclü və daha işıqlı hislər çulğayır. "Sən təsəvvürünə gətir, Nurbek! Vaxt gələcək, bizim kolxozçular istidən qovrulmuş göylərə əl açıb yağış yağması üçün yalvarmayacaqlar. Çayın mənbəyinin sirrini öyrənilib onu öz iradəsinə tabe edən insanlar tarlalara nə qədər lazımdır su verəcəklər!"

Qoca Asilbay isə Baydamtalın gələcəyindən söhbət düşəndə köynəyinin yaxalığından yapışıb:

– Ay tövbə! – deyir və başını bulayır. – İndiki gənclər

³Aleks ndr Gertsen (1812-1870) – rus yazıçısı, publisisti, filosofu

heç sədd-sərhəd bilmirlər! Birdən elə işlərə girişirlər ki, bu az qala Allahın işinə qarışmaq olur! Bizim Asiya, inşallah, öz arzusuna çatacaq! Baxmayaraq ki həyatda müqəddəs insan yoxdur deyirlər, mənə elə gəlir, bizim Asiya öz əməlləri ilə müqəddəslik qazanacaq. Qarları, suları iradəyə tabe etmək zarafat işdirmi? Qoy başqaları mənə gülsünlər, Asiya kimi gənclərə bütün varlığımla inanıram. Kim ki xalq üçün çalışır, o, mütləq istədiyinə çatacaq... Xalq özü ona kömək olacaq.

Nurbek kanat keçidinin yanında dayanıb fikrə getmişdi: "Kaş Asiya tez qayıdaydı! Vaxt necə də gec keçir", – və düşüdüklərindən özü qorxdı. O, dəfələrlə bu cür fikirləşərkən özünü yaxalamışdı. "Nə üçün? – Nurbek özü özündən soruşdu. – Doğrudanmı, mən Asiyaya vurulmuşam? Sən nə danışırısan, aqlın azıb nədir, bu ola bilməz! Mən onun haqqında başqa fikrə düşə bilmərəm, bu mənə elə gəlir! Məhəbbət elə-belə baş vermir. Mən ona hörmət bəsləyirəm, elə bil doğma bacımdır, dostumdur, amma bizim aramızda sevgidən söhbət gedə bilməz... Bəli, bəli! Sus, unut bu cür fikirləri, bir də bu haqda fikirləşmə!.."

Ancaq bu da var ki, bircə daşın düşməsi bir qayanı yerindən laxlada bilir. O, dəfələrlə özünə əmr eləmişdi ki, Asiya haqqında düşünməsin, ancaq bundan bir şey çıxmamışdı. Əksinə, fikirləri dönüb, dönüb onun üstünə qayıdırdı. O nə edəcəyini bilmirdi.

Nurbek, doğrudan da, çox qorxdı. "Gedim Asıl-bayın yanına, bir az söhbət edək, bəlkə, ötüb-keçdi!" – deyə fikirləşdi. Ancaq nəyə görə qocayla bu gün söhbətləri tutmurdu.

– Bu gün nə olub sənə, nəyə itirmisən, nədir? – Asıl-bay əlində yonduğu ağacı bir kənara qoyub təəccüb içində Nurbeki başdan-ayağacan süzdü. O, çox həyəcanlı idi.

– Yox! – Nurbek anlaşılmaz halda donquldanıb otağa keçdi. O, Gertsenin kitabını əlinə götürdü, bir-iki səhifə oxuyub qırağa qoydu və pəncərədən dağlara sarı boylandı: "Doğrudan da, mən elə bil nəyə itirmişəm! – ucadan dilləndi. – Çox maraqlıdır, bu nə ola bilər, görüm yadıma sala bilərəmmi!" – və birdən dilindən yenə bir nida qopdu:

– Asiya, görəsən, nə vaxt qayıdacaq?.. Bəsdir, yetər! – Nurbek yumruğunu masaya çırpdı. – Sənin haqqın yoxdur onun işinə və şəxsi həyatına qarışmağa! Onun haqqında düşünmə, utandırma onu!

Nurbek evdən qaçıb çıxdı və yenə də çayın qırağına gəldi. O, yenə də həmin daşın üstünə çıxdı və başını əllərinin arasına alıb oturdu.

"Sənin dilin necə dönüb "sevirəm" deyə bilər! – Nurbek fikirləşdi. – Asiya bu vəhşi, siri, bu keçilməz dağlarda ona görə yaşayır ki, xalqa xeyir versin, misilsiz işlər görsün... Bəs sən kimsən? Əlbəttə ki, Asiya heç vaxt mənə sevmə bilməz! Onun üçün daha layiqli olan insanlar var!"

Dalğalar yenə də diyirlənib Nurbekin ayaqlarına çırpıldı. Sanki onlar demək istəyirdi: "Rədd ol, çıx get burdan!"

8

Gecəyari olmuşdu. Dərəyə zülmət qaranlıq çökmüşdü. Dağların üzərində kül içində köz kimi sayrıyan topa ulduzlar gözə dəyirdi. Aşağılarda isə Baydamtal həmişəki kimi kükrəməyində idi.

Nurbek həyətdən çıxanda dərə boyu dağlardan əsib gələn güclü külək onun şapkasını başından yerə atdı. O əyilib şapkasını yerdən götürdü və onu bərk-

bərk başına keçirib tez keçidə tərəf üz qoydu. Keçidə çatanda lal-dinməz dayanıb ətrafı gözədən keçirdi və öz-özünə pıçıldadı:

– Əlvida, Asiya! Sənə heç nə demədən getdiyimə görə hirsələnmə. Belə yaxşıdır!

Nurbek yedəyə qalxdı.

O, Asılbaıyla söhbətlərindən belə başa düşmüşdü ki, çayın o biri sahilinə keçəndən sonra çayın axarı boyu gedib dərəyə dönsə və qarşısına çıxacaq aşırımı adlasa, iki sutkadan sonra şoseyə gedib çata bilər. Bu yol şəhərə gedən yoldur.

Nurbek yerini rahatladı və bucurqadı fırlatmağa başladı. Diyircəklər cırıldadı və yedək yerindən dəbərdi. Sən demə, onu hərəkət etdirmək elə də asan iş deyilmmiş: bu iş iki nəfərə hesablanmışdı. Az keçmiş Nurbek yorulduğunu hiss etdi. O, nəfəsini dərdi və oradan aşağıya boylandı, qorxusundan gözlərini yumdu və bərk-bərk dəstəkdən yapışdı. Aşağıda dəhşətli bir mənzərə açılırdı. Orada gecə çayın köpüklü sularına qarışıb üzəaşağı axırdı. Sanki çay gecənin qaranlığı ilə döyüşürdü; onlar bir-birini üstünə atılırdılar, amma bir-birinə güc gələ bilmirdilər. Nurbek qərara gəldi ki, bir də heç vaxt aşağıya baxmasın və dəstəyi ikiqat qüvvə ilə fırlatmağa başladı. Budur, artıq yolun yarısı arxada qalıb. İndi o biri sahil daha aydın görünürdü. Nurbek yorulduğuna baxmayaraq, özünə dinclik vermirdi. Bir az da hərəkət etmək lazımdır və... Haradansa cırıltılı bir səs çıxdı, dəstək nəyəsə ilişdi və yedək yerindəcə dayandı. Nurbek qalxıb diyircəklərin yerindən çıxıb-çıxmadığını bilmək üçün onları əli ilə yoxladı, hər şey qaydasındaydı. O, cib fənərini yandırdı, bucurqadı nəzərdən keçirdi və çarəsiz qalıb aşağı oturdu.

– İndi mən nə edəcəm? – o zarıyaraq öz-özünə deyindi.

Sən demə, trosun dolandığı barabanın oxu sınıbmış. Bu, ancaq dəstəyi birtərəfli fırlatmaqdan ola bilərdi. Əgər yanında lazım gələn alətlər olsaydı, onu təmir etmək elə də çətin deyildi. Ancaq bunları haradan əldə edə bilərdi? Yedək, demək olar, çayın ortasında ilişib qalmışdı. Vəziyyətdən çıxmaq üçün nə edə bilərdi? Beləcə, lap sübhə qədər gözləmək olardı, bəs sonra... Səhər tezdən Asiya və Bektemir buraya gələcəkdilər. Bu ki lap biabırçılıqdır! Bu halda onların gözüne görünməkdənsə, ölmək yaxşıdır. Nəyin bahasına olursa olsun, o biri sahilə keçmək və gözədən itmək lazım idi.

Nurbek qərara gəldi ki, yedəkdən çıxıb əlləri ilə trosdan yapışsın və beləliklə, o taya adlasın. Bəli, bəli, o belə də edəcəkdə. Ancaq gərək aşağı və yuxarı trosların arasındakı məsafə onun boyundan artıq olmayaydı. Belə olsa, o, ayaqlarını aşağıdakı trosa çatdırıb bilməyəcək və yuxarı trosdan asılıb qalacaqdı. Ancaq ölmək ölməkdə, xırıldamaq nə deməkdə!..

Nurbek ayağa durdu, əlləri ilə trosdan bərk-bərk yapışdı və yedəyin kənarına doğru addımladı.

Çayın gurultusu qulaqlarını doldursa da, o, ürəyinin necə döyündüyünü də eşidirdi. Xoşbəxtlikdən trosların arasındakı məsafə elə bil onun boyuna biçilmişdi, ayağını aşağıdakı trosa dirədi. Bircə axıradək dözə biləydi, yıxılmayaydı! Çox az qalıb – vur-tut dörd metr! Tros ovuclarının içini tamam siyirmişdi, əlləri qan içindəydi, sanki alışıb-yanırdı... Bütün bunlara baxmayaraq o, tələsmədən, asta-asta və ehtiyatla irəliləməkdə davam edirdi!

Budur, bu da sahil. Nurbek əllərini trosdan üzüb üzüqoylu yerə yıxıldı.

– Keçdim! Keçdim! – o, sevincindən qışqırır, torpağı qucaqlayaraq onu qoxulayır və astadan pıçıldayırdı: – Torpaq, torpaq! İndi mən hara istəsəm, ora da gedə bilərəm!..

Nurbek ayağa qalxdı və yellənə-yellənə irəli addımladı. O, bir anlığa dayanıb keçidə tərəf boylandı və yerində donub-qaldı, ağılından keçirdiyi fikir boğazını qurutdu. İlk baxışdan adama elə gələ bilirdi ki, heç nə olmayıb, ancaq uzaqdan qaraltısı görünən yedək çayın üzərində yetim kimi yazıq-yazıq cırıldayırdı.

– Mən neylədim? – Nurbek həyəcan içində qaranlığa boylandı və irəli addımladı. – Belə də iş olar, yedəyi xarab etmişəm, özüm də çıxıb gedirəm? Onlar məni ölümün çaynağından qopartdılar, müalicə etdilər, mən isə minnətdarlığımı bildirmək əvəzinə onlara ziyan vurub aradan çıxıram!

Nurbek yerə oturdu, başını əllərinin arasına alıb gözlərini yumdu. Təsəvvürünə gətirirdi ki, sabah nələr olacaq...

...Sabah hidroloqlar keçidin yanına gələndə görəcəklər ki, yedək çayın ortasında havadan asılı qalıb. Deməli, gecə ikən kimsə ondan istifadə edib, yedəyi qaçırıb və aradan çıxıb. Axı bunu kim eləyə bilirdi? Hamı bir-birinin üzünə baxacaq. Bəs axı Nurbek haradadır?.. Aydın məsələdir!.. Gedəni saxlamazlar! Amma işi bir an da dayandırmaq olmaz. Onlar yedəyi sahildəki burulğacın vasitəsilə keçidə çəkmək istəyəcəklər. Ancaq hərəkət edən tros sınıq barabana sıxılıb qaldığından yedək yerindən tərpənməyəcək. Onlar çox pis

vəziyyətdə qalacaqlar, keçid sıradan çıxıb! Bunu kim elədi? Alçaq Nurbek!

– Mən heç vaxt ondan belə şey gözləməzdim! – Asiya dodağını dişləyərək pıçıldayacaq.

– Səni görüm heç zaman xeyir tapmayasan, pis atanın belindən gələn yaramaz! Bu nə iş idi başımıza açdın? – Asılbay dərindən köks ötürəcək.

– Mən bu sərsəri itin axırına çıxacam! – Bektemir yerdən daş götürüb ovcunda sıxacaq.

Bəs sonra, sonra nə olacaq? Asiya heç vaxt öz işindən qalmayacaq. Belə olan halda o, işini necə davam etdirəcək? Bircə çıxış yolu qalır. Alətləri də götürüb trosun üstü ilə yedəyə doğru hərəkət etmək. Bunu demək asandır, çətin ki kimsə trosun üstü ilə bu qədər məsafəni qət edə bilsin, keçiddən yedəyə qədər azı otuz metr məsafə var, trosdan əlin üzülse, sonrası məlum məsələdir, birbaşa ölümdür: Baydamtal həmin andaca onu daşdan-daşa cırpacaq. Onların arasında kim bu cür təhlükəli işə qol qoyar? Asiya! Onun qarşısını heç nə ala bilməz, o, işinin bir dəqiqə belə dayanması ilə barışmayacaq.

– Yox, mən onu ölümün ağuşuna ata bilmərəm! – Nurbek yerindən durdu və bir göz qırpımında özünü keçidə yetirdi. O nə edəcəyini, vəziyyətdən necə çıxacağını kəsdirə bilməsə də, onu bilirdi ki, burdan gedə bilməz.

Nurbek körpüyə tərəf qaçdı və çətinliklə nəfəs ala-ala alnını dəmir dirəyə söykədi. Beynində bircə fikir dolaşırdı: “Nə etsin? Bucurqadı necə təmir etsin? Necə? Heç bir səs-səmir yoxdur! Harayına hay verən yoxdur! Dəli Baydamtal, heç olmasa, sən bir söz de! Yox, sən məni eşitməzsən, öz gurultun qulaqlarına dolub!.. Mən indi nə edirəm?.. Axı mən insanam, mənim

adım – İnsandır!.. Buna mən nail olmalıyam, çıxış yolunu mən tapmalıyam!”

– Tapdım! – Nurbek qışqırdı. – Tapdım!..

Hə, Nurbek vəziyyətdən çıxış yolu tapmışdı! O elə indi trosdan tutaraq çayı o üzə keçəcək. O tayda içi alətlərlə dolu olan bir yeşik görmüşdü. Ordan gərək olan alətləri götürmək, onları kürəyinə bağlayaraq yenidən yedəyə qayıtmaq və onu təmir edib yerinə – o taya qaytarmaq lazım idi. Bir daha ona toxunmamaqcaqdı, yaxşısı budur, göz işlədikcə çayaşağı getsin, bəlkə, aşağılarda bir bərə tapdı... Əşi, bunlar o qədər də vacib deyildi, ən vacib olan iş o idi ki, fikirləşdiyini yerinə yetirsin, başlıca məsələ Asiyaya həyata keçirdiyi böyük işdə əngəl olmamaqdır!

– Bir addım da olsun geri çəkilən deyiləm! – Nurbek inad etdi və ardınca da tərəddüd eləməyə başladı: – Bircə onu bilmirəm ki, bu gərginliyə duruş gətirəcəm, ya yox?.. Burdan yedəyə qədər altı-yeddi metr olar, bu yolu indi gəlmişəm, gəldiyim kimi də qayıdaram, ancaq yedəkdən o biri taya kimi trosla otuz metr yenə getmək lazımdır! Bu, çox uzaq oldu!.. Çox uzaq! Qoy olsun, mən hər şeyə hazırım, Asiya!

Nurbek şalbanın başına dırmandı və yuxarıdakı trosdan yapışdı. Aşağıdakı trosu ayağı ilə yoxladı. Birinci addımı sağ ayağı ilə atdı və mübarizə başladı!

O, birinci addımını atandan aşağıda hayqıran çayın gurultusu ona bazar meydanlarında kəndirbazları müşayiət edən təbillərin dambılıtısını, kərənyaların və surnayların⁴ gur səsinə xatırlatdı.

Nurbek bu cür səyyar kəndirbazları hələ uşaq ikən

görmüşdü. Özbək kəndirbaz hündür qovaq ağaclarının bərabərində çəkilmiş kəndirin üstü ilə oyan-buyana hərəkət edirdi. Onun hər anı ölümlə və ya yıxılıb şikəst olmaqla nəticələnə bilirdi. Ancaq bu qorxmaz adam üzünü göylərə tutub Yaradana dualar edirdi: “Ya Allah!.. Ya Pir!..”

“Apa⁵, – Nurbek onda bərk qorxmışdu və anasının ətəyindən yapışmışdı. – Gedək, apa, gedək burdan!” O heç bu tamaşaya baxa da bilməmişdi.

İndi isə Nurbek özü kəndirbaza dönmüşdü. O da yerdən çox hündürdə olan trosun üstü ilə hərəkət eləyirdi. Onun üstü ilə hərəkət etdiyi tros kəndirbazın kəndirindən heç də qalın deyildi.

Nurbek yedəyə çatıb gücsüz halda onun içinə sərildi. Yolun bir hissəsi arxada qalmışdı. Ancaq bu kiçik qələbə ona çox baha başa gəlmişdi! Tros onun ovucalarını deşik-deşik etmişdi, ciyərləri sinəsinə sığmırdı, qabırğaları yarıxa çıxmış at qabırğaları kimi qalxıb-enirdi. İrəlidə isə bundan yüz dəfə çətin və əzablı, uzun bir yol var idi.

“Qayıt, ay bədbəxt, hələ ki gec deyil, geri dön, məhv olacaqsan!” – daxildən gələn bir səs belə deyirdi.

– Yox, mən axıracan duruş gətirəcəm! – Nurbek ucadan cavab qayıtdı.

O ayağa durdu, pəncəyinin astarını cırıb əllərinə doladı və mübarizə yenidən başladı. Yenə də elə ilk addımdan təbillərin gumbultusu qulaqlarında səsləndi, gərənyaların səsi aləmi bürüdü.

Bu dəfə Nurbek tez gücdən düşməyə başladı. O qorxdu və aşağı baxmayacağına söz verdiyini unudub ayağının altına tərəf boylandı. Bu zaman çayın sürətli axını elə bil birdən dayandı, başı gicəlləndi, gözlərinin

⁴Kərən y və surn y – asiyalıların nəfəsli musiqi alətləri

⁵Ap (qırğız.) – ana

önündə hər şey dövrə vurmağa başladı – dağlar, çay, gecənin özü belə sanki su burulğanında üzürdü, bunlar azmış kimi, burulğan onu da özünə çəkirdi. Buna baxmayaraq Nurbek özünü ələ ala bildi. Başını yuxarı qaldırdı, külək elə bunu gözləyirmiş kimi onun üstünə hücum çəkdi, sinəsindən geri itələdi. Ayağı trosun üstündən sürüşdü. Ancaq var gücünü toplayıb ayağını yenedən trosun üstünə – əvvəlki yerinə qoya bildi. Kürəyinə isti tər gəldi... Nurbek gözlərini yumdu, elə bildi açanda hər şey keçib-gedəcək, ancaq gözlərini açanda, demək olar, heç nə görmədi – hər şey əvvəlki kimi fırlanmaqdaydı; ürəyi bulandı. O heç zaman ağılının ucundan keçirə bilməyəcəyi bir boşluğa, kabusların dolaşdığı bir xəyal aləminə düşmüşdü. Onu qara basırdı. Bu yeni aləmdə Nurbek elə bil təzə bir həyata başlayırdı. Keçmişdə başına gələnlər, indiki halı bir anda qatma-qarışq şəkildə gözlərinin önündə canlandı. Bununla belə, beyninin dərinliklərində bir fikir durmadan vurnuxurdu – qətiyyəni dayanmaq olmaz, irəliləmək lazımdır, ancaq irəliləmək; dayanmaq ölümə bərabərdir və o asta-asta, dayana-dayana da olsa, irəli gedirdi.

Duzlu tər damcıları alnından sürüşüb ağına axırdı. Əllərinə doladığı parça çoxdan cırıq-cırıq olmuşdu. Ovucları şişmiş, barmaqları taxtaya dönmüşdü, ağırlaşmış bədəni aşağı dartılırdı. "Özümü çaya atsam, necə olar? – Nurbek fikirləşdi. – Onsuz da məhv olmuş adamam, indən belə nə olasıdı ki! Bəs keçid necə olsun? Onu kim düzəldəcək? Deməli, Asiya Baydamtalın mənbəyinə gedib çıxma bilməyəcək? Deməli, onun xalq naminə gördüyü işlər yarımçıq qalacaq?"

Nurbek qəddini düzəltdi, daha bir neçə addım irəli atdı.

"Asiya! – o, ürəyində qıza müraciət etdi. – Mənə acığın tutmasın, incimə məndən, əlbəttə, mən sənin tayın deyiləm, mən cinayətkaram, qorxaq bir qaçağam, amma səni sevirəm! Hə! Boynuma alıram ki, bunu özümdən də gizlətməmişəm!.."

Çayın ortasına çatandan sonra Nurbek daha irəliləyə bilmədi. Əlləri taqətdən düşdü, hissiyyatını itirdi, ayaqları sözünə baxmadı. Tərs kimi ayağının altındakı tros da boşalmağa başladı. Görünür, harasa ilişib və onun ağırlığına tab gətirməyərək yerindən çıxıb. Hiss etdi ki, ayağını dirədiyi yeganə dayaq – tros yavaş-yavaş aşağı enir, yerində silkindi, ağız dolusu havanı ciyərlərinə çəkdi və bu zaman onu dəhşətli öskürək tutdu. Öskürək nəfəsini kəsirdi. Nurbekin nəfəsi təntidi, sinəsinin altından qalxan ağrı onu silkələdi. Qana bulaşmış əlləri boşaldı və eyni zamanda tros get-gedə daha da aşağı endi. Nurbek trosun üstündə otərəf-butərəfə yellənməyə başladı.

"Əcəl! Əcəli çatdı!" – Baydamtal haray çəkib öz qurbanını gözləyirdi. Nurbekin barmaqları aralanmağa başladı.

"Əcəl! Əcəl!" – Baydamtal səbirsizcəsinə hayqırırdı.

– Su, bir qurtum su! – Nurbekin susuzluqdan ciyəri yanırırdı.

"Əyil, çaydan su götür! Sənin yanğını kəsməyə bəs edər, əyil!" – sanki kimsə onun qulaqlarına pıçıldayırdı.

Nurbek var qüvvəsini toplayıb barmaqlarını sıxdı. Bu anda o, qolundakı saatın səsini belə eşidirdi. Bu inanılmaz olsa da, həqiqət idi. Çayın qulaqbatıran gurultusunun içində saatın ölçülü-biçili səsini aydınca ayırd etmək olurdu: "Çıq, çıq, çıq!" Burda saniyəbəsanıya insan ömrü gödəlirdi! İnsan ömrü! Bu qısa zaman

kəsiyində o, yaşamağın nə demək olduğunu başa düşdü...

O, bütün iradəsini toplayıb başını geri atdı və dərə boyu qışqırdı:

– Mən yaşayacam!

...Nurbek özünü sahilə çatdırdı, çatan kimi də üzüqoylu yerə yığılıb bir saata qədər meyit tək, qı-mıldanmadan yerdə qaldı. Onun alətləri götürüb geri qayıda bilib-bilməyəcəyi hələ məlum deyildi, ancaq buna heç ehtiyac da qalmadı. Sıxılmış tros boşaldı. Sahildəki burulğacın köməyi ilə Nurbek yedəyi yerinə qaytardı. Səhərə yaxın onun təmirini başa çatdırdı.

Nurbek çaya tərəf endi, çəkmələrini çıxarmadan suya girdi və yalnız indi doyunca su içməyi özünə rəva gördü.

O, suyu qurtum-qurtum, aram-aram içir və uşaq kimi gülürdü. O bu gün ömründə birinci dəfəydi ki, mübarizənin və qalibiyyətin bütöv şirinliyini duyurdu. Onun bu cür şücaət göstərməsi təkcə özünə görə deyildi, heç şan-şöhrət, ad-san üçün də deyildi. O bu igidliyi qarşısına ali məqsəd qoymuş Asiyanın böyük arzularının həyata keçməsi naminə göstərmişdi.

– Hə, indi mən xoşbəxtəm! – Nurbek dedi. – Səhər tezdən Asiya Baydamtalın mənbəyinə gedəcək, artıq onun yolu açıqdır, keçid düzəlib!..

Nurbek bəxtəvərcəsinə nəm və qumlu sahillə evə tərəf qaçdı. Evə çatan kimi karandaş götürüb bir kağıza səliqəsiz xətlə yazmağa başladı:

“Asiya, mən haradan gəlmişdimsə, ora da gedirəm. Bəlkə, bir də heç vaxt görüşmədik, ancaq mən səni həmişə tam ecazkarlığınla ürəyimdə qoruyub saxlayacam. Acığın tutmasın, gülmə mənə, Asiya, sən mənim üçün... Əlvida; özündən muğayət ol...

Hə, az qala yadımdan çıxacaqdı, onu da deyim ki, mən Gertseni axıradək oxuyub qurtara bilmədim, bağışla, bu kitabı da özümlə aparıram, axı mübariz insanlardan bəhs edən bu kitab sənin sevimli kitabındır... Səninlə təsadüfi görüşümüz ömrümün ən ağır və ən xoşbəxt günü oldu. Hər şeyə görə çox sağ ol, Asiya... Sən mənə çox şey öyrətdin... Məni sənın Baydamtal üzərində qələbəni hamıdan çox arzu edən dostun bil... Mən buna inanıram, Asiya, Baydamtalı ram edəcəksən...”

9

Asılbay sübh tezdən oyanıb həyat-bacaya baş çəkdi, sonra atı suladı və vedrəni su ilə doldurub onu çimzirməyə başladı. Günəş dağların arxasından təzəcə qalxırdı, Asılbay əlini qaşlarının üstə günlük eləyib ora boylandı. Çaydan su götürüb üzünə çilədi və bu zaman vedrə əlindən yerə düşdü. Asılbay Asiyanın pəncərəsinin qabağına qaçdı və var gücü ilə pəncərəni döyəcləməyə başladı:

– Qalx, Asiya, tez ol, o çıxıb getdi!

Asiya bir şey başa düşməyib həyatə qaçdı:

– Nə baş verib, atacan?

– Bir ora bax, qızım! – Asılbay qürurla dilləndi və əli ilə artıq onlardan xeyli uzaqlaşmış adamı göstərdi. Adam aşırma doğru gedirdi. – Bu Nurbekdir, – Asılbay əlavə etdi.

– Nurbek! Nurbek! – Asiya var gücü ilə qışqırdı. Deyəsən, onun ardınca qaçmaq istədi, amma nəyə görə dayandı və yerində donub-qaldı. O, səhərlər keçidə doğru qaçaraq Baydamtalın gözəlliyinə tamaşa edəndə necə şən, xoşbəxt, həyəcanlı görünürdüsə, indi də eləcəydi. – Mən belə də bilirdim! – o pıçıldadı.

Nurbek böyük bir qayanın arxasında gözdən itdi. Asiya onun bu halına sevinirdi, amma eyni zamanda haradansa bir xiffət də peyda olub onun ürəyini sıxırdı. O, göz yaşlarını görməsinlər deyər üzünü yana çevirdi və soruşdu:

- Atacan, burdan sovxozacan çoxmu uzaqdır?
- Kifayət qədər yol var, aşırımın arxasındadır, ancaq gedib çıxmaq olar.

OĞULLA GÖRÜŞ

Qoca Çordon evə nədənsə qərribə əhvali-ruhiyyədə gəldi. Ya onu nəse üzür və qəmə qarq edirdi, ya da əksinə, onu nəse bərk narahət eləyirdi – arvadı dərhal başa düşdü: ona nəse olub. Ərinin dilxorluğunun səbəbini öyrənəndən sonra isə lap təəccübləndi, heç bilmədi nə etsin. Çordonun ağılına qərribə bir şey gəlmişdi; ağıllı başla düşünəndə bunu qoca səfehliyinə, cəfəngiyata – nəyə desən yozmaq olardı, ancaq heç cür ağıllı bir adamın hərəkətinə bənzəmirdi.

Qocanın oğlu iyirmi il bundan əvvəl müharibədə həlak olmuşdu. Müharibəyə gedəndə o, yeniyetmə bir oğlan idi, oğlunun görkəmini indi Çordonun özündən başqa heç kim xatırlamırdı. Elə Çordonun özü də uzun illərdir ki, bir yerdə yaşamalarına baxmayaraq, ailədə bu haqda, demək olar, heç vaxt söhbət açmamışdı. İndi isə qəflətən qərara gəlmişdi ki, oğlunun müharibəyə gedənə qədər müəllim işlədiyi yerə getsin:

– Mənə həmişə elə gəlib ki, o sağdır və indi də ordadır. Nəse məni ora çəkir, mən onu görmək istəyirəm...

Arvadı qorxmuş halda ona baxdı. Əvvəl istədi gülsün: "Sənin başın xarab olub, nədir, dəli olmamısan ki?.." Ancaq vaxtında özünü saxladı. Bütün bunlara rəğmən qoca bu sözləri o qədər arxayın və əminliklə deyirdi ki, gözləri o qədər inamla baxırdı ki, arvadı onun ağılının başında olduğunu, söylədiklərində tama-

milə ciddi, qərarında israrlı olduğunu başa düşdü. Arvadı hiss etdi ki, arzuları nə qədər əlçatmaz olsa da, sifəti mis rənginə çalan, ağsaqqallı, qırıqlarla örtülmüş mehriban gözlü, dizləri üstə qoyulmuş əlləri iki böyük, yorğun balığa bənzəyən bu adamın sözünü uşaq kimi kəsmək günah olardı.

Arvadının ona yazığı gəldi və o bu fikrin cəfəngiyat olmadığına özünü inandırmağa çalışdı:

– Bəs niyə ora əvvəllər getmirdin? – ehtiyatla soruşdu.

– Bilmirəm! – o, dərinədən ah çəkərək cavab verdi.
– Nəse məni indi ora çəkir. Gərək sağ ikən ora gedim, ürəyim belə deyir. Sabah sübh çağı yola düşəcəm.

– Bax da, özün bilərsən.

Arvadı fikirləşirdi ki, qoca fikrindən daşınacaq. Doğrudan da, o, ora niyə gedirdi, indi uzaq, yad bir aulda kimi tapa bilərdi ki? Ancaq arvadının gözlədiyi kimi olmadı. Çordon heç fikrindən daşınmaq istəmirdi.

Yamaca söykənmiş kənd artıq çoxdan yuxuya getmişdi, bütün pəncərələrin işıqları sönmüşdü, yalnız Çordonun evində işıq yanırıdı. Qoca özünə yer tapa bilmirdi. Gecə dəfələrlə oyandı, geyindi, həyatə çıxdı və hər dəfə də atların axuruna bir yığın yonca atdı. Özü də elə-beləsindən yox, ən yaxşısından – yarpaqlısından, birinci yığımdan. İndi o, qış üçün tədarük etdiyi, səliqə ilə yığılmış ot tayasını dağıtmaqdan da çəkinmirdi. Başqa vaxt olsaydı, o heç cür buna imkan verməzdi, qışa qədər ot tayasına əl vurmağa icazə verməz, inəyi də, atı da örüşə, məhsulu yığılmış bostanlara, biçilmiş tarlalara aparardı. İndi isə heç nəyi əsirgəmirdi, yol üçün xurcuna yulaf da tökmüşdü.

Bütün gecəni beləcə vurnuxdu, heç arvadı da yatmadı. O, kişinin əl-ayağına dolaşmamaq üçün özünü

yuxuluğa vururdu, ancaq hər dəfə qoca həyatə çıxanda dərinədən ah çəkirdi. Onu fikrindən daşındırmaq mənasız idi. Arvadı ona indi də deyə bilərdi: “Bir fikirləş, hara gedirsən? Niyə? Sən lap uşaq kimi hərəkət edirsən, camaat sənə gülər axı!” Ancaq o susurdu. Qorxurdu ki, qoca ona deyə bilər: “Əgər sən onun doğma anası olsaydın, məni fikrimdən daşındırmazdın”. O bu sözləri eşitmək istəmirdi. Axı o heç onun oğlunu görməmişdi, heç bilmirdi o necə bir adamdır.

Çordonun arvadı on il bundan qabaq rəhmətə getmişdi, bu onun ikinci arvadı idi. Onsuz da qadın özünü narahat hiss edirdi. Çordonun iki qızı ailə qurub şəhərdə yaşayırdı ancaq heç vaxt onların yanına gəlmirdilər, əlaqələrinin olmamasında özünü günahkar hesab edirdi. Ancaq Çordon hərdən bir şəhərə gedəndə onlara baş çəkərdi. Onlar haqqında Çordon arvadına heç nə danışmazdı, o da çalışardı bu haqda suallar verməsin. Bu cür hallarda ögey analar yaxalarını bir az qırağa çəksələr yaxşıdır – belə daha rahat ötürmək olar. Elə buna görə də qocanın bu qeyri-adi fikrinə müdaxilə etmək istəmədi. Xeyli götür-qoydan sonra qərara gəldi: “Bu da belə dərdlidir, qoy getsin, bəlkə, dərdi dağıla, ürəyi toxtaya. Belədə onun üçün bir az asan olar”.

Çordon sübh tezdən oyandı. Gedib atını yəhərlədi, sonra qayıdıb təzə çəpkənini geyindi, divardan qamçısını götürdü və qaranlıqda arvadının yatağına əyilərək pıçıldadı:

– Nasipkan, mən gedirəm. Sən nigaran olma, sabah gecə də olsa qayıdacam. Eşdirsən? Sən niyə susursan, hə? Başa düş, axı o mənim oğlumdur. Baxmayaraq ki hər şeyi bilirəm, ancaq ora məni özünə çəkir. Ürəyim ağrıyır, başa düş....

Arvadı sakitcə yataqdan qalxdı, sanki qaranlıqda görürmüş kimi:

– Bu nədir başına qoymusan? – deyə qocanı danladı. – Sən bir bunun papağına bax. Qırx dənə yamağı var. Odun gətirməyə getmirsən ki, qonaq gedirsən.

Baş tərəfdə sandığın qapağını taparaq onu qaldırdı və ordan quzu dərindən tikilmiş papağı çıxarıb ərinə verdi.

– Ala, qoy başına, köhnə papaqla getməyin yaxşı deyil.

Çordon papağını dəyişib çıxışa doğru yönəldi.

– Dayan, – arvadı onu saxladı, – pəncərənin qabağında düyüncə var, götür qoy xurcuna. Axşama qədər yolda acarsan.

Çordon arvadına “çox sağ ol” demək istədi, ancaq susdu, arvada təşəkkür etməyə adət eləməmişdi.

Kənd hələ yuxudaydı. Çordon atını minib həyətlərlə küçəni keçdi, boş yerə itləri oyatmamaq üçün çəpəri dönərək dağlara gedən yola çıxdı...

Dünən günorta elə bu yolla, köhnə ikitəkərli araba qoşulmuş elə bu kəhər atla odun qırmaqdan qayıdırdı. Qısa yanacaq ehtiyatı görmək lazım idi.

O, Kiçik dərənin bəri başından qurumuş yabanı kollar qırdı, arabaya yüklədi və yəhərə qalxıb ayağını üzəngiyə basdı, tələsmədən, mürgü vura-vura yola düzəldi. Təkərlər, həmişəki kimi, çuxurdan-çuxura adladıqca taqqıldayırdı, araba cırıldayırdı, hava sakit və isti idi.

Payızın elə vaxtları olur ki, havalar günü-gündən soyumalı olduğu halda, bu ərəfədə sanki günəş vida şəfaqlərini yayırmış kimi daha parlaq və təmiz olur. Dağın döşündən aşağılara doğru bir mənzərə açılırdı: kəndlərin tünd rəngdə bağları, evlərin ağ divarları,

saralmış, vaxtı ötmüş tütün plantasiyaları, traktorlar, payız şumu, hündürlükdə uçan gümüşü rəngli təyyarə və gömgöy üfüqdə şəhərin üzərində donmuş bulud örtüyü; bütün bu aləmin üzərindən sürətlə tünd, sakit bir quş dalğası uçurdu.

Çordon bilirdi: bunlar qaranquşlar idi. O hələ səhər tezdən oduna gedərkən qaranquşlar dəstə ilə teleqraf tellərinin üstünə qonmuşdular. Dumağ sinələri, elə bil usta əli ilə yonulmuş başları, parıltılı haça quyruqları ilə sanki bir-birinin eyni idilər; uzun sıralara düzülüb tərən-mədən qarşı-qarşıya oturmuşdular; hərdən cikkiltiyə pıçıldayırdı, sanki hansısa bir məqamı gözləyirdilər ki, yerlərindən uçub yola düşsünlər. Qaranquşların bu bayramsayağı yığınağında öz ciddiliyi və nöqsansızlığı ilə onu cəzb edən bir gözəllik var idi. “Bunlar sənin üçün sərçələr deyil”, – Çordon qürurla düşündü.

Elə indi, onun gözlərinin önündəcə qaranquşlar havaya qalxdılar. Onlar yayı keçirdikləri yerlərin üzərində bir vida dairəsi cızdılar: qaranquşlar havada sakitcə süzərək günəşin qarşısında üzərinə şəfaqlər süzülən böyük, qara, parıltılı bir dəstə əmələ gətirdilər.

Çordon xeyli müddət bu mənzərəni seyr etdi. Budur, onlar payızı yetişmiş, sovuşmuş bir bağın üzərində axıncı dəfə gen bir dairə yaratdılar, diksinib qarışdılar, yenə sıralandılar və tez də geniş səhralara tərəf üz tuttular.

Dəstə kiçilə-kiçilə düzənlikdə uzaqdan gələn mahnı sədası kimi mavi səmada əriyib itdi və nəhayət, qara bir nöqtəyə çevrildi. Qaranquşlar yad ölkələrə uçub getdilər. Halbuki elə bu səhər tezdən onları yaxından görmək, onlara baxıb zövq almaq, onların cəh-cəhlərinə qulaq asmaq olurdu. Hansısa anlaşı-

maz, şirin bir kədər in sər xoşluq dalğası onun qəlbinə doldu, gözləri yaşardı; qoca artıq heç nə görmüdü, ancaq o, səmaya baxmağa davam edir və nə sə ona əziz və doğma olan, bir də tapılmayacaq bir itki haqda düşünüb ah çəkirdi. Cavan olsaydı, bir vida mahnısı oxuyardı.

Yaxınlıqda eşidilən at ayaqlarının tappıltısı Çordonu öz xəyallarından ayırdı. Kimsə yorğa bir atın üstündə tərəni qalxırdı. Çordon onu görə n kimi tanımadı. Bu, qonşu kənddən olan qoca Saparalı idi. Onlar bir-birini çox az tanıyırdılar. Hərdən bir xeyirdə-şərdə rastlaşırlar, salamlayırdılar və bununla onların ünsiyyəti bitirdi. Saparalı, yəqin ki, harasa qonaq gədir di. Onun əynində velvetdən təzə kürk, ayağında dəridən tikilmiş təzə uzunburun qaloş, başında tülkü dərisindən xovlu araqçın, əlində isə sapı qırmızı quşarmudu ağacından olan qamçı var idi.

– Ay dəmirçi, nə fikrə getmişən? – Saparalı atın yüyənini çəkib qılıqlı bir səslə ucadan onu hayladı.

Hə, Çordon, doğrudan da, nə vaxtsa dəmirçi olmuşdu.

– Qaranquşlar uçub gedirlər, – Çordon kefsiz halda dilləndi.

– Nə? Qaranquşlar? Haradadı onlar?

– Uçub getdilər.

– Qoy getsinlər. Odun aparırsan?

– Hə, qışa tədarük eləyirəm. Bəs sən in yolun harayadı?

Hələ saqqalına dən düşməmiş, qırmızı sifət Saparalının üzündə təbəssüm görüdü:

– Oğlumgilə gedirəm. Odur e... Böyük dağların arxasında, Aksayda sovxoz direktoru işləyir, – Saparalı qamçısını yelləyib həmin istiqaməti göstərdi.

– Eşitmişəm Aksay haqqında, eşitmişəm, – Çordon başını tər pət di.

– Hə, ora gedirəm. Oğlum ismaric göndər ib ki, gəlsin bir-iki gün qalsın. Baxmayaraq ki özü direktordu, yenə də biz qocalarsız keçinə bilmir. Nəvəm evlənir. Gərək adət-ənənə ilə toya hazırlasaq, qonaqlar çox olacaq, istəyirəm cıdırçıların yarışını təşkil edim.

Saparalı oğlu işləyən sovxozun işlərindən, keyfiyyətli yun qır xımına görə çobanların yüksək mükafat almasından danışdı: xalq öz direktorundan razıdı və ortalıqda belə bir xeyir xəbər də dolaşır ki, oğlunu təltif edəcəklər.

Bunun hamısı yaxşı idi. Ancaq indi Çordon başqa şey haqda düşünürdü: o, qəflətən çoxdan ürəyinin dərinliyində basdırılmış, ancaq həmişə canlı olan dərdinin əks-sədasını eşitmişdi. Bu kədər qaranquşlar uçarkən bir daha böyük ağrı ilə ürəyində baş qaldırmışdı. İndi isə yeni bir qüvvə ilə onun sinəsini yandıran alova dönmüşdü. Bəli, bu, oğul həsrəti idi, çoxdan dünyadan köçmüş oğlunun həsrəti... Axı onun da oğlu nə vaxtsa orada işləmişdi – Aksayın yaxınlığında. Bir zamanlar o da atasını dəvət edər di ki, onun yanına gəlsin. Deyəcəyi sözün fər qinə varmadan Çordon da sanki sayıqlaymış kimi Saparalının sözünü kəsib dedi:

– Məni də oğlum çağır ib.

– Sənin də oğlun ordadır?

– Hə! – Çordon vahimə içində pıçıldadı.

– Mənsə bilmirdim, – Saparalı çiyinlərini sadələvhlüklə çəkdi. – Belədirsə, lap yaxşı. Harada olurlar olsunlar, tək i Allah canlarını sağ eləsin. Salamət qal! – Saparalı bunu deyib atını tər pət di.

Çordon yalnız Saparalı aralanandan sonra özünə gəldi. Sükutun dibsiz cingiltisi onu ildırım kimi vurdu: “Mən nə dedim? Yalan, yalan! Axı nə üçün?...”

Çordon yola çıxdı və Saparalının arxasınca cumdu.

– Dayan, dayan, Saparalı! – Çordon qışqırdı və onun arxasınca qaçdı ki, yalanına görə üzr istəsin, doğrusunu danışsın.

Saparalı atın başını geri çevirdi:

– Sənə nə oldu? – o, həyəcanlı halda dedi.

Çordon təngnəfəs özünü ona çatdırdı, istədi hər şeyi olduğu kimi danışsın, ancaq yenə hansısa bir qüvvə onu bu qərarından daşındırdı, oğlunu sağ-salamat təsəvvür etmək hissi onu tərk etmədi... Söylədiyi kəlmələrdə və təsəvvüründə oğlunun sağ-salamat olması ona düzünü danışmağa imkan vermədi. Oğlunu elə buradaca yenidən dəfn etmək istəmədi. Cəsarəti çatıb deyə bilmədi ki, oğlu artıq yoxdur: o, müharibədə həlak olub. Çordon istəyirdi ki, oğlu bir az da yaşasın, heç olmasa, bir neçə dəqiqəliyə. Sonra deyər, qaçaqaç deyil ki...

– Səndə burunotu¹ yoxdur ki?.. Çəkməsəm, ölərəm. Varındısa ver! – Çordon xahiş etdi.

– Allah saxlamış, əməlli-başlı qorxutdun məni!

Saparalı dərinədən nəfəs aldı və burunotu götürmək üçün əlini cibinə atdı.

– Açı ovcunu. Mən də bu zəhrimara qalmış tütünü bilirəm, – o, şüşə qabdan onun ovcuna bir topa burunotu tökdü. – Bu nədir, əllərin əsir ki, deyəsən, qocalmışsan?

– Hə, müharibə vaxtı o qədər çəkil vurmuşam ki,

¹*Burunotu* (n *sib* y, *qunk*) – Orta Asiya ölkələrində papiros kimi çəkilməyən, narkotik maddə kimi iylənən tütün növü. 2008-ci ildən Türkmənistanda, 2011-ci ildən isə Qazaxıstanda istifadəsi qadağan olunaraq psixotrop maddələrin siyahısına salınıb. Digər Asiya ölkələrində (Çin, Hindistan, Nepal da daxil olmaqla) köşklərdə, günəbaxan tumları və siqaretlə yanaşı piştaxtalarda sərbəst satışı qoyulur.

qocalıq özünü göstərir. Bağışla ki, səni yolundan elədim.

– Heç nə olmaz... Mən getdim.

– Yaxşı yol! – Çordon dedi.

İndi Saparalını yolundan saxlamaq yaxşı deyildi. Çordon haradasa buna sevindi də. Saparalı getdi, oğlunun ölümündən danışmaq lazım olmadı. O çıxıb gedəndən sonra Çordon fikirli halda bir qədər yolda dayandı, sonra ovcunu açıb burunotunu yerə tökdü və arabasına tərəf getdi.

O, başını aşağı salıb yavaş-yavaş gedirdi: “Bu nə iş idi mən tutdum, aqlım azıb, deyəsən!” – öz-özünə deyindi. Sonra yolun ortasında dayandı, fikirli-fikirli ətrafa baxdı. Gözlərini ucsuz-bucaqsız səmada səhraların üstü ilə uçan quşların dəstəsinə dikdi və pıçıldadı: “Yox, mənim oğlum var, o sağdır!” Sonra dərdli-dərdli, var gücü ilə, xırıltılı bir səslə qışqırdı: “Mənim oğlum var, o sağdır, mən onun yanına gedəcəm, mən onu görəcəm!” Sonra yenə sakitləşdi.

Kəndə gedən yolda Çordon özünü əmin edirdi ki, narahatlığa əsas yoxdur, olan-olub, keçən-keçib, ancaq içində həmin aula getmək istəyi bir az da alovlandı. Belə də olmalı idi. O bu yanğına səbəb olacaq qoru illər boyu ürəyində gəzdirmişdi. O bu barədə tez-tez fikirləşirdi, arzulayırdı ki, oğlunun axırıncı dəfə gəzdirdiyi yerlərə baş çəksin, müharibəyə getməmişdən əvvəl onun ayaq basdığı yolları ziyarət etsin. Saparalı ilə görüş bunun üçün bir qığılcım idi. İndi Çordonun təsəvvüründə oğlunu sağ-salamat görmək istəyi gerçəkləşir, fantaziyası reallaşırdı. O təsəvvür edirdi ki, oğlunun yaşadığı kəndə gəlib: onlar söhbət edirlər, nə haqdasa danışirlər. Oğlu atasını görcək çox sevinəcək və ona yaxınlaşacaqdı: “Nə yaxşı ki, gəldin, ata!”

“Mənim əziz balam. Sən elə əvvəlki kimisən, ancaq mən, gördüyün kimi, qocalmışam”.

“Yox, ata, sən elə də qocalmamısan. Sadəcə, zaman çox keçib. Niyə gəlmirdin? Nə qədər vaxt keçib: iyirmi il, bəlkə də, çox. Yoxsa mənim üçün darıxmamısan?”

“Necə yəni darıxmamışam?! Həyatım boyu həsrətini çəkmişəm. Bağışla ki, səni bu qədər gözlətdim, heç cür yır-yığış eləyə bilmirdim. Özün bilirsən, anan rəhmətə getdi, onu dəfn etdik. Sən müharibədə həlak olandan sonra elə çökdü ki, heç cür özünə gələ bilmədi. Budur, indi sənın xatirəni anmağa gəlmişəm. Gəldim ki, sənın yanında olmuş insanların qarşısında baş əyim. Bu torpağa, bu dağlara, udduğun havaya, içdiyin suya baş əyim. Budur, görüşdük, mənim balam. Nə baxırsan, bu qədər danışmaq darsa, apar göstər mənə bir zaman haqqında danışdığın aulu, dərş dediyin məktəbi”.

Çordon nə qədər yaddaşını qurdalasa da, Sultanının yaşadığı evin sahibi olan ovçunun adını xatırlaya bilmədi. Bircə onu bilirdi ki, o, yaxşı adam olub, oğlu onu çox istəyirdi, indi onun, yəqin, yetmişə yaxın yaşı olardı. Görəsən, indi sağdır, yoxsa yox? O, tez-tez xəbər yollayardı ki, Çordon onlara qonaq gəlsin və qartalla ova çıxsınlar. Görəsən, həmin qartal dururmu, axı onlar çox yaşayırlar.

Ovçunun bir oğlu da var idi. Birinci sinifdə oxuyanda Sultan ona dərş deyirdi, ikinci sinfə keçəndə isə artıq müharibə başlamışdı. Yəqin, oğlan artıq ailəlidir. Ovçunun arvadı çox mehriban qadın idi. Ancaq həm kolxozda, həm də ev təsərrüfatında çalışmaq onun üçün çox çətin idi. O, Sultandan xahiş etmişdi ki, onların iki ov itini atasıgilə aparsın, hər gün itlərə bir tava

yal bişirmək onun üçün çətin idi. Sultan arvadın dediyi kimi də etmişdi: sarı xallı ağ iti yedəyinə alıb ora gətirmişdi. Necə də gözəl it idi! Yalnız orada, böyük qarlı dağlarda belə cəld, quş kimi səkən qəşəng ov itləri ola bilərdi. Elə dağ keçilərini tələyə salan da bu itlərdi. Ancaq Sultan səhəri gün iti geri qaytarmışdı. “Sahibinin xətrinə dəyə bilər, – dəyə düşünmüşdü. – Yaxşısı budur, yalı bişirməkdə qadına kömək edəyəm”. Bu xariqülədə ov iti velosipedin arxasınca qaçmışdı. İtdən ayrıldığına Çordon təəssüf etsə də, bilirdi ki, ovçu üçün it nə deməkdir, o isə dəmirçi idi, bütün günü bu işlə məşğul idi. Görəsən, bu nəhəng itlər yenə tülküləri qovurlarmı?

Bu haqda fikirləşə-fikirləşə Çordon özündə bir əminlik tapdı. Hə, gərək o bu insanın yanına getsin. Əgər ölübsə, məzarını ziyarət etsin, sağdırsa, əllərini sıxsın ki, oğlunun qayğısını çəkib.

Ancaq bir şey haqda Çordon fikirləşməyi belə özünə qadağan etmişdi. Elə ki o fikir onun beyninə gəlirdi, onu hansısa bir gündəlik qayğı ilə ört-basdır etməyə çalışırdı: məsələn, bu il kartofun, samanın qiyməti qışda necə olacaq, qoyunu nə vaxt kəsmək lazımdır, buzovu saxlasın, yoxsa satsın?..

O cəhd edirdi ki, həmin məsələ haqda düşünməsin, ona görə ki bu haqda çox götür-qoy etmişdi. Bu fikir yuxusuz gecələrdə çox düşünülmüşdü, dəmirçixanada çəkilə o qədər döyülüb, kürədə əriyib, suda möhkəmlənmişdi ki... Düşündükləri haqda qərarı çoxdan vermişdi: Allah özü bilər, düz hərəkət etmişdi, yoxsa yox... Əgər o dünyada oğlu ilə görüşmək ona qismət olsa, oğluna hər şeyi başa salacaq, hər şeyi olduğu kimi ona danışacaqdı. Ancaq üzr istəməyəcəkdi, yox... Hətta onda – şəhərdə yaşayan qızları ona dəhşətli sözlər deyəndə də Çordon peşman olmamışdı. O susmuşdu...

Qızlar isə baş vermiş o dəhşətli hadisəni atalarına bağışlaya bilmirdilər. Bu hadisə Sultanın müharibəyə yola salınan vaxtı olmuşdu – şəhər vağzalında.

1941-ci ilin oktyabrında kimsə Çordonun dəmirçixanasına gəldi ki, tez ol evə get, oğlun sağollaşmağa gəlib. Çordon hisli-paslı dəmirçi önlüyündəcə evə tələsdi. Dəmirçi zindanından qopan səslər hələ də qulaqlarından getmirdi. O, küçə ilə tez-tez irəliləyir, heç inanmırdı ki, onun oğlunu müharibəyə aparırlar: oğlu çox gənc idi, çağırış yaşı hələ çatmamışdı. Ancaq həqiqətən, Sultan rayon mərkəzindən kiminsə atı ilə xəstə anasının görüşünə gəlmişdi, yarım il idi ki, o yaxşılaşmırdı. Atasından da xahiş etmişdi ki, şəhərə gəlib onu vağzaldan yola salsın. Heç düzəməlli danışa, sağollaşa da bilmədilər. Vaxt da o vaxt deyildi. Nə qədər deyilməmiş söz, nə qədər dilə gətirilməmiş fikir var idi hər birinin ürəyində... O zaman kiminsə xalqın qəlbində olanları dilinə gətirə biləcəyi heç inandırıcı deyildi.

Çordon tələsik özünü şəhərə yetirmişdi. Otuz kilometrlik yolu elə gəlmişdi ki, az qalmışdı atı yolda əldən salsın. Gözünə birinci çarpan vağzalın qarşısındakı qələbəlik, insan kütləsi olmuşdu. Kimlər və nələr yox idi burada? Qırmızı örtüklü yük maşınları, ot və samanla dolu arabalar, yəhərli-yəhərsiz atlar, dəmir yolunda səs salan parovozların uğultuları, vaqonların taqıltısı və bu qarışıqlığın içərisində – kəndlərdən, aullardan, şəhərlərdən buraya tökülmüş qocalar, cavanlar, uşaqlar...

Çordon tələsirdi. Atı elə gözü birinci sataşan ikitəkərli arabaya, o biri atların yanına bağlayıb oğlunu axtarmağa getmişdi. Camaatın içində itələşə-itələşə oğlunu soruşurdu... Dedilər ki, səfərbər olmuş əsgərlər

vağzalın yanındakı parkdadı, onları ayrı saxlayırlar və heç yerə buraxmırlar, tezliklə göndərəcəklər. O, parka yaxınlaşdı. Hasarın o üzündə sıralar hazırlanır, əmrlər səslənir, siyahı oxunurdu. Çordon çaşqın halda dayanmışdı: burada kimi tapmaq olar axı? Əsgərləri sırada görməyə ağaclar imkan vermirdi. Birdən yaxınlığında səs eşitdi: "Ata, ata, bura gəl!" Qızlarının ikisi də ona əl edirdi. Onlar parkın girişində dayanmışdılar. O, qızların yanına can atarkən hasarın o tayında – sırada dayanmış oğlunu gördü. O da atasını gördü və əl elədi, gülümsündü. Oğlu nəse çəkinərək, ehtiyatla gülümsünürdü. Oğluna yazığı gəldi. Çox gənc idi, biğ yeri yenicə tərləmişdi, birçə boyu o birilərindən geri qalmırdı, çiynlərindən, görünüşündən uşağa oxşayırdı. O, boy atırdı, hələ də atacaqdı. Çordon onu özünə oxşadırdı: oğlu, yəqin ki, möhkəm, güclü kişi olardı. İkicə ildən sonra o, qədd-qamətli cavan bir oğlan olacaqdı.

Sonralar oğlu haqda fikirləşərkən Çordon hər dəfə bir şeyə aydınlıq gətirmək istəyirdi: nəyə görə o elə uşaq vaxtından oğluna bu qədər hörmətlə yanaşmış? Sevmək başqa şeydi, hamı övladını sevir, ancaq ona uşaqlıqdan ağıllı və özünə tay-tuş bir insan kimi baxırdı, baxmayaraq ki dəcəlliyi də var idi. O, çox fikirləşsə də, buna bir aydınlıq gətirə bilmirdi. Əsasən də oğlu müəllim olandan sonra Çordon ona daha çox hörmətlə yanaşır, onunla hesablaşırdı, baxmayaraq ki atasını görməyə gələndə bəzən unudub pioner qalsukunu da çıxarmırdı – o, məktəbdə pioner baş dəstə rəhbəri işləyirdi. Oğlu çox qaynar təbiətli və coşqun bir gənc idi. Ancaq Çordon hesab edirdi ki, vaxtı gələndə onun xasiyyəti dəyişəcək... İnsana mane olmaq, bezdirmək lazım deyil. Onda o özü öz yolunu tapa-

caq. Onun qızları ilə münasibətlərinin pisləşməsinə də elə bu səbəb olmuşdu. Onların ikisi də – böyüyü Zeynəş və kiçiyi Salika şəhərdə oxuyurdu. Orda da ərə getdilər və şəhərli oldular. Onlar Sultanı da şəhərə çağırdılar, o, orada pedaqoji texnikumu bitirdi, artıq bir il idi müəllim işləyirdi.

...Çordon qızların yanına çatanda onlar nədənsə qardaşlarını kütlənin içindən çəkib çıxarmaq istəyirdilər. Bacılar qan-tər içində, hirsli və alçaq səslə oğlanı danlayır, onu axmağın, uşağın biri adlandırirdılar. Ətraf adamla dolu idi, qızlar hirsli halda atalarına şikayətləndilər:

– Bilirsən ki, sənin oğlun könüllü gedir?

– Yox, – Çordon heyrətləndi. – Nə olub ki?

– Biz hərbi komissarlığa zəng etdik, oradan öyrəndik ki, o öz xoşu ilə ərizə yazıb müharibəyə gedir. Başa düşürsən?

– Onun yaşı çatmır axı, anlayırsan məsələ nə yerdədir?

– Sultan bilir nə edir, deməli, belə lazımdır.

– Lazımdır? – Elə buradaca qızlar atalarının üstünə düşdülər: – Ata, bizi niyə başa düşmək istəmirsən? Ərlərimizin müharibədə olmaları bəs deyilmi? Hələ məlum deyil qayıdacaqlar, yoxsa yox. Bizim tək qalmağımız azdırmı? O isə ailədə axırıncıdır, indi də könüllü gedir...

– O axı orada quş balası kimi itib-batacaq. Bu onun üçün məktəbdə dəstə rəhbəri işləmək deyil.

– Niyə susursan, ata?

– Nə edim? Nə deyim axı?

– Get onun yanına, biz xahiş edərik, sənə icazə verərlər. Get ona de ki, belə etməsin. Onu dilə tut, hələ ki gec deyil.

– Qoy imtina etsin, onun vaxtına hələ var. Yalnız sən onu dilə tuta bilərsən.

– Yox, dayanın, – Çordon dedi. – Onun üçün çox çətin idi. Bu qarışıq vəziyyətdə qızlara necə başa salsın ki, bunu insandan tələb etmək olmaz. O öz sözündən necə dönə bilər? O, sırada onunla birgə dayananların gözüne necə baxa bilər? Onun haqda nə fikirləşərlər və o özü haqda sonra nə düşünər?

– Çıxılmaz vəziyyətdə qalar, sonra utanar, – Çordon dedi.

– Burda utanılması nə var?

– Kimin onunla nə işi var, kim onu burada tanıyır, niyə utansın ki? Aman Allah!

– Məsələ bundadır ki, o özü nə etdiyini bilir, – əsəbi halda Çordon etirazını bildirdi. – Ən əsası budur.

– Ata, sən Allah bəsdir, o hələ uşaqdır! Get, get, hələ ki gec deyil.

Elə bu andaca kütlə tərpəndi, canlandı və yana çəkildi. Nəfəsli orkestr marş çaldı, qırmızı bayraq dalğalandı və parkın darvazasından əsgərlər cərgə ilə çıxmağa başladılar – qatara minik elan edildi. Qızlar isə atalarının əllərindən yapışaraq onu tələsdirirdilər:

– Tez ol, gedək komissarın yanına. O, vağzaldadır. Sən gərək oğlunu xilas edəsən!

– Ata, heç olmasa, xəstə anamızın xətrinə gedək! Komissara de ki, o, ölüm ayağındadır.

Bu sözləri eşidərkən Çordon sarsıldı. Qızlar kütləni yararaq onu darta-darta komissarın yanına çəkildilər.

Meydandan vağzalın binasına hündür daş pilləkən qalxırdı. Pilləkən aşağıdan yuxarıya qədər insanlarla dolu idi. Qızları onu yüzlərcə yaşlı gözlərin, isti, tərlü bədənlərin, müharibə acısı ilə yüklənmiş hislərin və bir-biri ilə vidalaşan insanların arası ilə, hərbi marş və baraban səslərindən, əsgərlərin vida qışqırtılarından,

öz ağrı-acısından, qəlbinin səssiz harayından qoparıb yuxarı aparırdılar.

Çordon yaxşı başa düşürdü ki, bacılar öz qardaşlarının xeyrini istəyirlər. Onu çox sevirlər, ona yaxşı gün arzu edirlər, qoruyurlar. Bütün bunlara baxmayaraq onun qəlbində qızlarına qarşı qəzəb hissi baş qaldırır: deməli, oğlunun arxasından onun istəyinin ziddinə, iradəsinin əksinə getməli, onun insanlıq şərəfini öldürməli idi!

Qızları isə səs-küylü kütləni yararaq onu pilləkənlərlə yuxarı, elə hey yuxarı dartırdılar. Birdən haradasa yuxarı mərtəbələrin birindən Çordon öz oğlunu sıraların birində addımlayan gördü. Sıranın sonunda nəfəslə orkestr irəliləyirdi, bu, eşelona oturacaq axırıncı qrup idi. Sultan qıraqdakı sırada idi. Çordon oğlunu o saat tanıdı və onun oyan-buyana necə boylandığını gördü. Onun gözləri insanların içərisində atasını və bacılarını axtarırdı. Sultan o zaman bilsəydi ki, bacıları atasını komissardan ona izin almağa, onu öz gözlərində alçaltdırmağa, insan ləyaqətini tapdalamağa çalışırlar...

Sonra Çordon gördü ki, kütlənin içindən qırmızı yaylıqlı bir qız çıxdı. O özünü Sultanın üstünə atdı, ancaq qızı o saat uzaqlaşdırdılar, yalnız onun əlini sıxa bildi.

Onlar vağzal rəisinin kabinetinə yaxınlaşanda qızları onu qapıya tərəf itələməyə başladılar: "Tez ol get, de ki, atasın, anamızın vəziyyətindən də danış. De ki, oğlum bunu fikirləşmədən edib, o hələ uşaqdır. Xahiş et ki, onu eşelondan düşürsünlər. Hər şeyi olduğu kimi başa sal.

– Get də, ata, nə baxırsan?! Hər saniyənin öz hökmü var.

Hec kim ona fikir verməsə də, Çordon insanlardan utandı. Hərbçilər də, mülki insanlar da qayğılı-qayğılı öz işlərinin arxasınca ora-bura qaçırdılar.

– Mən belə şeylərə öyrəşməmişəm, getməyəcəm!
– Çordon qəti imtina etdi.

– Getməyəcəksən? Onda biz özümüz gedərik! Biz özümüz istədiyimizə nail olacağıq.

Hövsələləri tükənmiş bacılar komissarın qapısına tərəf yönəldilər.

– İxtiyarınız yoxdur, getməyin! – Çordon qızlarının əllərindən tutub onları çıxışa tərəf dartdı. Dəhşətli bir qüvvə ilə insanları yararaq onları pilləkənlərlə aşağı apardı. Elə oradaca uşaqlarından valideynlərə deyilməyən sözlər eşitdi:

– Sən oğlunu ölümə sürükləyirsən!

– Səni lənətə gələsən, sən bizim atamız deyilsən!

– Bəli, sən bizim atamız deyilsən, – o biri bacı təsdiqlədi.

Rəngi avazı olmuş Çordon yavaşca barmaqlarını açdı, onların əllərini buraxdı, sakitcə üzünü onlardan çevirdi və insanları yararaq meydana tərəf qaçdı. O, meydandakı insan kütləsini yara-yara, hay-küyün içi ilə minik – yolasalma meydançasına – oğlu ilə vidalaşmağa tələsdi. Ora yaxınlaşmaq artıq qadağan edilmişdi. Perronda qara insan yığını tərپənirdi. Nəfəslə orkestr çalır, ayaq qoymağa yer yox idi.

Perronun hasarına sıxılmış Çordon insan dənizinin başı üstündən ucsuz-bucaqsız qırmızı qatarın vaqonlarına baxırdı.

– Sultan, Sultan. Mənim balam, mən burdayam. Məni eşidirsən? – o, əllərini hasardan keçirib qışqırırdı.

Ancaq onun səsi kimə gedib çatacaqdı ki?.. Hasarın yanında dayanmış dəmiryolçu ondan soruşdu:

- Atın var?
- Bəli, var, – Çordon cavab verdi.
- Bilirsən çeşidləmə stansiyası haradadır?
- Bilirəm, o biri tərəfdə.
- Onda, atacan, çap ora. Çatarsan, uzağı beş kilometr olar. Eşelon orada bir dəqiqəliyə saxlayacaq, get, elə orada da oğlunla vidalaşarsan, durma, tez ol!

Çordon bircə onu bildi ki, meydanda öz atını necə tapdı. Yüyəni açdı, ayağını üzəngiyə basdı, yəhərə oturması ilə atın sağrısını qəddarcasına qamçıladi və dəmir yolu boyunca çapmağa başladı. O, boş və səssiz küçələrdə peyda olan tək-tük piyada və atlıları ürküdərək ağılını itirmiş sərgərdan bir tərəkəmə kimi çapırdı. Dişlərini bir-birinə bərk sıxaraq yalnız bir şeyi düşünürdü: “Kaş ki çatım ona, o qədər deyilməmiş sözlər var ki...” və çaparların yola çıxarkən etdiyi duanı da unutmadı: “Mənə kömək edin, ey əcdadlarımlın ruhları! Ey atların himayədarı, Qambar-ata, atımı bürüməyə qoyma! Atıma şahin qanadı, dəmir ürək, maral ayaqları ver!”

Çordon küçəni keçib dəmir yolunun altındakı cığıra çıxdı və yenə atın başını buraxdı. Çeşidləmə stansiyasına çatmağa lap az qalırdı ki, arxadan eşelonun uğultusu eşidilməyə başladı. Bir-birinə qoşulmuş parovozların ağır, qaynar uğultuları onu haqladı, sanki onun əyilmiş enli çiyinlərinə bir dağ uçurumu düşdü.

Eşelon Çordonu ötüb-keçdi. At yorulub əldən düşmüşdü. O, nəyin bahasına olursa olsun, qatara çatmaq istəyirdi, çeşidləmə stansiyasına az qalırdı. Qorxu və həyəcan hissi onu rahat buraxmırdı: birdən qatar orada dayanmadı... O, Allaha yalvarırdı: “Ey böyük Allah, göstər qüdrətini, bu eşelonu dayandır! Yalvarıram sənə, saxla eşelonu!”

Eşelon artıq stansiyada dayanmışdı. Çordon qatarın axırncı vaqonunun yanında idi. Oğlu isə qatar boyunca atasına tərəf qaçırdı. Oğlunu görcək Çordon atdan düşdü. Ata-oğul hər şeyi unudub dinməzəcə qucaqlaşdılar.

– Ata, sən məni bağışla, mən könüllü gedirəm, – Sultan dedi.

– Bilirəm, oğul.

– Mən bacılarımlın xətrinə dəydim, ata, əgər bacarsalar, qoy onlar da bağışlasınlar məni.

– Onlar artıq səni bağışlayıblar. Sən bacılardan incimə, məktub yaz onlara, eşidirsən? Ananı da yaddan çıxarma.

– Yaxşı, ata!

Stansiya zənginin səsi gəldi. Vidalaşma vaxtı idi. Ata oğlunu axırncı dəfə bağrına basdı və onun necə də özünə bənzədiyinin bir daha şahidi oldu. Gəncliyində o da beləcə idi. O, bütün varlığı ilə ata məhəbbətini göstərmək istədi. Çordon onu öpə-öpə yalnız bir sözü təkrar edirdi:

– Mənim balam, insan ol! Harada olursan ol, insanlığını unutma! Həmişə insan ol!

Vaqonlar hərəkətə gəldi.

– Çordonov, yola düşürük! – komandir qışqırdı.

Sultanı qatar gedə-gedə çəkib vaqona saldılar. Çordonun əlləri yanına düşdü. Sonra çevrilib atının isti, tərlı yalını qucaqlayaraq hönküdü. O, atının boynunu qucaqlayıb ağlayırdı, dərdinin ağırlığını sanki at da hiss edirdi. Dəmiryolçular sakitcə onun yanından ötüb-keçirdilər. Həmin gün hamı bilirdi ki, insanlar niyə ağlayırlar. Yalnız stansiya uşaqları maraqla bu böyük, ağlayan yaşlı adama baxırdılar.

Günəş dağların üzərində sanki iki qovaq hündür-

lüyündə qalxmışdı. Çordon Kiçik dərəni keçib qarlı dağların dibinə qədər uzanıb gedən geniş təpəcikli vadiyə tərəf yol aldı. Çordonun qəlbi titrədi. Bu torpaqda onun oğlu yaşamışdı...

KÖÇƏRİ QUŞLARIN GÖZ YAŞLARI

Tazılar, nədənsə, atlı dəstələr auldan yola çıxarkən çox sevincək olurlar. Qarma-qarışıqlıqda atların arxasınca düşür, nə qədər təpinib qorxutsan da, əl çəkmir, inadla kənarında dayanıb qorxa-qorxa hürürlər. Qərribə məxluqlardır – təki onlar üçün haylı-küylü, geniş bir düzəngah olsun, ətrafda adamlar çox olsunlar... Onlar da elə bunu gözləyirlər – yaqin, elə buna görə də onları tazı adlandırırıblar.

Eleman öz itinın dalınca düz gölə qədər qaçmalı oldu. O, yas mərasimində kəsəcəkləri ikiyaşar cöngəni kəməndləməkdə qardaşı Turmana kömək edincə onun tazısı – Uçar özünü dəfn mərasiminə yola düşən qoca və qadınlara yetirib dəstənin oyan-buyanına keçərək adamlara sürtünüb onları iyləməyə, kolların başına dolana-dolana hoppanıb-düşməyə, hürərək yolçuları tələsdirməyə başladı. Eleman onu nə qədər dilə tutub yanına çağırırsa da, xeyri olmadı. Axı it haradan biləydi ki, bu insan kütləsi ova yox, başqa aula – gəlinləri Almaşın qəfil ölmüş on yeddi yaşlı bacısının yasına gedirlər. Atların, öküzlərin belində oturanlar arasında bir nəfər də olsun yeniyetmə, cavan oğlan yox idi. İtin haradan ağına gələ bilərdi ki, həmin gün İssık-Göl ətrafında silah götürməyi bacaran bütün qırğızlar – bütün kişilər, ən yaxşı atlar qarşı dağların o üzündə, burdan üçgünlük məsafədə yerləşən Talçuy vadisində

onlara hücumə keçən cunqarlarla¹ döyüşə hazırlaşır-
lar. Artıq beş gün idi ki, Talçuydan bir xəbər tuta bil-
mirdilər. Bu axmaq it nə anlayırdı ki, xalqın
müqəddəratının həll olunduğu belə bir gündə heç kim
ova çıxmaz.

Bir də ki itin nəyinə lazımdır insanların kədərinə
şərik çıxsın – müharibə, ölüm-itim, ayrılıq, dərd-sər
haqda fikirləşsin, ümumiyyətlə, insanların qayğısıyla
yaşasın. Onları maraqlandıran bircə şeydir – ov da-
lıncə düşsünlər, çöllərdə tülkü, dovşan qovalasınlar.
Əslində, at belində ova çıxan insanlar qəddarlıqda heç
də onlardan geri qalmırlar, onlar da itlər kimi nəyinsə
ömrünə qənim kəsilirlər.

Uçar gah irəli cumaraq zingildəyir, gah da atılıb-
düşərək baxışları ilə adamlara yalvarırdı ki, onun ar-
dınca gəlsinlər, bir az qıvraq olsunlar, eyni zamanda
dəstənin otərəf-butərəfinə keçərək özünü Elemanın
əlinə vermirdi. Bu qara tazının ürəyindən nələr keç-
mirdi... O istəyirdi ki, atlılar üzü küləyə onun ardınca
çapsınlar, bir-biri ilə bəhsə girsinlər, səsləri ətrafı
bürüsün, külək viyıldasın, həyat qaynasın... Tazı adam-
ları hey buna səsləyirdi.

Amma yox! Bu qaradınməz və süst düşmüş qoca-
ların və qarılıların qəlbini nəslə üz vermiş faciə – Senir-
bayın gəlini Almaşın dünyadan cavan getmiş bacısının

¹*Cunq r r* (zünqarlar, oyratlar) – Cünqariya hazırda Çinin şimal-
qərbində yerləşir. Bundan başqa, Kalmıkiyada, Monqolustanda və
Qırğızıstanda da mövcuddurlar. Tarixən Orta Asiyada, Turfan
vadisində farsdilli assir və türkdilli sin tayfalarının qarışığından
yaranmış azsaylı etnosdur; Cünqar adı isə onlara çinlilər tərəfindən
verilib. Cuna – çin dilində barbar deməkdir. Qədim türk dilində isə cun
qar "sol əl" mənasını verir. İndiki bolqarlar, kalmıqlar və çuvaşlar
həmin tayfaların bir qolu hesab edilir. XVI–XVII əsrlərdə Cünqar
xanlığı altında birləşiblər.

dərdi çulğamışdı, qara tazının hərəkətlərinə məhəl
qoyan yox idi. Adamlar onun hərəkətlərinə fikir vermək
halında deyildilər. Belə təhlükəli və qorxulu bir vaxtda
onlar təkcə altı ayın gəlini Almaşa görə yox, – o kimdir
ki, cavan bir gəlin, – onun indi Talçuy müharibəsində
döyüşən əri Koçumana olan hörmətlərinə, ən əsası
isə kasıb və elə də böyük olmayan Bozoylar nəslinin
qüruru və ağsaqqalı, məşhur çadır ustası Senirbaya
gərə yola çıxmışdılar. Çoxdan ürəyindən şikayətlənən
qoca Senirbay qəfil ürəktutmasından sonra artıq
üçüncü gün idi ki, emalatxanasında yataqda yatırdı.
Qudalarından xəbər gələndə ki, günün günortaçağı
gəlinin anadanbir on yeddi yaşlı bacısı Ulkan yıxılıb,
canını tapşırıb, Senirbay qohumluq borcunu yerinə
yetirmək – dəfndə iştirak etmək üçün ehmalca
yerindən qalxmağa cəhd etdi: xəz dərilə gödəkcəsini
geyinərək oğlanları Turman və Elemanın köməyi ilə
yəhərlənib alaçığın astanasında hazır dayanmış atın
belinə qalxmağa çalışdı. Bu zaman yenə də onun ürəyi
tutdu və ayağını üzəngiyə qoymamış səndirləyib atın
yalından yapışdı.

Belə olan halda, yenə də həmişəki kimi, Kertolqo-
zayıp sinəsini qabağa verdi. Bu cür hallara o alışmışdı
və həmişə də vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilirdi. Ker-
tolqo-zayıp oğlanları ilə köməkləşib ərinə yenidən
alaçığa qayırdı, əynini soyundurub yatağa uzatdı və
üzünü Senirbaya tutub dedi:

– Usta, dəfndə iştirak etməyə halın yoxdursa, buna
gərə Allah səni bağışlayar. Gəl bu işi mənə həvalə et.
Səndən sonra bu ailədə ağsaqqal mənəm, illər keç-
dikcə Bozoyların ağbırçəyi olacam. Bozoyları ağlaş-
maya mən aparsam, qudalarımız bizdən inciməzlər.

Əslində, belə bir vaxtda heç inciməyin yeri də yoxdur. Allah bilir indi Talçuyda oğlanlarımızın vəziyyəti nə yerdədir, qalibmi gələcəklər, şəhidmi düşəcəklər?.. Özün görürsən ki, hələ də heç bir xəbər yoxdur, hamı qorxu içindədir. Öz sağlamlığın üçün Allaha dua et, döyüşdə olanlarımızı fikirləş. Özündən muğayat ol, sən Bozoyların böyüyü, övladlarımin atasısən – mənəm üçün yer üzündə səndən uca insan yoxdur. İzin ver, bu mərasimlə bağlı nə varsa özüm həll edim. Sən isə uzan, yerindən tərpənmə. Eleman sənın yanında qalacaq, biz hamımız isə ora gedəcəyik...

Ər-arvad arasında olan söhbətə usta Senirbay yekun vurdu. Ustanın rəngi avazımış, alnına soyuq tər gəlmişdi. O, başını yastıqdan qaldırmadan sakit səslə dedi:

– Sən haqlısən, arvad. Mən gedə bilmirəmsə, sən get. Bozoylar nəslindən olanların hamısını yığıb apar, qoy Almaş özününkülərin yanında təklənməsin. Ağlaşmaya hələ uzaqdaykən başlayın, elə eləyin ki, səsiniz bütün ətrafə yayılsın, qoy kürəkənləri Koyçumanın və xəstə qudalarının orada olmamağı hiss olunasın. Bu boşluğu doldurmağa çalışın. Qoy bilsinlər ki, müharibə ölənlərimizi ağlamağa və layiqincə dəfn etməyimizə heç cür mane ola bilməz. Görsünlər ki, adamlığımızı itirməmişik...

Beləcə, Bozoylar nəslinin qadınları və uşaqları, qocaları və qarıları Cunqar oyratları ilə gedən müharibənin qorxu və təlaşını içində yas mərasimində iştirak etmək üçün yola düzəldilər. Onların arasında elə bir adam yox idi ki, Talçuy vadisi və orda baş verənlər haqda söhbət açmasın və ya düşünməsin: "Görəsən, niyə bir xəbər-ətər yoxdur? Niyə heç kim heç nə bil-

mir?" Adamlar yalnız elin adət və ənənəsinə hörmət naminə yola çıxmışdılar, hamı kədərli və həyəcanlıydı.

Eleman şalvarının kəmərinə açıb xalta əvəzi Uçarın başına salıncaya qədər dəridən-qabıqdan çıxdı, yoxsa bu gedişlə o, dəstədən ayrılmayacaqdı. Ancaq Uçar ram olmaq istəmir, xaltanı sürüşdürüb boynundan çıxarmağa çalışırdı. Bura yad bir aul idi və onu qətiyyənlə əldən buraxmaq olmazdı. Əldən qopsa, bu aulun qurd-basan itləri tazını boğacaqdı. Buna söz ola bilməzdi.

Eleman Uçarın xaltasından bərk-bərk tutub tərəddüd içində adamlara tərəf baxdı: nə edəcəyini bilmədi, yasa gedən adamlara uğurlu yol arzulamaq nə dərəcədə düzgün olardı? Bu zaman anası atın yüyənini çəkdi və yəhərin üstündən çaşib-qalmış oğluna tərəf döndü:

– Sənsə durma, tez evə qayıt! – o kövrəldi, – atanın yanında ol. Eşidirsənmi? Bir addım belə ondan aralanma!

Eleman dinib-danışmadan başını tərpətdi. Əlbəttə, hər şeyi anasının dediyi kimi edəcəkdə. O, anasını başdan-ayağacan süzdü. Eleman indiyəncə anasını bu cür qayğılı görməmişdi. Onun sifətində dərin qırıqlar əmələ gəlmiş və qocalmışdı. Eleman anasının öyüdlərini dinləyib fikirli halda ona tərəf döndü: "Hə, anacan, sən yoluna davam elə. Bizdən də nigaran olma, uşaq deyiləm ki! Atam üçün nə lazımdırsa eləyəcəm. Təki Koyçuman yəhərə aşırılmış halda yox, at belində, ayağı üzəngidə geri dönsün. Bütün cavanlarımız da eləcə. Atama, mənə görə də narahat olma, necə demisənsə, eləcə də edəcəm..."

Kertolqo-zayıp bir anlığa yüyəni boşladı və eyni zamanda diqqətlə ciğirdə qara tazının xalta əvəzi qayı-

sından tutub durmuş sonbeşiyinə baxdı, ürəyinin bərk sancdığıını hiss etdi: “Bu ki hələ lap uşaqdı... Bəs böyük oğlu Koyçuman? Görəsən, indi o neyləyir? Sağ-salamatdır, yoxsa oyratların nizələrinə tuş gəlib?.. Onların və ümumiyyətlə, bu xalqın axırı necə olacaq?”

Nə haqda düşündüyünü bürüzə verməmək üçün ucadan səsləndi:

– Tez aula qaç, oğlum! Səni də, atanı da Tanrıya əmanət edirəm! – Gedə-gedə bir daha geri döndü: – Evə çatan kimi atan üçün bitki çayı dəmlə...

– Oldu, anacan! Evə çatan kimi nə lazımdı edə-cəm...

Anası bununla kifayətlənməyib oğluna hər şeyi yerli-yataqlı izah etməyə başladı:

– Dəmləyəcəyin otları çaydana atıb üstünə qaynar su tök, sonra bir qədər gözlə, qoy yaxşı dəm alsın, azca soyuduqdan sonra ver atana, qoy tərləyənə qədər içsin. Sinəsi yumşalacaq və yüngülləşəcək... Məni eşidirsənmi, hər şey aydındır? – Kertolqo-zayıp dəqiq-ləşdirmək istədi.

O, söylədiklərinin Elemana çatdığına əmin olduqdan sonra atın cilovunu boşaltdı və sahilboyu irəliləyənlərin ardınca sürdü. Ətrafa boylandıqda nəse yadına düşdü, atın başını çəkdi və yəhərdən endi:

– Eleman, bir bura gəl görüm, – o, oğlunu səslədi. – Atın cilovunu saxla, Gölə dua etmək istəyirəm. Gedək.

Kertolqo-zayıp bunu deyib üzünü gölə tərəf çevirdi və tələsmədən, təntənəli bir şəkildə ləpədyənə yaxınlaşdı. O, küləkli günlərdə şahə qalxan dalğaların yuyub-təmizlədiyi narın, qırmızımtıl sahil qumlarının üstü ilə irəliləyirdi. Başına bərk-bərk doladığı qar kimi

dümağ çalmanın altından artıq dən düşmüş birçəkləri görünsə də, sifətində yaşlanmağın nişanəsi olan qırış-lar gözə dəysə də, o bu anda çox gözəl görünürdü. Hələ ki qədd-qaməti yerində idi, şux və güclü olduğu hiss edilirdi. Gəlini Almaş gələnə qədər evdə dörd kişinin – əri və üç oğlunun qayğısını təkcə o çəkər, evin bütün təsərrüfat işləri ona baxardı. Aydın məsələdir ki, bu boyda külfəti yola verməkdə onsuz da kişilərdən bir kar aşmayacaqdı.

İndi bu qumsallıqla irəliləyərkən o, bütün adi qay-ğılardan və fikirlərdən uzaq idi. Bütün diqqətini topla-yıb bir yerə yönəltdi: addım-addım gölə yaxınlaşır, həyəcan içində suyun mavi və hamar səthinə, qarşı dağın qarlı aşırımına və bu dağın başı üzərində dayanmış vahiməli bulud topasına tamaşa edirdi. Göz işlədikcə uzanan bu qüdrətli və mərhəmətli, yer üzərində Tanrı təcəllası olan məkan həmin məkan idi ki, burada yaşayan bəşər övladı onun içindəydi, ondan asılı idi.

Kertolqo-zayıp sahile can atan dalğaların köpük-ləndirdiyi sularla qabaq-qənşər, narın və hamar qum-sallıqda dayandı. Bir əlində atın yüyənini, bir əlində isə öz itini tutmuş Eleman da gəlib anasının yanında durdu. Əvvəlcə Kertolqo-zayıp, ardınca da Eleman diz üstə çökdü. Qadın sakit səslə dua etməyə başladı:

– Ey İssık-Göl, sən yerin görün gözüsən, həmişə üzü göylərə baxırsan. Sözüm sənədir – ey əbədi və heç zaman donmayan İssık-Göl, sənə yalvarıram, o sənin dərinliklərinə baxarkən mənim dualarımı göylərin sahibinə – taleləri yazan uca Tanrıya çatdır.

Ey Tanrı, bu ağır və qorxulu zamanda xalqımıza düşmən kəsilmiş oyratların qarşısında duruş gətirmək

üçün bizə qüvvət ver. Sənin yaratdığı dağlarda, sənin yetirdiyin nemətlərlə sürülərini, naxırlarını bəsləyən altı arxa dönmüş qırğız xalqını özün saxla. Obalarımızı oyrat atlarının tapdağı altında qalmağa qoyma. Ədalət naminə bu açıq döyüşdə bizim məğlub olmağımızı rəva görmə. Qarşı dağların arxasındakı Talçuy vadisində indi nələr olur? Gözləməkdən gözüümüzün kökü saraldı – nə bir gəlib-gedən var, nə də bir səs-soraq, nigarançılıq ürəyimizi üzdü. Axı nə baş verir? Sabah bizi nələr gözləyir? Uca Tanrı, döyüşə gedənlərimizi salamat saxla. Qoy onları at belində geri dö-nən görək, onların dəvələrə aşırılmış cəsədlərini bizə göstərmə!

Mənim dualarımı qəbul et, ya Tanrı! Mən üç oğul anasıyam...

Eleman kürən yallı atın və Uçarın arasında dizləri üstə çöküb sükuta dalmışdı. O, sakitcə gölün qabarıbenən tünd dalğalarına tamaşa edirdi: bu görüntüsüylə İssık-Göl ona nəfəs alıb-verən insanın sinəsini xatırladırdı. Bu anda göl çox sakit idi, gözəçarpan yalnız qabaran dalğaların gümüşü ləpələriydi. Uzunçəkən qışdan sonra yazın nəfəsini təzəcə duyan İssık-Gölün sahili çılpaq düzəngaha bənzəyirdi: tuqay meşəsi² yarpaqsız, otları sarı və quru idi. Aullardakı evlərin bacalarından tüstü qalxmırdı. Nə çapan atlılar, nə tərəkəmələrin köçü, nə də örüşlərdə otlayan sürülər gözə dəyirdi.

Yazın nəfəsini duyan İssık-Göl ətrafında qışlamış köçəri quşlar isə köç ərəfəsində olduqlarını hiss edib

²Tuq y meşələri (ümumtürk.) – Orta Asiyada yarımsəhra tipli ərazilərdə, çay və ya göl kənarında yerləşən meşələr; adətən, müxtəlif kollar çoxluğundan keçilməz olur.

dəstəylə havada cövlan eləyir, dəstədən geri qalanlar qanadlarını bir az da sürətlə cırparaq dağların ətəklərinə doğru uçan dəstəyə çatmağa çalışırdılar. Hər yanda onların yaz günəşinin şəfəqlərinə bürünmüş sevincək səsləri, çığırtıları eşidilirdi.

Budur, lap yaxında ayaqları qırmızı rəngə çalan bozumtul qazların qaqqıltısı eşidilməyə başladı. Hayküyə, çığırtıyla havada süzən qazlar o qədər alçaqdan uçurdular ki, qanadlarının şappıltısını belə eşitmək olurdu. Gölün üstü ilə uçan daha bir neçə dəstə də oğlanın gözlərindən yayınmadı. O bunların ördək, qaz, qu quşları və ya uzunayaq çəhrayı qızılqazlar olduğunu ayırd edə bilmədi. Quşlar çox hündürdən uçur və get-gedə uzaqlara çəkildilər. İndi onların yalnız gah aydın, gah da tutqun səslərini eşitmək olurdu. "Deməli, bu gün yox, sabah köçəcəklər", – o qərarlaşdırdı.

Anası isə çoxdan ürəyində yığılıb qalan dərdlərini Tanrıya danışdı, ona dualar edirdi. Yalvarırdı ki, başının üstünü qara buludlar almış əri Senirbaya, mahir ustaya rəhm etsin – bu gün o, sinəsindəki ağrının ucbatından heç atın belinə də qalxa bilməmişdi:

– Bizim ağsaqqalımızı, bu böyük ustanı sən özün qoru, Tanrım! Bu ətrafda bacasından tüstü çıxan elə bir aul yoxdur ki, onun əli ilə qurulmamış olsun. Bu insan ömrünü ev-ocaq qurmağa sərf eləyib. Axı hamıya yaşayış yeri lazımdır – qocalara da, cavanlara da, varlılara da, kasıblara da, çobanlara da, sağıcılara da...

Bir də onu dilədi ki, Allah ona möhlət versin – nəvə beşiyi yırğalamaq ona da nəsib olsun. Dərd birdimi, ikidimi?.. Qadın elə hey dualar edirdi, Tanrıya yalvarırdı.

Başı qarlı dağların qayalı ətəkləri arasında üzü səmaya sərilmiş nəhəng və mavi göl isə çalxanaraq dərinliklərdən suları sahilə doğru qovur, əzələyə bənzər böyük dalğalar tədricən yavaş-yavaş sahilə çatıb parçalanırdı. Göl sanki ruhlanıb toparlanır, gecə tufan qoparmaq üçün özünə güc yığırdı. Hələlikse göl sakit və təmiz idi. Yaz günəşinin zərrin şəfəqləri səpələnmiş səmanın lap yuxarılarında səfər ərəfəsində olduqlarını duyan köçəri quşlar dəstələnib havalanırdı, var gücləri ilə qışqırırdılar.

Elemanın anası isə səcdədə dayanıb dualarına davam edirdi:

– Ya Tanrı, səni and verirəm ağ ana südümə, eşit mənim dualarımı! Biz buraya – sənin yerdəki gözün bildiyimiz müqəddəs İssık-Gölün səcdəsinə ona görə gəldik ki, bizi də görəsən, bizim də dualarımızı eşidəsən. Bax bu mənəm, bu yanımda duran da sonbeşiyim Elemanımdır. İndən belə bir də hamilə qalası, oğul doğası deyiləm: nə yaxşısını, nə də pisini; səndən bir ricam var, atası Senirbayın sənətini miras olaraq ona əta elə, onun özünün də bu peşəyə böyük marağı var... Hə, bir də onu demək istəyirəm, Eleman da böyük qardaşı Koyçuman kimi manasçı³ olmaq istəyir, nə olar, bu istedadı da ondan əsirgəmə, hər şeydən öncə ona sözün qüdrətini anlamaq gücü ver, qoy həmin söz onun qəlbində kök atıb şaxələnsin, əcdadlarının əmanəti olan bu sözün keşiyində dayanıb onu nəvələrinə, nəticələrinə qədər ötürə bilsin, ona

³"M n s" – qırğız dastanı; dünyanın ən irihəcmli dastanı hesab olunur; burada cəngavər, bahadır Manasın igidlikləri nəzmlə mədh olunur. Beş yüz mindən artıq çətin şeir misralarından ibarətdir. Manasçı dedikdə isə adıçəkilən dastanın şeirlərini əzbərdən deyən, onu sazla oxuyan və oradakı nağılları nəql edən adam nəzərdə tutulur.

ilahi bir ruh ver, yaddaşını möhkəm elə ki, qədim qırğız qövmünün sözünü yaşada bilsin.

Mən üç oğul anasıyam, ya Tanrı, qəbul et mənim dualarımı! İnan ki, bunlar həmişə bizim yanımda, bizimlə bərabər olan dilsiz-ağızsız heyvanların da – oğlumun sağındakı, vəhşi heyvanları qovub tutan Uçarın da, solundakı kürən yallı köhlən atın da ürəyindən keçir.

Anası sakitcə dua etsə də, Elemana elə gəlirdi ki, onun səsi bütün gölə yayılır, qarşı dağları bürüyüb daşları ovsunlayır, orada əks-səda verir: "Eşit məni, uca Tanrı, eşit, eşit..."

Anası atını çapıb özünü sahilboyu hərəkət edən, artıq onlardan xeyli uzaqlaşmış dəstəyə çatdırdı. Eleman isə hələ də Uçarı yedəyində gölə tamaşa edirdi. O hələ bilmirdi ki, bir dəfə yox, iki dəfə yox, dəfələrlə, özü də ağlaya-ağlaya bu anları xatırlamalılı olacaq. Xatırlayacaq ki, el arasında onun məşhur Manasçı Eleman kimi tanınması üçün anası Tanrıya necə yalvarıb, dualar edib. Buna görə də həmişə təleyinə minnətdar olacaq. O bilmirdi ki, onun gənclik illəri oyratların təcavüzü ilə üst-üstə düşəcək, insanlar "Manas"ı sakit, rahat evlərində yox, xəlvət dərələrin birində gizlin yer tapıb dinləməli olacaqlar. O bilmirdi ki, hər dəfə "Manas" başlayanda fikri uzaqlara – bu gölün sahili-nə, sahildə onun üçün dualar edən, sonralarsa gələcəyin manasçısı olacaq oğlunu gizlətdiyi üçün oyratlar tərəfindən öldürülmüş anasının yanına gedib çıxacaq. Buna görə də millətin ölümsüzlüyündən söz açan başlanğıc onu bir az ovudacaq, ona ürək-dirək verəcək, onun qəlbini ilahi sevgilə dolduracaq, əcdadlarından miras qalmış sözün qüdrətini və dərinliyini bir daha

duyacaq. O bilmirdi ki, vahimədən və qorxudan zəhri yarılan insanlara Manasın qüdrətini xatırlatmaq onun alın yazısıdır:

“Ey qırğızlar, hamımızdan qüdrətli Manas haqqında
hekayətə başlayıram.

O zamandan bu zamana o qədər günlər axıb getdi
qum kimi...

Zülmət gecələr, illər, əsrlər çəkib getdi karvanını
izsiz-tozsuz son kimi...

Bu dünyada nə qədər başlar olubsa,
O qədər də daşlar olub, bəlkə də, ondan da çox.
Keçənlərin sırasında həm dahilər, həm adilər olub.
Həm xeyirxah, həm zalımlar olub.

Pəhləvanlar güclü idi, bahadırlar pələng misallı,
Müdrilər çox bilgin idi, ustalar bacarıqlı.

İrisaylı xalqlar vardı, məhv olub getdilər,
Onların bir adı qalıb, tükəndilər, bitdilər...

Dünən var olanlar bu gün artıq yoxdurlar.
Bu dünyaya gələn gedir, gedən gəlməz, bax bu var.
Ulduzlar əbədidir, əbədi ayın dövrəsində,
Bir də günəş əbədidir, daima şərqdən doğar.

Əbədi qara torpaqsa yer üzündə insanlardan qalan
bir xatirədir.

İnsan ömrü çox gödəkdir – qaşla göz arasitək.
Yalnız fikir ölümsüzdür, qəlbədən-qəlbə köçəcək...
Bir də Sözə ölüm yoxdur, nəsilən-nəslə keçəcək...
O vaxtdan bu vaxtadək dəfələrlə yerin səthi dağıldı.
Düzənliklərdə dağlar qalxdı, uca dağlar yıxıldı.
Dərin-dərin yarğanlara torpaq doldu, hamarlanıb
birləşdi.

Məcrasına sığışmayan axar çayların sahilləri bitişdi.
Buna rəğməni yeni yarğanlar əmələ gətirdi yağışlar,

Gündöyən bir səhra oldu mavi, dərin dəryalar...
Gah quruldu, gah dağıldı böyük-böyük şəhərlər,
İndi köhnə divarların yerlərində yenisini tikirlər...
O vaxtdan bu vaxta kimi sözdən sözlər törədi,
Fikirdən fikir, nəğmədən nəğmə – hamısı buna
görədi.

Bizə ulu babalardan əmanətmiş söz karvanı,
Beləliklə, bizim nəslə çatdı Manas dastanı.
Bu dastandan onun oğlu Semeteyi tanıdıq,
Anladıq ki, bu qəhrəman qırğız oğlu yağılardan öc
alıb...

Bu dastandan eşidirik ulu-ulu babaların səsinə,
Bir zamanlar göydə uçmuş quşların nəğməsinə.
Bu dastandan eşidirik təkbətək döyüşmüş bahadır
nərəsinə,

Eşidirik döyüşlərdəki atların ayaq səsinə.
Eşidirik döyüşlərdə şəhid düşənləri necə ağlayır
analar,

Eşidirik zəfər çalan igidləri necə alqışlayırlar.
Bu dastanı dinləyərkən keçmişimiz göz önündə
canlanır,

Yeni nəsil əcdadları xatırlayır, babalardan dərslər alır...
Dahi Manas və onun oğlu Semetey haqda das-
tanımıza da beləcə başlayırıq – dirilərin naminə,
dirilərin naminə...”

Bu balaca oğlan hələ bilmirdi ki, Allahdan vergili
olacaq və cunqarların təcavüzü zamanı başı bəlalər
çəkən xalqını sözün sehiylə döyüşlərə ruhlandıracaq.
Bilmirdi ki, düşmənləri onun başını gətirənə min seçmə
cins at vəd edəcək və beləliklə, satqınlığın qurbanı ola-
caq. Ucsuz-bucaqsız qazax səhralarında gözləri çıxarı-
lıraq qanına qəltan edilərkən də son nəfəsdə yenə

bu günü, bu saati, bu dəqiqələri, bu anları – bu gölün sahilini, burada Tanrıya dualar edən anasını, uzaq ölkələrə uçub getməyə hazırlaşan bu köçəri quşları xatırlayacaq və susuzluqdan cadar-cadar olmuş dodaqlarından bir nida qopacaq – “Ana!”

Bütün bunlar onu qarşıda gözləyirdi – şan-şöhrət də, mübarizə də, ölüm də...

Hələlikse o, İssik-Gölün sahilində, anasının dualar etdiyi yerdəcə dayanıb durmuşdu. Uçarı yedəyində bərk-bərk saxlamışdı ki, əlindən qopub hələ ki gözdən itməyən dəstənin dalınca qaçmasın. Birdən ayılıb atasının xəstə olduğunu xatırladı və evə tələsdi:

– Gedək, Uçar, gedək! – o, itə təcürədi və cəld yaxınlıqdakı dağın arxasındakı aullarına doğru yola düzəldi. Göldən ayrılarkən Eleman hələ də kürəyinin arxasında köçəri quşların nigaran səslərini və qaqqıltılarını eşidirdi...

* * *

Elə həmin gecə, dan yeri sökülənə yaxın mahir alaçıq ustası Senirbay sonbeşik oğlunun gözləri önündəcə canını tapşırırdı. Atasının son nəfəsdə dili topuq çala-çala, xırıltılı səslə dediklərini oğlu başa düşməkdə çətinlik çəkirdi. Ancaq atasına tərəf əyilərək titrəyətitrəyə ağlayan Eleman ocaqdan qalxan alov dilimlərinin işığında onun keyimmiş dodaqlarının tərənəməsindən söhbətin nədən getdiyini çətinliklə də olsa anlaya bildi:

– Talçuydan... nə...

Onun nə demək istədiyini başa düşən oğlu dodaqlarını çeynəyərək sakitcə ağlamağa başladı. Sonra özünü saxlaya bilməyib ucadan hönkürdü:

– Yoxdur heç bir xəbər, yoxdur... Mən səni aldada bilmərəm, ata... Heç bir xəbər-ətər yoxdur. Mən də evdə təkam. Eşidirsənmi məni? Mən qorxuram. Ölmə, atacan, ölmə... Anam tezliklə gələcək... Anam gələcək...

Oğlunun bu sözləri can üstə olan atasına çatdı mı, çatmadı mı – bunu bircə Allah bilir. O, həmin andaca gözləri açıq şəkildə canını tapşırırdı. Elə ki hər şey bitdi, ölümün qara kölgəsi atasının üzünə çökərək onun simasını yadlaşdırdı, oğlan dəhşət içində özünü çadırdan bayıra atdı və hara gedəcəyini belə bilmədən qaçmağa başladı. O qışqıra-qışqıra, hönkürə-hönkürə harasa qaçırdı, bunu görənlər Uçar da qorxudan quyruğunu qısaraq onun dalınca götürüldü.

Eleman bir də qəzəbindən coşub-çağlayan İssik-Göllə üz-üzə dayananda özünə gəldi. Key kimi dayanıb gölə baxdı. Göl həmin gecə çox dəhşətli idi: sular çalxalanır, dalğalar şahə qalxıb hirsələ sahilə çırpılırdı. Amma yuxarıdan Elemanın qulaqlarına başqa səslər dəyirdi – bu, adi səs deyil, bir fəryad idi. O, başını qaldıranda bozuntul səmada görünməmiş bir quş topası gördü. Ətrafa zülmət qaranlıq çökmüşdü. Gölün üzərində gen bir dövrə vuran quş topası göylərin ənginliyinə qalxaraq qarşdakı dağ aşımaq üçün sürət yığırdı. Budur, dəstə sonuncu dövrəni vurub çay axınına bənzər bir sıra düzəltdi; quşlar bir az da yüksəkliyə qalxaraq Boom dərəsinə, ordan da aşırımın o üzündəki Talçuy vadisinə tərəf səmt götürdülər. Oğlan başa düşdü ki, quşlar uzaqlara, lap uzaqlara, özü də uzun müddətə uçub gedirlər, onlar üz tutduqları diyarlara Talçuy vadisinin üstündən uçub getməliydilər. O, ixtiyarsız olaraq var gücü ilə qışqırmağa başladı:

– Bizim atamız öldü! Bunu qardaşım Koyçumana çatdırın... Öldü bizim atamız! Öldü... öldü... öldü!..

* * *

Biz dağların üstü ilə çox uçduq. Aşırımda güclü külək qopdu, buludları yumaqlayıb qarşımıza qovdu. Əvvəlcə çiskinlə, yağışla üzləşdik, sonra bizi sulu qar haqladı, lələklərimiz buz bağladı, uçmaq mümkün olmadı. Bizim dəstə geri döndü, bizə baxıb qalan dəstələr də ardimızca geri döndülər, biz yenidən gölün üzərində qıy çəkib dövrə vurduq, yenidən güc toplayıb göyün ənginliklərinə qalxdıq və yolumuza davam etdik. Bu dəfə dağların üzərindəki buludlardan da yuxarı qalxdıq, səhər günəşi öz şəfəqlərini yayanda artıq aşırımı aşdıq və nəhəng Talçuy vadisi bizi öz ağuşuna aldı. Ah, bərəkətli Talçuy, ah, sonsuz səhralaracaq uzanıb gedən Talçuy... O, başdan-başa günəşin zərrin şəfəqlərinə qər q olmuşdu, torpaq yamyaşıl otlarla örtülmüşdü, tumurcuqlamış ağaclar madyan qarnı kimi qabarmışdı.

Dərənin ortasıyla burula-burula axıb gedən gümüşü Çuy çayının axarı bizim yolumuzu bəlləyirdi. Quş səsləri üçün darıxmış vadini elə səmadanca salamladıq, sonra asta-asta çayın sahilinə doğru enməyə, torpağa yaxınlaşmağa başladıq. Böyük və əbədi quş köçü zamanı bu bizim ilk enməmiş olacaqdı. Buradakı qamışlıqda biz dincəlməli, yemlənməli və sonra yolumuza davam etməliydik. Ancaq tale elə gətirdi ki, bu dəfə yolumuz həmişəki kimi uğurlu olmadı...

Yenicə qanad-quyruqlarımızı yığıb sırayla həmişəki balaca gölün ətrafına qonmaq istəyirdik ki, aşağıda

insanların bir-birini qırıb-çatdığıнын şahidi olduq. Bu, çox dəhşətli bir mənzərə idi. Sayı-hesabı bilinməyən silahlı insan kütləsi – minlərlə atlı və piyada burada -- bizim gölün kənarında üz-üzə gəlib vuruşurdu. Çığırta, bağırta, hönkürtü, xırıltı, ah-nalə, fəryad, ağlaşma, silah səsləri ətrafı bürümüşdü. Bu böyük məkanda insanlar bir-birini qanına qəltan edirdilər. Onlar böyük kütlə halında qışqıraraq bir-birinin üzərinə hücum keçir, gah biri, gah da digəri darmadağın olur, atdan salınmış yaralılar atların tapdağı altında qalıb fəryad edirdilər. Gah bir tərəf, gah digər tərəf qılınc oynadaraq üstünlüyü ələ alır, üstün gələn tərəf qovur, basılan tərəf isə qaçır. Qamışlıqda vuruşanlardan bəziləri bıçaq, süngü ilə bir-birinin qarınlarını yırtır, başlarını bədənlərindən üzürdülər. Hər tərəf insan, at cəsədləriylə dolu idi, çaya tökülmüş insan cəsədləri suyun qarşısını kəsir, onların qanları suyu al rəngə boyayırdı. At dırnaqlarından didik-didik olan insan bədənlərindən axan qanlar ətrafda köpüklü qan gölməçələri əmələ gətirirdi.

Bunu gören dəstəmiz diksinib perik düşdü, biz qorxduq və dağınıq halda havada dövrə vurmağa, bu dəhşətli mənzərəni seyr etməyə başladığımız. Uzun müddət özümüzə gələ bilmədik, bir-birini qıran bu bədbəxt insanların başları üzərində oyan-buyana uçduq, dəstəmizi toplayınca xeyli vaxt keçdi, uzun müddət sakitləşə bilmədik. Beləliklə, biz burada yerə enəsi olmadığımız, bu lənətlənmiş torpağı tərk eləyib irəliyə doğru hərəkət etdik...

Bağışlayın bizi, köçəri quşlar! Olmuşlara, olacaqlara görə bizi bağışlayın. Bunu nə mən sizə izah edə bilərəm, nə də siz başa düşərsiniz: niyə insanın

həyatı belə qurulub, niyə yer üzündə bu qədər ölənlər var?.. Bağışlayın bizləri Allah xatirinə, ey təmiz səmalarda öz yolunu tutub gedən quşlar... Bu qırğından sonra orada insan əti yeyən quzğunlar meydana suladılar, qarınlarını o qədər doldurdular ki, qanadlarını belə tərpədə bilmədilər. Bu qırğından sonra orada çaqqallar şahlıq elədilər, toxluqdan sürünə-sürünə yeridilər, qusana qədər yedilər... Bu dəhşətli yerlərdən uzaqlara uçun, uzaqlara uçun.

* * *

Yaranışdan köçəri quşlar belə olublar: hər dəfə, nə gec, nə də tez – vaxtı çatanda uzaq səyahətə yollanırlar. Heç zaman yollarını dəyişməzlər, öz bəlli yollarıyla dünyanın o başından bu başına, bu başından da o başına uçub gedirlər. Tufanlara, çovğunlara sinə gərə-gərə, gecə-gündüz bilmədən, yorulub-usanmadan qanad çalaraq hey uçurlar, hətta bəzən səmada mürgü döyə-döyə, yuxulu-yuxulu uçmaqlarına davam edirlər. Təbiət aləmində hər şeyin bir nizamı var – onlar da yaşamağın mənasını bunda görürlər. Yaz gəldimi köçəri quşların karvanı şimala üz tutur, onlar yuva qurmağa, bala çıxartmağa tələsirlər. Payıza dönəndə isə yenicə ətə-qana dolmuş, qanad-quyruq bağlamış balalarıyla cənuba uçurlar və beləcə, hər şey olduğu kimi təkrarlanır...

Bax biz artıq neçə gündür ki, göy üzündəyik. Yerdən çox yüksək olan soyuq səmada sonsuzluğa axan çaylar kimi küləklər vıyıldayır. Bu çay – nəhayətsiz kainatda zaman axınına bənzəyir, ancaq bilmək olmur hara axır, hara gedir...

Boyunlarımız dartılmış ox kimi, bədənlerimiz usan-

madan döyünən ürək təkidir. Hələ çox uçmalıyıq, hələ çox qanad çalmalıyıq...

Biz uça-uça bir az da yüksəkliyə qalxırıq... Elə bir yüksəkliyə qalxırıq ki, nəhayət, dağlar nəzərimizdə düzlərə çevrilir, sonra isə, ümumiyyətlə, görünməz olur. Bir az da yüksəldikcə Yer kürəsi belə gözəndən itir: Asiyayla Avropanın, su ilə qurunun sərhədləri yox olur, aləm bir boşluğa dönür – ucsuz-bucaqsız kainatda yalnız Yer kürəmizi seçmək olur. Bu məqamda onu səhrada yorta-yorta öz anasını axtaran azmış dəvə balasına bənzətmək olar. Bəs ana dəvə haradadır? Haradadır Yer kürəsinin anası, haradadır? Nə bir səs var, nə də səmir. Səmalar səhrasında uğuldayan küləyin vıyılısından başqa heç nə eşidilmir. Havadan asılı qalıb yellənən yumruq boyda yer kürəsindən başqa heç nə gözə dəymir, heç nə... Yetim uşaq əmgəyi kimi havadan asılı qalan, boşluqlarda üzən yazıq Yer kürəmiz, beşik torpağımız... Bəs necə olur ki, yumruq boyda bir varlıqda bunca xeyir əməllər özünə yer tapır, bunca qəddarlıqlar bağışlanır? Yox, bağışlamayın bunları, sizə and verirəm, ey ocaq yaradanlar, ey ağıl yaradanlar, ey tale yazanlar!

Mən uzağı quşlar içində bir quşam. Uçan durna dəstəsində bir durnayam. Mən gecələr ulduzların, gündüzlər zəmilərin, şəhərlərin üstü ilə uçuram. Uçuram və deyirəm:

Ağlayıram uça-uça,
Ağlayıram uça-uça,
Ağlayıram uça-uça,
And verirəm, insanlara, tanrılara,
Qoruyun Yer kürəmizi,

Durnaların göz yaşları tutar sizi,
Silin onu üzünüzdən.
Mən yenə də, mən yenə də, deyirəm ki,
Sonu gəlməz bəlalardan,
Söndürülməyən yanğınlardan,
Qanlı-qadalı qırğınlardan,
Bağışlanmaz günahlardan,
İlahi, sən özün qoru insanlığı...

Nəhayət, köçəri quşların dəstəsi gözdən itir. Artıq onların qanad çaldıqlarını sezmək olmur. Budur, artıq dəstə göy üzündə bir nöqtəyə çevrildi və yox oldu...

Beləcə, yenə də yaz gəlir, yenə də durnaların qaqqıltısı aləmi bürüyür...

BALACA ƏSGƏR

O, atasını ilk dəfə kinoda görmüşdü. Onda onun cəmi beş yaşı vardı.

Bu hadisə qoyun qırımı vaxtı, böyük və ağ bir yataqda baş vermişdi. Üstü şiferlə örtülmüş həmin yataq elə indi də sovxozu aid olan dağətəyi qəsəbənin arxa tərəfində, yolun üstündə qalmaqdadır.

O, bura anasına qoşulub gəlmişdi. Anası Cengül sovxozun poçt şöbəsində telefonçu işləyirdi, hər yay qırım mövsümü başlayarkən məntəqəyə köməkçi düzəlirdi. O, məzuniyyətinin və əkin-səpin vaxtı gecə-gündüz demədən kommutatorun arxasında keçirdiyi əlavə iş saatlarının hesabına qoyun qırımının axırınıcı gününə qədər burada işləyirdi. Qırımda zəhmət haqqı günəməzd idi və burada babat pul qazanmaq olurdu. Əri müharibədə həlak olmuş bir qadın üçün hər qəpiyin öz yeri var idi: ailəsi böyük olmasa da, bir özü və oğlundan ibarət olsa da, qışa yanacaq ehtiyatı görmək, qiymətlər qalxmamış un almaq, isti geyim-kecim tədarük etmək lazım idi. O qədər çatışmayan şeylər var idi ki...

Qadın evdə oğluna baxacaq bir kəsi olmadığına görə onu da özü ilə aparırdı. O, bütün günü qırımçıların, çobanların, pırpız çobanitlərinin yan-yörəsində otərəf-butərəfə qaçır, kir-pas içində olsa da, xoşbəxt və qayğısız günlər keçirirdi.

Səyyar kino maşını yatağın həyatına girəndə birinci o gördü və bu şad xəbəri sevinc içində yaymağa başladı:

– Kino gəldi! Kino!

Kinonu iş qurtarandan, hava qaralandan sonra göstərməyə başladılar. Kino başlayınca o, intizardan lap birtəhər olmuşdu. Ancaq onun bu iztirabı hədəf getmədi. Film müharibədən bəhs edirdi. Kino göstərənələr filmi nümayiş etdirmək üçün yatağın son ucundakı iki sütunun arasına ağ parça asdılar və döyüş başladı: gurultulu atəş səsləri, gecənin qaranlığını yararaq səmaya millənən raketlərin vıyılması ətrafı bürüdü, sonra yerlə sürünən kəşfiyyatçılar ekrana gəldilər... Atəş kəsilirdi və kəşfiyyatçılar yenə irəli atılırdılar. Pulemyotlar ara vermədən şaqıldayırdı, gecənin sükutunu pozurdu, oğlanın həyəcandan az qalırdı nəfəsi kəsilsin. Bax bu, əsl müharibə idi!

Onlar hamıdan arxada, anası ilə yan-yanı, yun kisələrinin üstündə oturmuşdular. Buradan hər şey daha yaxşı görsənirdi. Əlbəttə, o da sovxozdan qaçıb buraya gələn başqa oğlanlar kimi ön cərgədə – düz ekranın altında oturmaq istəyirdi... Elə istəyirdi ki, yerindən sıçrasın, anası onu tutub saxladı:

– Bəsdir, onsuz da bütün günü qaçıb-dolaşırsan, otur yanımda, – və onu çəkib öz qucağında otuzdurdu.

Kinolentlər fırlanır, müharibə davam edirdi. İnsanlar gərginlik içində bu dəhşətli mənzərəni seyr edirdilər. Tankın lüləsi onlara tərəf yönəldəndə anası qorxudan diksindi, dərin bir ah çəkdi və oğlunu bərk-bərk özünə sıxdı. Yanında oturmuş bir qadın dili dolaşa-dolaşa səsləndi:

– Aman Allah, bu lap dəhşətdir ki!..

Oğlan isə qorxmurdu, əksinə, onun üçün bu, çox maraqlı idi, hətta faşistlər yığılanda lap sevinirdi də. Bizimkilər yığılanda isə elə bilirdi ki, bir azdan qalxacaqlar.

İnsanlar müharibədə çox maraqlı yığılırlar. Bu lap uşaqların dava-dava oynayarkən yığılmaqlarına bənzəyir. O da əsl döyüşçülər kimi yığıla bilir, sanki qaçarkən birdən kimsə ona badalaq vurur. Ağrıdır, əlbəttə, ancaq nə edəsən, yenə hücumla keçirsən və ağrıların yaddan çıxır. Bunlar isə qara təcik kimi torpağın üstünə sərilib qalmaq bilmirlər. O, başqa cür də yığıla bilirdi, filmdə güllə qarınından dəyənlər kimi: onlar o dəqiqə yığılmırlar, əvvəl qarınlarından tuturlar, sonra əyilirlər və yavaş-yavaş silahı əllərindən otluğa buraxırlar. Bundan sonra oğlan ayağa qalxırdı və elan edirdi ki, o ölməyib və yenə də döyüşməkdə davam edirdi. Bunlar isə qalxmırdılar.

Kinolentlər fırlanmaqda davam edirdi. Budur, artıq ekranda topçular görünməyə başladılar. Onlar güllə yağışının altında, partlayışların və tüstü-dumanın içərində tank əleyhinə topları nişangaha çıxarırdılar. Onlar topu üzüyuxarı, qarşıdakı təcikə tərəf dartırdılar. Yoxuş çox dik və enli idi, bir ucu az qala göyə dirənirdi. Bir dəstə topçu sağ-soluna yağın mərmilərin partlayışından toz-dumana bürünmüş bu sərt yoxuşla yuxarı dırmaşırdı. Onların hərəkətlərini izləyərkən, simalarına baxarkən adamı ürək ağrısı və qorxu hissi ilə yanaşı, qürur hissi çulğayırdı. Qarşıda nəşə, dəhşətli bir şey gözlənilirdi. Onlar yeddi nəfər idilər. Əyinlərindəki əsgər mundirləri köz kimi işıq saçırdı. Topçulardan biri sirsifətindən heç rusa oxşamırdı. Anası orada olmasaydı, yəqin ki, oğlan buna fikir verməyəcəkdi. Anası pıçıldadı:

– Bax, o sənin atandır...

Rusa bənzəməyən topçu elə həmin andan dönüb onun atası oldu və bundan sonra film bütünlüklə onun atasından bəhs etdi. Atası çox cavan görünürdü, lap sovxozdakı cavanlara oxşayırdı. Boydan alçaq idi, yumru sifəti, itibaxışlı gözləri var idi. Atasının sir-sifəti, üz-gözü toz-torpağa bulaşmışdı, qara gözləri qəzəbdən par-par parıldayırdı; o, pişik kimi cəld və çevik idi. Budur, o, çiyinini topun təkərinə dirəyir və geri çevrilib qışqırır: “Mərmi gətirin! Cəld olun!” – və onun səsini yeni bir partlayışın gurultusu kəsir.

– Ana, bu mənim atamdır? – Avalbek anasından soruşdu.

– Nə? – anası onu başa düşmədi. – Sakit otur. Ora bax.

– Axı sən deyirdin, o mənim atamdır.

– Əlbəttə, sənin atandır. Ancaq sən danışma, mane olma heç kimə.

O niyə belə dedi? Nəyə görə? Ola bilsin, elə-belə, təsadüfən, ya da ki həyəcanlandı, ərini xatırladı. Oğlu isə sadələvhəcəsinə buna inandı. Bu qəfil xəbərdən çox sevindi, özünü itirdi və qürur duydu ki, həmin əsgər onun atasıdır. Bax bu, əsl atadır! Özüdür ki var, onun atasıdır, uşaqlarsa: “Sənin atan yoxdur”, – deyib onu əsəbiləşdirirdilər. Qoy indi görsünlər onun atasını, qoy çobanlar da görsünlər!

Bu çobanlar sərgərdan dağ adamlarıdır, uşaqları heç başa düşmək istəmirlər. O, çobanlara sürünü qırxım məntəqəsinə aparmaqda kömək edir, onların boğuşan itlərini ayırır. Onlar isə hey bezdirici suallar yağdırır, ayrı-ayrılıqda onu sorğu-suala tuturlar:

– Hə, qoçaq, sənin adın nədir?

– Avalbek.

– Kimin oğlusan?

– Mən Toktosunun oğluyam!

Çobanlar söhbətin kimdən getdiyini o saat başa düşmüşdülər.

– Toktosunun? – yəhərdən əyilərək bir daha soruşdular. – Hansı Toktosunun?

– Toktosunun oğluyam da dedim, – o təkidlə təkrar edirdi.

Bu cür cavab verməyi ona anası öyrətmişdi. Gözləri kor olan nənəsi isə onun qulaqlarını dartaraq təkidlə tapşırırmışdı ki, atasının adını yadında saxlasın.

– Dayan, dayan, hə, sən poçtda işləyən telefonçu qadının oğlusan, eləmi?

– Xeyr, mən Toktosunun oğluyam, – o, dediyinin üstündə dururdu.

Onda çobanlar başa düşürdülər ki, iş nə yerdədir.

– Hə, düzdür, sən Toktosunun oğlusan. Afərin! Biz, sadəcə, səni sınağa çəkmək istəyirdik ki, görək atanın adını yadından çıxarmamısan ki? Xətrinə dəyməsin, igid, biz bütün ili dağlarda oluruq. Siz isə ot kimi tez böyüyüb boy atırsınız, tanımaq da çətin olur.

Sonra isə çobanlar öz aralarında söhbətləşərək onun atasını xatırlamağa çalışırdılar. Pıçıl-daşaraq deyirdilər ki, o, müharibəyə gedəndə çox cavan idi və indi bəzi adamlar onun sir-sifətini yaddan çıxarıblar. Yəne nə yaxşı ki, onun oğlu var, bəziləri müharibəyə gedəndə subay idilər, adlarını daşıyan da olmayacaq...

“Bax, bu sənin atandır”, – deyə anası ona pıçıl-dayan andan ekrandakı əsgər dönüb onun atası olmuşdu. Oğlan artıq onun haqqında öz atası kimi düşünürdü. O, doğrudan da, atasının hərbi paltarda

və pilotkada olan gənclik şəklinə çox oxşayırdı. Həmin şəkli sonralar böyütdülər və şüşəli çərçivəyə salıb divardan asdılar.

İndi isə Avalbek atasına oğul gözləri ilə baxırdı, onun uşaq qəlbində isti və ona tanış olmayan bir duyğu baş qaldıraraq oğul məhəbbətinə və mehribanlığına çevrilirdi. Ekrandakı ata sanki oğlunun ona baxdığını hiss edirdi və istəyirdi ki, bir anlıq həyatını kinoda elə göstərsin ki, oğlu ömrü boyu onu belə xatırlasın və onunla keçmiş müharibənin əsgəri kimi elə bu dəqiqədən qürur duysun. Avalbek artıq müharibəyə əvvəlki kimi məzəli baxmırdı və insanların yıxılmaqlarında gülməli heç nə görmürdü. Artıq müharibə onun gözlərində ciddi, qorxunc və həyəcanlı bir hadisəyə çevrilmişdi. Avalbek ömründə birinci dəfə idi ki, onun üçün əziz olan, həyatında yeganə çatışmayan insanın həyatı üçün qorxu hissi keçirdirdi.

Kinolentlər fırlanır, müharibə davam edirdi... Qarşıda hücum keçən tanklar göründü. Onlar tırtıllarıyla torpağı didib-dağıdaraq irəliləyir, vahiməli lülələrinə çevirib gedə-gedə atəş açırdı. Bizim gücdən düşmüş topçular isə topu yuxarı dartırdılar: "Cəld ol, ata, cəld ol! Tanklar gəlir, tanklar!" – oğlu atasını tələsdirirdi. Onlar, nəhayət ki, topları qoz ağaclarının arasında yerləşdirdilər və tanklara atəş açmağa başladılar. Tanklar cavab atəşi açırdı. Onlar çox idi. Baxanda adamı vahimə basırdı.

Oğluna elə gəlirdi ki, o da atasının yanındadır – bir-başla müharibədə, odun-alovun içində. Tırtılları təkərlərindən çıxmış tanklar kor-koranə yerlərində fırlandıqca, ətrafı qara tüstü bürüdükcə o, anasının qucağında dik atılırdı, topun arxasında yerə yığılan əsgərləri görəndə

anasının qucağında yumağa çevrilirdi. Onlar get-gedə azalırdılar... Anası ağlayırdı, onun sifəti yaş və isti idi.

Kinolentlər fırlanmağında idi... Döyüş yenidən qızışdı. Tanklar get-gedə yaxınlaşırdı. Atası çiyini topun qoşqusuna dirəyərək ucadan və hirsli-hirsli səhra telefonu ilə nəsə deyirdi, ancaq gurultudan onun nə dediyini ayırd etmək mümkün deyildi. Budur, daha bir əsgər üzüqoylu yerə yığıldı, nə qədər çalışdısa, ayağa qalxa bilmədi. Onun yarasından axan qan torpağı al rəngə boyadı. Onlar cəmi iki nəfər qaldılar – atası və bir əsgər. Topçular əvvəlcə bir dəfə, sonra isə iki dəfə dalbadal atəş açdılar. Tanklar geri çəkilmək istəmirdi. Budur, daha bir mərmə topun yanında partladı. Partlayışın ardınca yerdən alov qalxdı və sonra ətrafı toz-duman bürüdü... Bu dəfə yerdən yalnız bir nəfər ayağa qalxdı, bu onun atası idi. O, yenə də topa tərəf atıldı. Özü mərməni qoyur, özü nişangaha alırdı. Bu, axırıncı atəş idi. Yenə partlayış bütün ekranı bürüdü, atasının topunu yararsız hala salıb kənara atdı. Ancaq atası hələ sağ idi. O yavaş-yavaş yerindən qalxdı və yanmış paltarları tüstülənə-tüstülənə əlində qumbara tanka sarı irəlilədi. O artıq heç nə eşitmir, heç nə görmürdü. Atası son gücünü topladı.

– Dayan, keçə bilməyəcəksən! – deyib qumbaranı atdı və bir anlığa bu vəziyyətdə sifətində nifrət və ağrı hissi donub-qaldı.

Anası oğlunun əlini elə bərk-bərk sıxmışdı ki, az qalır uşağın bağı çatlasın. O, anasının qucağından çıxıb atasının yanına qaçmaq istədi. Ancaq tankın lüləsindən fasiləsiz atəşlər açıldı və atası kəsilmiş ağac kimi yerə yığıldı. O, yerdə yumalanaraq ayağa durmağa çalışdı və qollarını geniş açaraq üzüstə yerə yığıldı...

Kinoaparət susdu, müharibə ara verdi... Birinci hissənin sonu idi. Kinomexanik işığı yandırdı ki, ikinci hissənin lentini nizamlasın.

Yatağın işıqları yananda hamı gözlərini yumur, qırpır, kino dünyasından, müharibədən öz real həyatlarına qayıdirdılar. Elə bu an yun tayalarının üstündən sürüşüb yerə düşən oğlan həyəcanla qışqırdı:

– Uşaqlar, gördünüz, bu mənim atam idi! Mənim atamı öldürdülər...

Bunu heç kim gözləməirdi, adamlar nə baş verdiyini anlaya bilmirdilər. Oğlan təntənəli bir səslə qışqıraraq ekrana tərəf – birinci cərgədə əyləmiş dostlarının yanına qaçdı: uşaqların fikrini öyrənmək onun üçün çox vacib idi. Bir müddət yatağı qərribə sükut çulğadı. Atasının üzünü heç zaman görməmiş bu oğlanın həyəcanı onlara çatmırdı. Heç kim heç nə anlamırdı, hamı çaşqınlıqla bir-birinə baxıb çiyinlərini çəkirdi. Hətta kinomexanik kinolent qutusunu əlindən yerə saldı, qutu diyərlənərək cingildədi və iki yerə ayrıldı. Ancaq heç kim buna fikir vermədi, heç mexanikin özü də onu yerdən qaldırmağa cəhd göstərmədi. Balaca əsgər isə ölən əsgərin oğlu olduğunu sübut etməyə çalışırdı:

– Öz gözlərinizlə gördünüz axı, o mənim atam idi!.. Onu öldürdülər! – o danışdıqca həyəcanlanırdı, insanların susmağı ona qərribə gəlirdi. Axı niyə onlar da sevinmirlər, onun kimi qürur hissi keçirmirlər?

Böyüklərdən kimsə narazı halda dilləndi:

– Sakit ol, belə danışma.

Başqa birisi ona etirazını bildirdi:

– Onun da atası müharibədə həlak olub. Düz deyil bəyəm?

Qonşu oğlan özündə cəsarət tapıb birinci olaraq ona həqiqəti dedi:

– O sənin atan deyil. Nə qışqırırsan! O, artistdir. İnanmırsan, kinomexanik dayıdan soruş.

Böyüklər onu uşaq illüziyalarından ayırmaq istəmirdilər, ona görə də ümid edirdilər ki, gəlmə kinomexanik həqiqəti olduğu kimi deyəcək.

Hamı ona sarı çevrildi: ancaq kinomexanik də susmağa üstünlük verdi. Fikrini aparatına yönəlmişdi, guya çox məşğul idi.

– Yox, mənim atamdır, mənim! – balaca əsgər hey qışqırırdı.

– Kimdir sənin atan? Hansı? – qonşu oğlan yenə mübahisə etməyə başladı.

– O, tankın üstünə gedirdi. Sən bəyəm görmədin? O bax belə yıxıldı!

Oğlan atasının necə yıxıldığını göstərmək üçün yerə yıxıldı və bunu çox dəqiqliklə etdi. O, qollarını geniş açaraq ekranın qarşısında üzüstə uzanmışdı.

Tamaşaçılar ixtiyarsız olaraq gülüşdülər. O isə ölü kimi uzanmışdı, heç gülüb-eləməirdi. Yenə də araya hüznü bir sükut çökdü.

– Bu nədir, hara baxırsan, Cengül? – yaşlı çoban-qadın uşağın anasına çəmkirdi. Kədərli olduğu qədər də ciddi görkəm almış ana gözlərindən yaş süzülə-süzülə oğluna tərəf gəldi.

O, oğlunu yerdən qaldırdı:

– Gedək, oğlum, gedək. O sənin atan idi, – ana sakitcə bunları deyib oğlunu yataqdan bayıra çıxartdı.

Ay artıq lap yüksəklikdə qərar tutmuşdu. Gecənin qaranlığında qarşı dağların zirvəsi ağarır, aşağıda isə girdaba düşmüş nəhayətsiz səhra uzanıb gedirdi.

Balaca əsgər yalnız indi, həyatında ilk dəfə itkinin acısını yaşayırdı. Atasını müharibədə itirdiyinə görə çox

kədərlənirdi, xiffət çəkirdi. O birdən istədi ki, anasını qucaqlasın, birlikdə ağlasınlar. Ancaq anası susurdu. O da yumruğunu düyünlədi və göz yaşlarını udaraq susdu.

Balaca əsgər bilmirdi ki, bu andan etibarən onun qəlbində çoxdan müharibədə həlak olmuş bir ata yaşamağa başlamışdır.

AĞ YAĞIŞ

Yalçın qayaların zirvəsindən qopan soyuq külək gecənin qaranlığında dərin dərələr boyu əsərək dağın ətəklərinə doğru can atırdı. Lap aşağılarda aul yuxuya getmişdi.

Hər yan sükuta qərq olmuş, pəncərələrin işıqları sönmüşdü. Ay öz gümüşü şəfaqlərini buz kimi yaz qırovunda bərkimiş, bugün-sabah qabıqları partlayacaq tumurcuqların üzərinə sərmişdi. Külək qamışları xışıldadaraq tərpedir və hərdən mürgülü itlər mırılda-yaraq gecənin sükutunu pozurdular. Uzaqlardakı dağ çayının şırıltısı və traktor mühərriklərinin gurultusu burada güclə eşidilirdi.

Gecənin zil qaranlığında aulun həndəvərində iki kölgə sürətlə yaxınlaşırdı. Budur, onlar addımlarını yavaşdaraq dayandılar.

– İndi daha mən özüm... sağ ol, – qadın səsi eşidildi.

– Qoy bir az da ötürüm, birdən itlər üstünə cumar, – kişi dilləndi.

– Mən itdən qorxmuram...

– Yənə də olsun...

– Yox, Qasımcan, sən işə gecikərsən.

– Çataram, hələ vaxta var, – Qasımcan kibrit alışırdı. Titrəyən alov dilimləri bir anlığa dama-dama yayıqlı qızın, eləcə də əyninə dəri gödəkcə, ayaqlarına əsgər çəkmələri geyinmiş gənc oğlanın üzünə işıq

saldı. – Səadət, hələ düz iki saat yarım vaxt var... – o, saata baxaraq əlavə etdi.

– Lazım deyil, Qasımcan, sən get... Birdən kimsə görər, söz-söhbət olar... Bir də ki mən çox narahatam, görəsən, anam məni niyə çağırır?.. Birdən xəstələnib-ələmiş olar?

– Hə-ə, əgər belədirsə, onda onu tək qoymaq olmaz. Ancaq sən ürəyini sıxma, bir şey fikirləşərik...

Onlar bir az da dayanıb ayrıldılar: Səadət evə, Qasımcan isə üzü dağlara sarı yola düzəltdi. Bir az gedəndən sonra o geri boylandı:

– Bir şey olsa, xəbər elə... Gözləyəcəm...

– Yaxşı, – Səadət boğuş səslə cavab verdi.

Qız bir neçə addım atandan sonra dayandı, boylanıb geri baxdı. Qasımcan artıq gözdən itmişdi. Hər yan zülmət qaranlıq idi. Səadət evə tələsdi. O, evə yaxınlaşdıqca addımlarını bir az da yeyinlədirdi. Nəhayət, dözməyib yüyürməyə başladı. Başında bir-birindən qaranlıq fikirlər dolaşırdı. Qıza nə üçünsə elə gəlirdi ki, qapını açıb anasını gözləri çuxura düşmüş halda yataqda görəəcək. “Ana, əziz anam...” – deyə qışqırmaq istədi, ancaq səsi çıxmadı. Budur, tanış darvaza. Birdən ona tərəf gələn kölgəni gördü:

– Sənsən, Səadət? – yaxınlaşan anası soruşdu.

– Ana, nə baş verib?

– Belə qaranlıq gecədə təksən?

– Təkəm, – Səadət yalan danışmalı oldu.

– Sən nə danışırısan, Allah saxlamış? – Seynep-apa əllərini yellədi. – Belə də şey olar?

– Yox, mən yolüstü arabayla gəldim, – Səadət vəziyyətdən çıxış yolu tapdı.

Seynep-apa qızını qucaqladı və ağladı:

– Nigaran oldum... Gözlərim yollarda qalmışdı. Gecəyari olub, sən isə gəlib çıxmaq bilmirsən. Dedim, birdən yolda sənə nəşə olar, yığırdım ki, qarşılamağa gedim.

– Sən Allah, nə olub, ana, biz ki keçən həftə görüşmüşdük?

Səadət traktorçular briqadasında yedəkçi işləyirdi və bütün yayı çöldə keçirməli olurdu. O hər dəfə evə dönəndə Seynep-apa üçün əsl bayram olurdu. Qızından ötrü o qədər darıxırdı ki, gələndə onun yanından aralanmırdı. Onlar bir yerdə ocaq qalayır, təsərrüfat işləri ilə məşğul olurdular. Biri xəmir yoğuranda o biri ət bişirir, Səadət inək sağanda isə anası yanında dayanıb naxıra yem hazırlayırdı. Söz-söhbətin də ki ardı-arası kəsilmək bilmirdi. Seynep-apanın işlədiyi kolxozda da, Səadətın çalışdığı traktorçular briqadasında da nə qədər desən yenilik vardı. Yalnız Səadət çaydan su gətirməyə gedəndə Seynep-apa darvazanın qarşısında dayanıb onu baxışları ilə yola salırdı. Qızının belə tez böyüdüynə inanmağı gəlmirdi. Seynep-apa fəxrlə qızının boy-buxununa, qədd-qamətinə baxırdı. Qız uclarına vedrələr bağlanmış ağac çiyinliyi gümüş qolbağlı toppuş, qarayanız əlləri ilə saxlayaraq çox yüngüllüklə qaldırır, addımlarını çox qəşəng atırdı. Sənəsi aramla döyündükcə donunun qırçınlarını qaldırıb-salırdı.

– Qızım, gözümün işığı, sənə gələn qada-bala mənə gəlsin! – anası öz-özünə dillənirdi.

Bu gün ana-bala bir-biri ilə daha mehriban idilər. Səadət başa düşdü ki, anası onu elə-belə, boş yerə çağırmaıyıb, ona deyəcəyi nəşə vacib bir şey var. Doğrudan da, Seynep-apa bu söhbətə çoxdan hazırlaşdı.

Axır vaxtlar elə bil qıza nəşə olmuşdu. Nə baş verirdi, görəsən?

Bir dəfə yazın əvvəlində, elə qar təzə-təzə əriməyə başladığı vaxtlar idi, Səadət təngnəfəs özünü evə çatdırdı:

– Ana, – o, astanadaca həyəcanla qışqırdı, – kəndə komsomolçular briqadası gəlib.

– Nə briqadası?

– Eşitməmişən bəyəm? – MTS¹-in komsomolçular briqadası. Komsomolçular yeni torpaqlarda işləyəcəklər. Mən özüm onları traktorlarla, maşınlarla dəyirmanın yanından keçəndə gördüm. Onlar özləri ilə kotan və dənsəpən qurğu da gətiriblər...

“Bu qız niyə belə əl-ayağa düşüb? – Seynep-apa təəccübləndi. – Gəliblər gəliblər də...”

Qız isə elə bil dilotu yemişdi:

– Anacan, mən bilirəm onlar əkinə haradan başlayacaqlar. Tokoy-aka deyir ki, bu il onlar bütün “Köhnə yurd”u şumlayacaqlar.

Bir neçə gündən sonra Səadət anasından xahiş etdi ki, MTS-də yedəkçi işinə düzəlməsi üçün ona icazə versin. Seynep-apa qızını gözündən uzağa buraxmaq istəmirdi, amma Səadət də inadından dönmək bilmir, dediyinin üstündə dururdu. Axırda anasının ürəyi dözməyib ona güzəştə getdi.

– Bu il hələlik yedəkçi işləyəcəm, sonra isə bizə traktor sürməyi öyrədəcəklər. Mən komsomol iclasında söz vermişəm, indi sözümlü geri götürə bilmərəm axı.

Əgər Tokoy-aka – Səadətəin əmisi söhbətə qarışmasaydı, çətin ki Seynep-apa buna razılıq verəcəkdi.

– Gənclərə mane olma, onlar nə elədiklərini yaxşı bilirlər, qoy getsin! – o da belə məsləhət gördü.

Beləcə, Səadət getdi. Anası isə buna görə peşmançılıq çəkməyə başladı. O görürdü ki, Səadət artıq təkcə ona məxsus deyil, hansısa nəhəng qüvvə onu get-gedə daha çox özünə çəkir, onun qızına hakim olur.

Hərdən ona elə gəlirdi ki, Səadət ondan da ağıllı olmağa başlayır. Bu, bir qız uşağı üçün çox deyildimi? Səadətəin artıq anasının başa düşə bilməyəcəyi şəxsi qayğıları var idi. Axı nə üçün Səadət anası üçün darıxdığı halda, səhərin gözü açılmamış işə tələsirdi?

Qəribədir. Səadət gah ciddi, işgüzar bir görkəm alır, gah həmişəki kimi şənlenir, zümrümə edir, gülür, anasını əzizləyərək onunla zarafatlar edir, gah da gözləri dumanlanır, yetim dəvə balası kimi kədərli bir görkəm alıb sakitcə yerində otururdu.

– Öz işindən razısanmı, Səadət? – Seynep-apa çəkingən halda soruşurdu. – Ümumiyyətlə, o briqada dediyində işləyən kimlərdir?

– Olduqca razıyam! – Səadət həmişə bu cür cavab verir və iş yoldaşlarından ağızdolusu, həvəslə söhbət açırdı. – Onlar bura uzaq yerlərdən gəliblər, özlərinin də maşınlardan çox yaxşı başları çıxır. Aralarında elələri var ki, maşınlar hazırlanan zavodda işləyiblər.

“Kaş onların yerinə mən olaydım!” deyərəkən Səadətəin gözləri alışıb-yanırdı. Bu cür anlarda Səadət anası üçün yad və anlaşılmaz bir adama dönürdü. Səadət isə anasının gözlərindəki həyəcanı sezməyib onu narahat edən hər şeydən danışmağa başlayırdı – komsomol iclasından, tənbel bir traktorçunu divar qəzetində tənqid etmələrindən... və əfsuslar olsun ki, bu söhbətlərin çoxu Seynep-apa üçün anlaşılmaz olaraq qalırdı.

¹MTS – Maşın-Traktor Stansiyası; Sovet İttifaqı (1922–1991) zamanı kolxoz və sovxozları maşın və traktorlarla, eləcə də texnikadan baş çıxaran ustalarla təmin edən qurum.

Onlar birlikdə çaylarını içdilər. Səadət dəstərxanı yığışdırdı, stəkanları yuyub şkafa qoydu. Artıq yatmaq vaxtı idi. Ancaq Seynep-apa hələ də taxtın üstündə oturub oradan diqqətlə Səadətə baxırdı.

– Yaxın gəl, qızım, əyləş, bax burda, – Seynep-apa ona taxtın üstündə, yanında yer göstərdi. – Səninlə söhbət etmək istəyirəm...

– De, ana, eşidirəm səni...

Seynep-apa söhbətə nədən başlayacağını bilmədiyini üçün ürəyində xeyli götür-qoy elədi:

– Sən gözümlün ağrı-qarası, bircə balamsan, – o, diqqətlə qızının üzünə baxdı. – Sən mənə həm qız, həm də oğul əvəzisən. Mənim səndən başqa heç kimim yoxdur. Sən elə bilirsən ki, mənim üçün tək-tənha qalmaq asandır? – Anasının gözlərində yaş gilələndi. – Dərd-sərimi ancaq işlə ovuduram, evə dönəndə isə... bağrım çatlayır... Düşünürəm ki, görəndən sən haradasan, nə edirsən, sağ-salamatsanmı?.. Sənin işin qadın işi deyil, Səadət. Heç qız uşağı da kotanın dalında oturur? Bu işin başını burax, qayıt evimizə... Bəyəm kolxozda iş başına qəhətdir?

Seynep-apa göz yaşlarını silib dərindən ah çəkdi. İlk baxışdan anasını başa düşmək üçün deyilənlər kifayət idi, amma Səadət hiss elədi ki, anası sözünün canını deyib qurtarmayıb.

– Bəyəm tarlada məndən başqa qızlar yoxdur? Axı bizim kolxozdan da orada işləyən qızlar var. Heç bilirsən MTS-də onlar nə qədərdir? Özləri də işləməkdə heç də kişilərdən geri qalmırlar. Belə olduğu halda nə üçün mən işimi atmalıyam?

– Sən özünü onlarla bir tutma, – Seynep-apa əsəbiləşdi. – Onlar evin tək uşağı deyillər.

Səadət anasının boynunu qucaqladı və araya dərin

bir sükut çökdü. İndi onunla razılaşmaqdan başqa çarəsi yox idi.

– Yaxşı, ana, qoy sən deyən olsun. Ancaq icazə ver mən hələ bir az da işləyim. Tezliklə yaz əkinə başa çatacaq, onda qayıdaram. Lap az qalır, ana, bir az da döz...

Seynep-apa sakitləşdi. Artıq yatmaq vaxtı idi.

Gözlərini təzəcə yummuşdu ki, şıqıltı səsi onu yuxudan oyatdı. Anası gözlərini açanda gördü ki, Səadət yerindən qalxıb pəncərəyə yaxınlaşır. Ayın maviyəçalan şəfaqləri qızın başına və çiyinlərinə düşürdü. Səadət narahatlıqla anasına tərəf baxdı, sonra pəncərənin qabağında əyləşdi. Dizlərini əlləriylə qucaqladı və sükuta daldı. Görünür, nə haqdasa fikirləşirdi. Qız əlləriylə sinəsinə düşmüş hörüklərini didişdirməyə başladı.

“Bu qız niyə yatmır?” – anası narahatlıqla düşündü.

Başını pəncərənin şüşəsinə söykəyən Səadət yamaclarında traktor faralarının işıqları sayrışan qarşı dağlara baxır, uzaqdan gələn gurultulu motor səslərinə diqqət kəsilirdi. Traktorların səsi gah lap yaxınlıqdan eşidilir, gah da zorla eşidiləcək dərəcədə uzaqlara çəkiliirdi.

“Traktorların səsinə qulaq asır”, – Seynep-apa özlüyündə düşündü, birdən xatırladı ki, o da gecələri beləcə həmin səsi çox dinləyib. Axı qızı orada işləyirdi və Səadət evdə olmayanda o bu səslərə qulaq kəsilməklə təskinlik tapırdı. Hə, qız pəncərənin qabağında elə-belə, boş-boşuna oturmayıb. Seynep-apa anlayırdı ki, Səadətın ürəyi burda yox, orada – əkin yerindədi.

Səadət uzaqdan faraların işıqlarına baxır və kotanın xam torpağı doğrayaraq onun altını üstünə necə çevirdiyini, onu lay-lay qatlayıb cərgəyə vurduğunu təsəvvüründə canlandırırırdı. Uzun illər bu torpaqlara

toxunulmamışdı. İndi isə, budur, o, Qasımcanla bu torpaqları cana gətirir. İndi burda buğda əkiləcək, sonra yollar çəkiləcək, dağlar arasındakı vadidə – “Köhnə yurd”da evlər tikiləcək və yerli insanlar gəlmələrə qururla deyəcəklər: “Bu tarla qurtarandan sonra qarşıda yataq görəcəksiniz, oradan keçib qarşıdakı geniş küçəyə çıxarsınız, bizim kolxoz ordadır!” “Bəli, bütün bunları biz öz əllərimizlə qurub-yaratmışıq!” – Səadət bunları düşündükcə sevincindən ürəyi atlanırdı. Bəyəm bu, əsl xoşbəxtlik deyil, ömrünü-gününü buna həsr etməyə dəyməzmi?

Budur, parlaq günəş şüalarının altında buxarlanan qara torpaq onun gözlərində nəfəs alıb-verən bir canlıya çevrilir. Burnuna nəm, xam torpağın ətri gəlir. Lap aləmdir!..

Şumun sonundakı döngədə Səadət kotanları dəyişir. Güzgü kimi cilalanmış gavağınlar qara şumun üstə qalxır və onların hər biri günəş şüalarını əks etdirərək alışıb-yanır...

Qasımcan traktorun istiqamətini dəyişir və ona baxıb gülümsəyir. Səadət isə qışqırır:

– Tez ol, Qasımcan, haydı irəli! Bu gün birinciliyi biz qazanmalıyıq. Dayanma!..

“Nə yaxşı səninlə görüşdük, Qasımcan... Nə yaxşı səninlə birlikdə işləyirik! Sənin arxanca lap dünyanın o başına da gedərəm!” – Səadət öz-özünə pıçıldayır...

Seynep-apanın ürəyi çox narahat idi. Nə edəcəyini, qızına nə deyəcəyini bilmirdi. Dərindən bir ah çəkib o biri yanı üstə çevrildi. Səadət dik atıldı. Uzun-uzadı anasına baxdı, sonra çarpayısına yaxınlaşıb yerinə uzandı. Ancaq səhərə kimi heç birinin gözünə yuxu getmədi. İndi onların hər biri öz dünyasıyla əlləşirdi.

Seynep-apa düşünürdü ki, qızı artıq həddi-büluğa

çatıb, artıq onun gələcək həyatı ilə qayğılanmaq vaxtıdır. Əlbəttə, öz aullarından layiqli oğlan tapılsaydı, yaxşı olardı, qızı gözündən iraq olmazdı. Daha yaxşı olardı ki, kürəkəni tək olsun; belə olsaydı, onunla birlikdə yaşayardılar. Qızın xəbəri də yox idi ki, cehizi artıq hazırdır. Yorğan-döşəyi, xalça-palazı var, bircə pərdəlik ipək parça almaq qalırdı.

Səadət isə Qasımcanı düşünür, xəyalında ilk görüşlərini canlandırırdı. Onda onlar bir aqreqatda işləyirdilər. Hər dəfə traktor dayananda o, Səadətə yaxınlaşıb soruşardı:

– Yorulmamısan, Səadət? Bir az dincəl.

“Nə istəyir bu məndən? – Səadət hirsələnərdi. – Mən bunun üçün uşağam, nəyəm?”

Qasımcan ondan bunu soruşmayanda isə Səadət hirsələnərdi: “Görən niyə soruşmur? Məndən inciyib, nədir? Yoxsa bezdirdim onu?”

Bir dəfə isə əkin sahəsinin qurtaracağında onlar qərara gəldilər ki, qarşıdakı hündür qayanın düz təpəsinə qalxsınlar. Həmin günü Səadət heç zaman unutmayacaq. Yoxuşun çox sərt olmasına baxmayaraq, onlar bütün yorğunluqlarını unudub, buna and içmiş kimi, nəfəs dərmədən yuxarı dırmanmağa başladılar. İndi onların hər ikisi eyni şeyi düşünürdü – qayanın başına çatanda bir-birinə çox vacib bir söz deyəcəkdilər. Axı bu sözləri onlardan başqa heç kim eşitməyəcəkdi, uzaq ətrafda ins-cins də yox idi. Ancaq zirvəyə çatanda heç biri cəsarət edib ürəyindəkini dilinə gətirə bilmədi. Oradan enərkən birdən Səadətə ayağı sürüşdü və Qasımcan cəld tərpenib onu qollarına aldı, özünə tərəf sıxıb dodaqlarını onun dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Ancaq Səadət hirsələnərdi. Bu anlarda o heç olmadığı kimi xoşbəxt idi...

* * *

Seynep-apa açıq qapının çərçivəsinə söykənib otacağı gözdən keçirirdi. Onun hərəkətsiz-məhzun duruşundan, çatılmış qaşlarından, sifətinin qırıqlarından lal bir məyusluq boylanırdı. O, ya qapının kandarını keçməyə qorxur, nəse dəhşətli bir hadisə baş verəcəyindən ehtiyat edirdi, ya da nəyisə yadına salıb dayanmışdı, ola bilsin də küləyin dağlardan qabağına qatıb gətirdiyi motor səslərinə qulaq verirdi... Donunun enli, uzun qolları arıq çiyinlərindən sürüşüb qalmışdı. Ayaqlarının ucunda yerə atılmış çiyin ağacı, yan-yörəsində suyu yerə dağılmış vedrələr gözə dəyirdi. Seynep-apa çaydan yenice qayıtmışdı. Orda ona demişdilər ki, Səadət ərə gedib. Onun həyatda ən çox qorxduğu hadisə baş vermişdi. O, evdə tək-tənha qalmışdı. Hər şeyə malik olduğunu hesab edən ananın varı yox olmuşdu, onun gözlərində hər şey öz mənasını itirmişdi.

Tokoy-akanın gəlini Jiydegül gəlib çıxmasaydı, Allah bilir Seynep-apa hələ nə qədər beləcə dayanıb duracaqdı. Onu görcək Seynep-apa deyinməyə başladı:

– Bu da sənə qız! Gör mən nə bədbəxt qadınam! Allah məni cəzalandırdı, mənə oğul vermədi. O öz yuvasını atıb getməzdi, əksinə, evə bir gəlin də gətirərdi.

Jiydegül, adətən, özünü sakit aparan, üzgün və çəlimsiz bu qadına indi qorxa-qorxa, yad bir qadına baxırmış kimi baxırdı. Elə bil onu birinci dəfə idi görürdü:

– Səadət məni el içində biabır elədi! – Seynep-apa ara vermədən sözünə davam edirdi. – Yiyəsiz qız kimi ərə getdi, özünü layiqsiz, urvatsız elədi, yoldan ötən sersərinin birinə qoşulub qaçdı. Aparacaq onu, üzünü də görməyəcəm...

– Siz nə danışırsınız, Seynep-apa, o ki burada, yaxınlıqdadır, – Jiydegül dilləndi.

– Kəs səsin! Mənim bədbəxt olmağımda sizin də günahınız var. Sənin qayınatan Səadət MTS-ə göndərdi. Mən də qaynım bilib onun məsləhətinə axmaq kimi qulaq asdım... Get və ona elə beləcə də de, de ki, əgər qardaşının ruhu, nəslin adı ona əzizdirsə, gedib qaytarsın Səadət. Get de!

Elə həmin gün Tokoy-aka bir böyük kimi öz arvadını onun yanına göndərdi ki, Seynepi evlərinə gətirsin.

Tokoy qəzəbli halda taxtın üzərinə salınmış qoyun dərisinin üstündə oturub qardaşı arvadını gözləyirdi. Onun ailəsi də elə burada idi. Otaq çox isti idi, ocaqda ət bişir, stolun üstündə samovar qaynayırdı.

– Hər şeydən xəbərim var, Seynep, – Tokoy çay stəkanını ehtiramla ona uzatdı. – Sənin yerinə mən utanıram. Səadət axmaq hərəkət eləyib, elə indi ata minib, onu saçlarından sürüyüb bura gətirə bilərəm. – Qocanın gözləri qəzəbdən alışıb-yandı. – Amma mən bunu etməyəcəm, allərim quruyar... “Köhnə yurd” un torpaqları çoxdan sənin qızın kimi insanların yolunu gözləyirdi. Mən sənə təskinlik verməyə, səni qərarından daşındırmağa çalışmıram, Seynep, ancaq bir şeyi sənə xatırlatmaq istəyirəm, – Tokoy dodağının arxasına nas² atdı və saralmış bıqlarını sığalladı. – İndi “Köhnə yurd” un ərazisindəki xam torpaqları dirçəldirlər. Axı sən özün də yaxşı bilirsən ki, bir vaxt var idi, biz buna cəsarət edə bilməzdik. Onda heç ağılımıza belə gəlməzdi ki, bizə aşağılardan torpaq verərlər. Bəylər bizi sıxışdırıb, sıxışdırıb, nəhayət, “Köhnə yurd” a qovdular. Orda əkin əkmək də çətin idi, səpdiyini suvarmaq da.

²N s – dilin altına qoyulub çəkilən xına rəngli narın tütün növü. Bir sıra Orta Asiya ölkələrində əhali arasında zərərli vərdiş kimi yayılmışdır.

Yadıncadırmı, mənim qardaşımı necə seviridin, necə buralara gəlib çıxdınız? Acından ölməmək üçün balaca bir torpaq sahəsi tapıb əkmək istədik, o torpağın sahəsi bu qoyun dərisindən böyük deyildi. Yəqin, unutmamısan, əvvəlcə torpağı əllərimizlə daşlardan təmizlədik, sonra dağın döşüylə arx çəkdik, axırda da illan qayası arxa su qaldırmağa imkan vermədi.

Sən bunları xatırlayırsan, Seynep? Heç yalın əllə də qaya yarmaq olardı mı? Əməyimiz hədəf getdi, dəmyədə əkdiklərimiz susuzluqdan yandı. Yadındadırmı, onda necə ağladığın, hətta biz kişilər də göz yaşlarımızı zorla saxlayırdıq. Onda biz “Köhnə yurd”da bir əlçim torpaq belə əkib-becərə bilmirdik. Bəyəm biz çoxmu istəyirdik? Acından ölməmək üçün bir ovuc taxıl olsa yetərdi... İndi bu “Köhnə yurd”un torpaqlarına övladlarımız sahib çıxıblar. Bircə görəsən, oralarda artıq nələr ediblər! Çünki onların biliyi, texnikası var. Tezliklə buğdamız sel kimi axacaq. Eh, Seynep, gəncliyində sən sevdiiyin adamın uğrunda bütün çətinliklərə sinə gərərdin, belə olan halda niyə də sənın qızının özünə ev-eşik qurmağa, sevdiiyi insanla bir yerdə çalışmağa haqqı çatmasın?

Seynep-apa susurdu.

– Sən ağıllı qadınsan, – Tokoy sözüne davam etdi, – başa düşməlisən ki, Səadət başqa cür edə də bilməzdi. Kürəkənin Qasımcan isə yoldan ötənin birisi deyil, yaraşılıq bir oğlandır, briqadada ən qabaqcıl traktorçudur. Onun valideynləri şəhərdə yaşayırlar. Deyilənlərə görə, çox yaxşı və hörmətli insanlardır. O ki qaldı Səadətə, o, anasını unudacaq qızlardan deyil. Bazar günü onlar özləri sənın yanına gələcəklər, payızda isə el adətiylə sən onları görməyə gedərsən. Toyu isə onlar ilk məhsulu yığandan, təzə evlərinə köçəndən sonra edərək.

Seynep-apa qoca Tokoyun dediklərini sakitcə dinlədi. Sonra yerindən durub qarıya sarı getdi. Heç kim başa düşmədi ki, onun fikirləri ilə Seynep razılaşdı, ya yox.

Tokoy-aka qonağı yola salmaq üçün eşiyə çıxdı. Bayırda bir yağış yağdı ki, gəl görəsən. Yağışdan göz açıb nə dağları, nə ağacları, nə də evləri görmək olurdu. Hər tərəf yağmurlu bir qaranlığa bürünmüşdü.

– Buna bax, gör necə tökür?! Buna ağ yağış³ deyirlər. Ən az iki-üç gün dayanmadan tökəcək...

– Ağ yağışdır, deyirsən? – sakit səslə Seynep-apa soruşdu və cavab gözləmədən oradan aralandı.

***

Seynep-apa evə çatıb bir küncdə yerini rahatladı və “ağlayan” pəncərələrə boylandı:

– Ağ yağış! – o sanki nəyisə yada salıb pıçıldadı.

Hələ yolda ikən Seynep-apa qərara gəlmişdi ki, Tokoy düz deyir. Ancaq astananı keçib evə daxil olarkən əlləri yanına düşdü, yenə də ürəyi üşüdü və özünü yalnız hiss etdi. Bir az təsərrüfat işləri ilə başını qatmaq istədi, amma əli heç nəyə yatmadı. Elə hey fikirləşirdi ki, nəyisə çatmır, amma çatışmayanın nə olduğunu anlaya bilmirdi. Nəhayət, buna aydınlıq gətirə bildi: mühərriklərin dağlardan gələn həmişəki səsi eşidilmişdi. Adətən, traktorların səsi onun ürəyinə təskinlik gətirirdi. Çünki onun qızının da taleyi bu səsə bağlı idi. Seynep-apa narahat oldu: “Traktorlar susur, ağ yağış isə hələ iki-üç gün davam edəcək. Yazıqlar indi çadırlarda necə

³Ağ y ışı – ildə bir-iki dəfə, əsasən, yaz-yay mövsümlərində yağır, çox köpüklü olur. Intensiv yağışlardan sonra yol kənarlarında, torpaqda qalın köpük qatı əmələ gəlir. Buna görə də ona “yay qarı” və ya “isti qar” da deyirlər. Araşdırmalara görə, belə yağış havada olan tozların və kimyəvi maddələrin sayəsində yaranır.

ötüşürlər? Axı ora nəmişlikdir, soyuqdur. Sobaları da yoxdur ki, isinsinlər?" Onun cavanlara yazığı gəldi. Axı onların bal ayıdır. Bircə bazar günü tezliklə gəlsəydi!

Seynep-apa barmaqlarını qatlayaraq günləri saymağa başladı ki, görsün bazar gününədək neçə gün qalır. Dörd gün. Nə çox! O isə Səadət və Qasımcanı tezliklə görmək istəyirdi. Bir az da oturandan sonra qərarını verdi: ayağa durub sandığını açdı və oradan ağ parça çıxarıb kişi köynəyi biçməyə başladı. Sonra sobanı qaladı. İndi otaq onun üçün daha rahat oldu. Ət qazanda bişincə Seynep-apa paltar maşınında köynəyi tikib qurtardı. Daha o, əlini yanına salıb oturmurdu, oyan-buyana var-gəl edir, tavada kökə bişirirdi. Ocaqdan qalxan alovun çəhrayı rəngə boyadığı sifətində tər damcıları puçurlayırdı. Sevincindən gözləri alışıb-yanırdı. Kənardan baxana elə gələrdi ki, Seynep-apa bayram tədarükü görür. Əslində, bu, doğrudan da, beləydi. O elə indi durub "Köhnə yurd" a getmək qərarına gəlmişdi. Biş-düşünü bitirən kimi Seynep-apa Səadətin cehizliklərinin içindən onun böyük güllü şalını və tikdiyi köynəyi götürüb xurcunun bir gözünə yerləşdirdi, xurcunun o biri gözünü isə ət və kökərlə doldurdu. Artıq yola düşmək olardı – yaxşı, bəs təzə ailə qurmuş qızın yanına dəvətsiz getmək nə dərəcədə düzgün olardı? Tokoy ora payızda getməyi məsləhət görmüşdü. Yox, bu, çox gec oldu. Düzdür, Səadətlə Qasımcan bazar günü gələcəkdilər. Amma bazar gününə kimi düz dörd gün var idi... O isə uşaqları elə indi görmək istəyirdi. İstəyirdi ki, "Köhnə yurd" da nələr baş verdiyini öz gözləri ilə görsün. Birdən ona gülərlər? "Qoy nə istəyirlər fikirləşsinlər, mən gedəcəm".

Seynep-apa təzə ipək donunu, təzə corablarını və

qaloşlarını geyindi, təzə çəpkənini başına qoydu, xurcununu çiyinə aşırıdı və iri bir kisəyə bürünüb evdən çıxdı.

Bayırda isə ağ yağış yağırdı.

* * *

Yağışlı gecənin alaqranlılığında şumun kənarıyla atlı bir qadın irəliləyirdi. Tokay doğru deyirmiş: burda dərya boyda sahələr əkilib, böyük arxlar çəkilib... Səpilən buğdanın ilkin, nəm və yaşıl cücertiləri yenice torpağı yararaq şumdan baş qaldırmışdı. "Köhnə yurd" u tanımaq olmurdu. Bəs o bəhər verməyən bir əlçim torpaq haradadır? Hanı həmin arx ki, ora su qaldıra bilməmişdilər?..

Seynep-apa atdan endi, bir daşın üstündə oturub göz yaşlarını axıtmağa başladı. Ancaq bu göz yaşları sevincdən axırdı. O, övladlarının misilsiz əməllərini görüb qürur hissi keçirirdi.

DƏHNƏÇİ¹

Talas vadisi qırğızlarının rəvayətinə görə, bir dəfə yayın ortasında gənc bir oğlan Talas çayını keçməli olur. Çayın o biri tayında onu gözləyən deyiklisini oğlan gecəylə götürüb qaçmalı idi. O, çayın kənarına yaxınlaşanda gözlərinə inanmır: çay yatağından çıxmışdı, aşıb-daşmışdı. Onun gördüyü sakit axan çaydan əsər-ələmət qalmamışdı. Çayı bu cür görən oğlan bərk sarsılır, qorxur ki, birdən deyiklisi əldən çıxar. Nəhayət, atının gücünə arxalanıb özünü çaya vurur. Ancaq ayğır suya girər-girməz sel onu sahibinin altından çəkib aparır. At sellərə qarq olub batır, oğlan isə təsadüf nəticəsində çayın sahilindəki kollardan yapışıb salamat qalır. Sudan çıxan oğlan özündə-sözündə deyildi, qorxudan dişi dişinə dəymirdi. Gözəl deyiklisi haqda düşünmək belə ağılına gəlmirdi. Dizləri üstə çöküb üzünü qibləyə tutur, Allaha şükür edir:

– Ey hər şeyə qadir olan Allah! Mənə rəhm elədiyinə görə bir at da qurban kəsəcəm!.. Yaxşı ki, mən də batmadım!

Aradan bir neçə gün keçəndən sonra oğlan yenə çayın kənarına gəlir və heyrətindən yerindəcə donub-qalır. Görür ki, çayın suyu tamam azalıb. Atının meyiti isə çayın kənarında ilişib qalıb. Atın yəhərini götürüb

¹*Dəhnəçi* – bəndvuran; dəhnə – burada: içi daş, saman və çör-çöplə doldurulmuş, bir-birinə sarınmış üçayaqlı tir-şalbandır, onu dağ çaylarına bənd vurmaq üçün istifadə edirlər. Bu qurğunu qurana isə dəhnəçi deyilir.

Dəhnəçi

çiyinə atır və yola düzəlir. Bir də baxıb görür ki, bir neçə gün bundan qabaq, çayın onu az qala batıracağı yerindən ölüvay bir qoca kişi eşşəyin belində çayı keçir.

– Ey, səninləyəm! – oğlan yumruqlarını düyünləyib etirazını bildirir, – bəyəm sən qocadan, ya sənin eşşəyindən əskiyəm? – deyə üzüstə yerə yığılıb hönkürməyə başlayır. – Həmin gecə öz sevgilimə qovuşa bilmədim, onu başqa bir oğlan qaçıdırıb öz aullarına apardı.

Bu rəvayəti tez-tez dəhnəçi Beknazar kişi danışardı.

– Bizim çayla zarafat etmək olmaz, qardaş! – o, biğaltı gülümsəyərdi. – Bu gün suyu dizə çıxar, heç kimlə işi olmaz, sabah isə bir də gördün qəzəbindən aşıb-daşdı, körpüləri yuyub apardı. O da canlıdır – onu da başa düşmək lazımdır.

Vadidə artıq hava işıqlaşmışdı, burada isə hələ qaranlıqdı, dərə soyuqla nəfəs alıb-verirdi. Üstü mamır bağlamış çopur daşlardan qırov buxarlanırdı. Çaydan qalxan duman qayaların sinələri boyu sürünərək iri çatların arasıyla lap yuxarılara qalxır və nəhayət, buludlara qarışırdı.

Dərədə əbədi bir mübarizə yaşanırdı. Hər tərəfdən qayalarla əhatə olunmuş Talas çayı sanki bu məhkumluqdan azad olmağa can atır – dəhşətli bir qüvvə ilə hey özünü sıldırım qayaların sinəsinə çırpırdı. Amma əfsuslar olsun ki, qayalar etinasız halda, lal-dinməz dayanıb bu hücumlara sinə gərməkdə davam edirdi. Acizliyini hiss edən çayın dalğaları öz köpüklərində boğularaq üzüqoylu yerə çırpılır və quyruğu basılmış ilan kimi qəzəblə sürünüb aşağılarda yox olurdu. Onun boğuş və həyəcanlı gurultusunda sanki gah hədə-qorxu, gah da yalvarış səsləri duyulurdu. Budur, o, yeni güc toplayıb, yenə də dərənin sıldırım sinəsinə doğru

atılır və bu dəfə də tənənfəs olub geri çəkilmək məcburiyyətində qalır; bu mənzərə nəhayətsiz şəkildə gecəgündüz təkrar olunur.

Dərədən şütüyüb çıxan Talas çayı nəzərə çarpacaq dərəcədə sürətini azaltsa da, yenə də ram olmur. Bu dəfə o, insanların qurduqları maneələrlə üzləşməli olur. Çayın sağ sahilində uzun-uzadı dəhnələr gözə dəyir, buradan sağ sahildəki üç kolxoz su götürür. Çayın məcrası dəyişir, bir hissəsi əsas arxa – oradan da tarlalara axıb gedir.

Hər gün ala qaralıqdan Beknazar kişi bura gəlirdi. Dərədən rütubətli külək əsir, çayın həzin şırıltısı eşidilirdi. Suyun və küləyin təsirindən Beknazarın üzünün dərisi lap dənizçilərininki kimi kobud, quru və dartılmış bir hala düşmüşdü. Tükləri tökülmüş qaşlarının altından baxan qırmızımtıl gözlərinin iti baxışları var idi.

Beknazar atını mahmızlayıb sevimli məkanına – altından su axan yastı qayanın yanına gəldi. Əyri pəncəli adamlar kimi yavaş-yavaş irəli addımladı. Əynində tənəkə qoymaq üçün döş cibi olan canlıq var idi. Dar köynəyinin yaxalığından boynunun əzələləri bilinir, çəkməsinin yuxarisından qamçısının sapı görünürdü. Beknazar bardaş qurub diqqətlə və uzun-uzadı dərənin ağzından çıxan uğultuya qulaq kəsildi. Burda onun gözündən heç nə yayına bilməzdi. O, çayı kitabdan oxuyurmuş kimi oxuyurdu. Çayın axarına salıb gətirdiyi nə vardısı, nələrin onun qurbanı olduqlarını – hər şeyi aydınca görürdü. Su daşın altında şırıldayaraq balaca qum təpəciklərini əvvəlcə sığallayıb yuyur, sonra qabağına qatıb aparırdı.

Beknazargil nəsil ilə dəhnəçi olmuşdular. Bu onların ata-baba sənətləri idi. O hələ uşaqkən böyüklərdən görüb-götürüb bu sənətə yiyələnmişdi. Atasını Talas

çayında, daşqınla qeyri-bərabər mübarizədə həlak olmuşdu. Onun özü də dəfələrlə birtəhər ölümün pəncəsindən qurtulmuşdu. Alnındakı dərin çapıq suyun altı ilə dıgırlanıb gələn daşlardan yadigar idi. Arvadı onu bu təhlükəli peşədən əl çəkməsi üçün dilə tutmaqdan tənə gəlmişdi. Beknazarda isə belə bir mütləq inam yaranmışdı ki, onların nəslindən törəyən bütün kişilər ancaq dəhnəçi olmalıdırlar. Dəhnəçilik – onun aləmində əsl kişi peşəsi idi. Beknazar onların adət-ənənələrinə sadıq olmuş ata-babalarını həmişə rəhmətlə anırdı. Arvadına əhəmiyyət verməməsi bəs deyilmiş kimi, hələ üstəlik, az qala doğulduğu gündən on altı yaşlı oğlu Alimbek də dəhnəçi olacağını qərarlaşdırmışdı. Bu onun ən böyük arzusu, həyatının mənası idi. Özündən sonra bu dünyada əsl dəhnəçi qoyub getmək o demək idi ki, ömrünü hədəf yaşamayıb, insanlar üçün faydalı bir iş görüb. Beknazar altdan-altdan oğluna göz qoyaraq onunla fəxr edir, oğlunun timsalında gələcəyin bacarıqlı bir dəhnəçisini görürdü. Alimbek hələ uşaq ikən, sonralar isə məktəbdən kənar vaxtlarında özüylə çaya aparır, ona "suların dili"ni anlamağı öyrədirdi.

Beknazar oğlunu özünəməxsus şəkildə sevir, onunla sərt davranır, ondan atasına sözsüz itaət etməyi tələb edirdi. Hesab edirdi ki, əgər belə olmasa, böyüyəndə oğlu fərsizin, avaranın biri olar.

Alimbek dərrakəli bir gənc kimi böyüyürdü. Bədənəcə atası kimi cantaraq və qıvraq idi, gözləri isə anasına çəkmişdi – iri və uzunsov gözəl gözləri var idi. Sakit və təmkinli baxışları Alimbekə yaşından böyük göstərsə də, qalın dodaqlarının üstündə hələ təzəcə tərləyən biğ yeri onun çox gənc olduğunu bəlləyirdi. Alimbek əvvəllər heç vaxt atasının bir sözünü iki eləməmişdi. Ancaq bu günlərdə o, dərindən qayıdarkən birdən dilə gəldi:

– Ata, deyirəm, bizim dəhnələrin qarşısında şlüz² qursaq əla olardı. Özü də bax düz oradakı yamacda, əsas arxin başlanğıcında.

– Şlüz? – Beknazar sual dolu nəzərlərlə ona baxdı.
– Sən heç bilirsən şlüz nədir?

– Əlbəttə, bilirəm! Bunu bizə fizika müəllimimiz öyrədib. O deyir ki, indi olmasa da, müharibə qurtaran kimi bütün dəhnələr şlüzlərlə təmin ediləcək.

– Məsələ də elə bundadır, oğlum, hələ ki şlüzlük halımız yoxdur, ölkədə müharibə gedir, işçi qüvvəsi çatışmır. Hələ ki şlüzsüz də ötüşərik.

– Taxtadan ki hazırlamaq olar. Üç kolxoz əlbir olsa, nəse eləmək olar, – Alimbek dediyindən dönmək istəmirdi.

Oğlunun səsinin tonunu qaldırmağı Beknazarın xoşuna gəlmədi.

– Özünü çoxbilmiş kimi göstərmə, Alimbek! Sənsiz də bu işin qayğısına qalan tapılar. Sənin işin məktəbə getmək və hələ ki mən sağam, işlərə göz qoymaqdır. Yeddiilliyi bitirərsən, sonra gəlib bu işin qulpundan yapışarsan. Su təsərrüfatı idarəsinə cuvar düzəlersən. Unutma, oğlum, bizim işdə ən başlıca məsələ təcrübə, vərdiş və gözəyari ölçmələr apara bilməkdir. Şükür Allaha, sənin babaların, elə mən də əsrlər boyu Talasda bu qurğularsız yaşamışıq.

Alimbek susdu və təəccüblə atasına baxdı.

Səhərlər Beknazar dəhnələrə baş çəkməyə gedəndə qonşular zarafatla deyirdilər:

– Bizim Beknazardır, Talasın nəbzinə qulaq asmağa gedir.

Doğrudan da, Beknazar vərdiş elədiyi sal daşın

²Şlüz – dəhnədən buraxılan suyu tənzimləmək üçün metaldan hazırlanmış mexaniki qurğu

üstündə oturanda sanki təcrübəli bir həkim kimi bu dağ çayının necə nəfəs dərməsini öyrənirdi. Talas – ləngərli bir çaydır, aşib-daşanda dəfələrlə öz məcrasını dəyişir. O gah çaylağın bir tərəfinə yönələrək oranı lil və daşlarla doldurur, gah da əks tərəfi hədəfə alır. Əvvəlki axara baxıb görürsən ki, qurumuş yatağına gün döyür. İndi gəl baş aç görüm, bunun əsas yatağı hansıdır. Birdən dəhnəni elə yerdə qurursan ki, su bura axmaq əvəzinə tamamilə başqa səmtə yönəlir. Belə çıxır ki, bu boyda bəndi havayı yerə qurmusan, əlin boşda qalacaq. Ya da əksinə, axının zəif olduğu yerdə bəndi hündür eləyirsən ki, su dəhnəni doldurub arxa qalxa bilsin və bu anda qəfil coşan çayın dəhnəni doldurması bəs etməmiş kimi, yüksək təzyiqlə gələn su arxları da yuyub aparır. Nə yaxşı ki, dəhnənin bəndi bu təzyiqlə tab gətirmir və onu sel qoparıb aparır, yoxsa gərək öz əllərinlə qurduğun bəndi dağıtmalı olasan.

Çayın sol sahilində yaşayan qonşuları tez-tez Beknazardan xahiş edərdilər ki, daşqının qarşısını almaqda onların köməyinə çatsın. Bu cür hallarda o heç vaxt köməyini əsirgəməzdi, bircə şeyi tələb edərki ki, onun dediklərinə əməl etsinlər.

Çoxdan doğmuş günəş yalnız indi – qarşı dağın zirvəsindən boylandıqdan sonra dəhnənin qoltuqlarını işıqlandırmağa başladı. Bala itirmiş kəkliklərin qaqqıltısı yamacları başına götürmüşdü:

– Kek-lik, kek-lik!

Beknazarın üzü həyəcanlı idi. Nəse çay bu gün bulanıq axırdı. O, əlini atıb çaydan bir ovuc su götürdü. Xırda qum dənəcikləri ovcunda fır-fır fırlanırdı, bir azdan isə ovcunda ancaq lilli çöküntü qaldı. Kökündən qoparılmış kollar dalğaların qoynunda yellənə-yellənə axıb gedirdi. Deməli, çayda su artacaq, bir azdan daşqın gözlənilir. Dəhnənin canı olan dayaqaların cırıltısı

Beknazarın qulaqları aldı. Suyun təzyiqi getdikcə artırdı. Qocanı narahat eləyən də elə bu idi. O, çayın get-gedə sağ sahilə yan aldığına gözləri ilə görürdü. Yaxşı, bəs daşqın baş versə, nə edəcəkdi? "Allah eləməsin! – Beknazar ürəyində deyindi. – Dəhnəni yıxıb aparacaq, qarşısını almaq da mümkün olmayacaq. Köməyə gələcək kişi yox, arvadlardan da bu işdə çətin kar aşar..."

Tütün plantasiyalarının üzərindəki qatı ilğım axınında miğmiğalar dövrə vururdular. Bulanıq səmada günəşi ayırd etmək mümkün deyildi. Bürkü idi. Günəşin istisindən qurtulmağın bir yolu var – su. Amma suyun da baisi günəşdir axı: Alataunun zirvəsindəki buzlaqları əridir, nəticədə Talasda daşqınlar baş verir.

Arxlarda su boldur, tək suvarmanı vaxtlı-vaxtında edə biləsən. Bu, Beknazarı o qədər də sevindirmirdi. Talasda nə qədər desən su olmasına baxmayaraq, birdən elə ola bilərdi ki, tarlalar tamamilə susuz qalardı.

Beknazarın narahatlığı əbəs yerə deyildi. Gecə şimşək çaxmağa başladı.

– Qalx, Alimbek, qalx! – anasının həyəcanlı səsi onu yuxudan oyatdı. – Bayırda çovğun qopub. Atan atını yəhərləyir, dəhnəyə baş çəkməyə gedəcək. Ehtiyatlı olun. Allah eləməsin, gecənin yarısı suya girsin!

Qapı çırpıldı, fənərin sarı işıq dilimləri titrədi. Ata-oğul atın belinə qalxdılar. Alimbek yıxılmasın deyər atasının qurşağından bərk-bərk yapışdı. Beknazar ata bir qamçı çəkib onu yerindən tərpətdi. İndi onlar yola-rizə baxmadan irəliləyirdilər. Atasının ata vurduğu qamçılar hərdən onun ayaqlarını da tuturdu. Ancaq o, dinməzəcə atın tərkində oturmuşdu, şikayətlənmək vaxtı deyildi. Çəpinə yağan yağış onların sifətlərinə çırpılırdı. Ağacın dağınıq budaqlarında külək vıyıldayırdı. Şimşək ətrafı titrədir, havadan yanıq iyi gəlirdi. Beknazar anlaşırdı ki, bütün kolxozu ayağa qaldırırsa da, vəziyyətdən

çıxa bilməyəcəklər. Amma neyləsin, belə bir vaxtda evdə oturası deyildi ki! Sabah kolxozların susuz qalacağı fikri onu vadar elədi ki, gecənin yarısında da olsa özünü dəhnəyə çatdırırsın. Onu da başa düşürdü ki, Alimbeki nəhaq yerə özüllə gətirib. Ancaq o istəyirdi ki, onun ən əziz adamı olan oğlu bu cür çətin məqamları öz gözləri ilə görsün, aşib-daşan çayın vahiməsini hiss etsin, insan əməyinə qiymət verməyi bacarsın, bədbəxtliyin nə olduğunu başa düşsün. Alimbek gərək qorxmaz və möhkəm iradəli olsun. Ancaq bu cür cəsur və qorxmaz insanlar dəhnəçi ola bilərdilər. Beknazar özü bu cür böyümüşdü, Alimbek də bu ruhda tərbiyə olunmalıydı.

Onlar sahilə çatmağa tələsirdilər. Çayda nə baş verdiyini qaranlıqda ayırd etmək çətin idi. Suyun səsinə qulaq tutulurdu. Vəhşi və qarşısızalmaz bir qüvvə daşları qabağına qatıb diyirlədir, çay məcrasını aşırırdı. Selləmə yağış şimşək çaxan səma ilə aşib-daşan çayın səthini birləşdirmişdi. Beknazar çömbəlib yerə oturdu və irəli baxaraq dedi:

– Deyəsən, hələ uçurmayıb. Görürsən, orada böyük sədd var. Dayaqlar duruş gətirib.

Dərənin üzərində dalbadal çaxan şimşəklər Alimbekin gözlərini qamaşdırdı. İldırım guruldadı və dağlarda əks-səda verdi. Alimbek dərənin dibində alovlu lava kimi qaynayan seli görəndə diksindi. Beknazarın bayaq göstərdiyi sədd yerindən dəbərdi, yenə də sakitləşərək yerinə oturdu.

– Ata-a! – deyər Alimbek xırıltılı səslə dilləndi və atasına qısılaq onun qolundan yapışdı.

– Artıq hər şey bitdi, – Beknazar ona yad olan sönük bir səslə dilləndi.

Şimşək gecənin qaranlığını doğrayıb keçdi. İldı-

rımdan qopan alov sahilədə lal-dinməz dayanmış iki nəfərin ətrafını işığa qərq etdi.

– Heç nə olmaz, oğul, – Beknazar oğlunu qucaqladı. Atasına qısılmış Alimbek onun ürəyinin döyüntülərini aşkarca eşidirdi. – Qoy o, Talas olsun, biz də insan, bu qisası onda qoymarıq.

Rayonda həyəcan təbili çalındı. Sağ sahil kolxozları susuz qalmışdı. Səhər tezdən kolxoz sədrləri və Beknazar artıq rayon icraiyyə komitəsində idilər. Hər kəsə aydın idi ki, gecikmək olmaz.

Beknazardan soruşdular ki, dəhnəni neçə günə bərpa etmək olar.

– Əgər kifayət qədər material və işçi qüvvəsi olsa, iki gün bəsdir, – o, inamla dilləndi.

Beknazar bunu elə-belə demirdi. Gecəyən daşqın sol sahilə yönəlmiş, əvvəlki dəhnələrin yerində su səngimişdi. Bu vəziyyət insanların orada təhlükəsiz şəraitdə işləmələrinə imkan verirdi.

Axşamayaxın sahilədə böyük bir insan kütləsi toplaşmışdı.

Beknazar, adəti üzrə, məlum sal daşın üstündə oturraraq dodaqlarını büzüb Talasın boz-bulanıq dalgalarına baxırdı.

– Alimbek, get briqadirdən öyrən, – o, göstərişlər verməyə başladı. – MTS-dən məftil gətirməliyidilər...

Alimbek bir az aralanmışdı ki, atası onu yenidən səslədi:

– Dayan! – oğluna yaxınlaşıb ağır əlini onun çiyinə qoydu. – Məsələ çox ciddidir. Sabah sən başqalarına nümunə olmalısən... Sən buna adət etmisən, onlar isə, bəlkə də, birinci dəfədir bura gəlirlər. Sən mənim oğlumsan. Sən dəhnəçi oğlusan...

Sahilədə tonqal qalamışdılar. Tüstü burularaq göyə qalxır, qığılcımlar ətrafa yayılır və bərq vururdu. Axırncı tonqalın ətrafında gənclər toplaşmışdılar. Talasın dalgalarına qarşı Toktoqulun mahnı səsi ucalırdı:

Dağ qartalı uçur...

Gecədir. Düşərgədə sakitlik hökm sürür. Ulduzlar qaşqabağını tökərək yuxarıdan çaya boylanır. Dərənin üstündə bədirlənmiş ay Talasın hayqırtısına qulaq kəsilib. Alimbek uçurumun kənarında hərəkət edən kölgələrə tərəf getdi. Beknazar və rayon icraiyyə komitəsinin sədri nə haqdasa sakitcə söhbət edirdilər. Səmada səyrişən ulduz havada qövs cızaraq dərəyə şütüdü. Gecə quşları kölgə kimi səssizcə sağa-sola uçuşurdular.

Sübh tezdən Talas adamların səs-küyünə və balta taqqılıtısına oyandı. Sahilədə artıq hazır dəhnə dayaqları düzülmüşdü. Bunlar möhkəm ağac dirəklərdən hazırlanmış üçayaqlı qurğulardan ibarət idi.

– Yuxarı dola! Məftili bərk bağla! – Beknazarın səsi gah o yandan, gah da bu yandan eşidilirdi. – Nə baxırsan? Köndələn tiri aşağıdan bərkit! Ey, daşları bura tök!

Günəş göylərdən gülümsəyərək şəfəqlərini bu görünməmiş mənzərəyə yayırdı.

– Haydı götürdük! – Beknazar komanda verdi.

– Götürdük! – hamı bir yerdə təkrar etdi və ilk üçayaqlını dartıb suya saldılar. Alimbek çiyini köndələn tirin altına verdi. Xırda sahil daşları onun ayaqlarının altını qıdıqladı.

İlk üçayaqlını arxın yaxınlığında yerləşdirdilər. Növbətiləri sahilədən aralı – eyni ara məsafələri burax-

maqla dalbadal quraşdırdılar. Üçayaqlılar arasında bəndvurma işinə Beknazar özü rəhbərlik edirdi. Atlara yüklənmiş saman şələsini və yeni kəsilmiş kol-kosları, çırpıları yaxına daşıyırdılar. Adamlar sıraya düzülüb tirləri və daşları bir-birinə ötürürdülər. Bənd get-gedə böyüyürdü. Beknazar ara-sıra səsini qaldırsa da, işin gedişatına baxıb ürəyində sevinirdi.

Nahardan sonra dəhnədə suyun səviyyəsi qalxaraq arxa axmağa başladı. Axşamüstü isə artıq su arxa qanrılmışdı. Amma işin çətini hələ qabaqdaydı, üçayaqları çayın ortasına qədər sıralayıb aparmaq lazım idi, yoxsa arxı doldurmaq mümkün olmayacaqdı.

Səhəri gün işlər bir az ləng gedirdi. Çayda su güclənərək bir neçə dəfə axırını iki üçayaqlını yıxmışdı.

– Heç nə olmaz! Zərər yoxdur! Özünüzü toparlayın. Bir də cəhd eləyək. – Beknazar insanları dilə tuturdu. – Müharibədə də belədir. Birinci həmlə baş tutmasa, ikinci, üçüncü dəfə hücumu keçmək lazım gəlir...

Birdən çayın dibində iri daşlar uğuldayaraq hərəkətə gəldi. Buradakı oğlanlardan birinin ayağı burxuldu və yaralandı. Alimbek və Beknazar onu qollarına götürüb sahile gətirdilər. Oğlanın ayağı şişmiş və görmüşdü.

Nəhayət, dəhnədən qalxan su arxı, fərəh hissi isə insanların ürəklərini doldurdu. Tarlalar suvarıldı. Ancaq Beknazar hələ işi bitmiş hesab eləməirdi. İndi onun göstərişi ilə çayın yuxarı hissəsində yarımdayrə şəklində daha bir dəhnə bağlayırdılar.

– İsimizi ehtiyatlı görməliyik, – Beknazar dedi. – Çayın axarı sol sahilə yönəldi, burada o dayazdır. Daşqından sonra çayda su azalacaq, onda arxa su qalxmayacaq. Əgər başlamışıqsa, gərək işi axıra çatdıraq. İkinci dəfə özümüzü incitməyək.

Heç kim etiraz etmədi. Dəhnənin tikintisi bütünlüklə Beknazara həvalə olunmuşdu. Alimbek atasını bu işdən çəkəndirmək istədi:

– Ata, bəlkə, bu qədər bəsdir? Arx ağzınacan dolub. Əgər axın güclənsə, bunun axırı yaxşı olmaz.

Alimbekin bu sözlərini eşidən Beknazar anındaca onun şlüzlər haqda söhbətini xatırladı. Oğlu əməlli-başlı dəyişmişdi, Alimbeki tanımaq olmurdu. Amma Beknazar bunun nədən qaynaqlandığını anlaya bilmirdi.

– Bu nə hərəkətdir, oğul – yəni belə böyüməsən, böyüklərə hörmətsizlik edirsən? Gah hansısa şlüzlərdən danışsın, gah da belə...

Alimbek ilk dəfə atasının səsində inciklik duydu. Utandığından qıpqırmızı qızardı, başa düşdü ki, özündən asılı olmayaraq qocanın bərk xətrinə dəyib. Ancaq atasının şlüz söhbətini xatırlatmağı onun fikrini dağıtdı.

– Şlüzsüz ötüşə bilmərik, atacan! Arxı da, üçayaqları da qoruyub saxlamaq üçün şlüz mütləq lazımdır.

– Get işinlə məşğul ol! – Beknazarın səsi titrədi. – Bu işə cavabdehliyi mən daşıyıram!

Tale Beknazarı cəzalandırdı. Günəş qüruba enəndə, elə ki iş başa çatdı və adamlar hay-küylə yola düzəlməyə hazırlaşdılar, Talasın suyu artmağa başladı. Dəhnənin ağzından gil və qum qarışıq burulğanlı dalğalar püskürməyə başladı. Dalğalar sol sahilə çırpı-laraq çayın ortasına diyirlənirdi. Adamlar dəhnənin döşünə toplaşib həyəcanla çaydakı daşqını izləməyə başladılar. Çay elə onların gözləri qarşısında yatağını sağ sahilə dəyişməyə başladı.

Hamı sükut içindəydi. Adamlar nə edəcəklərini bilmirdilər. Çox keçmədi ki, suyun səviyyəsi qalxdı və dəhnə suyun altında qaldı. İndi suyun üzündə görsənən

yalnız üçcaylaqların baş hissələri idi. Tədricən arxın suyu da qalxdı və arx daşmağa başladı. İndi, heç olmasa, arxı xilas etmək lazım idi. Amma bunun üçün mütləq üçcaylaqlar dağıdılmalıydı. Beknazar qərar verməyə cəsərət etmədi, boş yerə insanların həyatını təhlükə qarşısında qoya bilməzdi. Fəlakət çayın sağ sahili boyu axan arxın döngəsində baş verdi. Burada arx dağıldı və aşib-daşan sular sellənərək sürətlə üzəaşağı – çaya doğru şığıdı. Talas onlara su vermək istəmirdi, son damlasına qədər qabağına qatıb apardı, arxın suyu yarıqlarda şəlaləyə döndü. Bütün bunlar bir göz qırpımında baş verdi, hadisəni izləyən insanlar hələ də donub-qalmışdılar.

Beknazar kütlənin düz ortasında dayanmışdı. Baxan deyərki ki, bu adam lal-kardır. İnsanlar isə sükuta dalıb Beknazardan nəse bir möcüzə gözləyirdilər, axı o, köhnə dəhnəçi idi. Beknazar isə susurdu, kimsə dillənib bir söz demirdi, heç kim cəsərət edib onu qınaya bilməzdi. Baş verən hadisə həddən ziyadə qorxunc olduğu qədər də sadə idi. Alimbekə isə fikir verən yox idi – indi heç bunun yeri də deyildi. O, hirsle burun pərelərini qaldırıb-salaraq nəfəs alırdı, rəngi-ruhu avazı olmuşdu. O hələ də atasına ümidlə baxan insanları görüb xəcalət çəkirdi, gücsüz və köməksiz olduğu üçün utanırdı. İki gün əlləşib-vuruşub Talasdan götürdükləri su yenidən axıb çaya qarışmışdı. Talasda bu qədər su ola-ola tarlaların, bağların, bütün plantasiyalarının susuzluqdan yanması ona ağır gəlirdi. Alimbekın fikri-zikri baş vermiş fəlakətin günahkarını tapmaq idi. Axı dəhnədə şlülər quraşdırılısaydı, suyu itkisiz arxa qaldırmaq olardı. Suyun səviyyəsini tənzimləməklə arxı dağılmaqdan xilas etmək mümkün idi... Axı nə üçün adamlar, eləcə də atası bu haqda düşünmək istəmir?

Beknazar başını aşağı salıb üzünü yana çevirdi və pıçıldadı:

– Hər şey Allahın əlindədir!..

İnsanlar dərindən ah çəkдилər.

– Yox! – kimsə ucadan qışqırdı.

Adamlar bu qəfil səsə tərəf döndülər. Alimbek başını dik tutaraq qərarlı şəkildə atasına yaxınlaşdı:

– Yox! – Alimbek ucadan təkrar etdi. – Bunun günahkarı sən sən, ata!

Hamı quruyub qalmışdı.

– Nə qədər ki bu ağac üçcaylaqlardan əl çəkib şlülər quraşdırmayacağıq, belə çarəsiz olacağıq.

Bu sözləri Alimbekın söylədiyinə əmin olanda Beknazarın qan başına vurdu. Boynu və alınının çapıqı qırpırmızı qızardı, az qaldı nəfəsi kəsilsin.

– Nə?! – Beknazar əlindəki kətməni Alimbekın təpəsinə endirmək istədi. Alimbek yerindən tərpənmədi. Kətmən havadaca donub-qaldı. – Rədd ol burdan, it oğlu it! Atana dil uzadırsan? Özü də bu qədər adamın qabağında... Öldürərəm səni...

Adamlar özlərini yetirib kətməni Beknazarın tir-tir titrəyən əlindən aldılar.

Talasin kimsəsiz sahilinə zülmət qaranlıq çökmüşdü. Su daşları diyirlədir, qum təpəciklərini yuyub aparırdı.

“Hə, Beknazar! Sən də belə biabır oldun! – Talas onun qulaqlarına pıçıldadı. – Doğmaca oğlun da sənin ağ saç-saqqalına hörmət qoymadı. El içində urvatsızın biri olacaqsan daha. Mənimlə bacara bilmədin. İndi də oğlun başqa yola əl atıb məni sındırmaq istəyir. Heç o da mənim öhdəmdən gələ bilməyəcək!” – Talasın köpüklü suları qürurlanırdı.

Beknazar get-gedə başını daha da aşağı dikirdi. Talas isə ovunmaq bilmirdi: “Eh, dəhnəçi, dəhnəçi!

Dəfələrlə sənin payını vermişəm. Allahına şükür elə ki, hələ də sağ-salamatsan. Məndən əl çəkmək istəmir-sən? Nahaq yerə. Məni heç vaxt ram edə bilməyə-cəksən. Bax heç oğlun da sözünə baxmadı, çıxıb getdi. Sən isə istəyirsən o sənin sənətini davam etdirsən, dəhnəçi olsun. O isə çıxıb getdi, özü də çox uzaqlara. Qocalmışan, daha əllərin sözünə baxmır...”

Sular şappıdayaraq daşların altından girib üstündən çıxırdı.

Aradan dörd il keçdi. Talasdan çox sular axıb getdi, Beknazarın həyatında çox şeylər dəyişdi. Qoca fağırlaşıb qaradınmaz olmuşdu, evdə oturub gününü sovururdu. Kolxozda Beknazarı çox dilə tutdular ki, qalib işləsin. Ancaq o, “yox” deyib durdu. Özünə qapılıb tənhalığına çəkildi.

– Talasdakı o hadisədən sonra qoca dəhnəçinin qəlbi qırıldı, – adamlar öz aralarında belə deyib təəs-süflənirdilər.

Alimbek hər tətildə kəndə gəlir, atasıyla uzun-uzadı söhbətlər edir, onu qucaqlayıb öpürdü – bütün bunlara rəğmən Beknazar onu bağışlamaq istəmirdi.

Yaz vaxtı idi. Su Təsərrüfatı İdarəsinin hidrotexniki Alimbek Beknazarov atasının yanına tələsirdi. O bu yaz günündə fürsətdən istifadə edib atasını yenidən işinə qaytarmaq və yenidən ata məhəbbətini qazanmaq istəyirdi.

– İşə başlayırıq, ata! Sən də bizimlə gəl, mənə kömək edərsən, – Alimbek dedi. – Bəlkə, öz işinə qayıdasan?

– Yox, oğlum, – Beknazar qaşqabağını tökdü, – mən-siz də ötüşərsiniz. Artıq sən savadlı, diplomlu adamsan. Orda mənə nə işim var?

Alimbek atasından böyük ürək ağrısı ilə ayrıldı.

Beknazar isə həyətdəki ərik ağacının kölgəsində oturub qaşqabaqlı halda dərəyə doğru irəliləyən yük maşın-larına, şən mahnılar oxuyan adamlara tamaşa etməyə başladı.

Bəyəm onlarla birlikdə getmək üçün onun ürəyi atlanmırdımı? Beknazar özünə belə etiraf etmək istə-mirdi ki, iş üçün, adamlar üçün necə darıxıb. Onun əlləri daha böyük, daha ağır işlər görmək istəyirdi. Bostanda qurdalanmaq onun harasına yaraşdı? Yox, o, əsl iş istəyirdi, heç olmasa, bircə dəfə yenidən Talasın dəlisov daşqınları ilə döş-döşə gələydi! Ancaq qüruru, inadı bunu nəinki dilə gətirmək, heç bu barədə düşünməyə belə imkan vermirdi.

Bir dəfə Beknazar səhər yuxudan qəfil bir gurultuya oyandı. Partlayış səsləri dərədən gəlirdi. Qoca evin damına qalxıb titrək əllərini gözlərinin üstünə günlük elədi, həyəcan içində partlayış səsləri gələn tərəfə baxmağa başladı. Dalbadal partlayışların ardınca tor-paq havaya sovrulurdu. Orda nəse qeyri-adi hängəmə baş verirdi.

– Bu nədir belə? – Beknazar ucadan dilləndi. – On-lar orda nə edirlər?

Ürəyi sıxıldı. Özünə yazığı gəldi, özünü ətraf aləm-dən təcrid olunmuş, köməksiz bir adam kimi hiss etdi. Adamlar Talasın sahilinə yığışib nəse edirlər, özü də onsuz, Beknazarsız...

– Yox, mən bunu bilməliyəm! Mən görməliyəm! – tez nərdivanla aşağı endi.

Arvadı işdə idi. Beknazar çəliyini axtarıb tapdı və sakitcə bostanın arasıyla dərəyə tərəf üz qoydu. Ya-maca çatanda qoca çaşıb-qaldı. Aşkara çıxmaq, adamların gözünə görünmək istəmədi.

“Lağ eləyəcəklər... Deyəcəklər ki, xahiş edəndə gəlmirdi. İndi niyə durub gəlib?”

Beknazar sürünə-sürünə yamaca qalxdı və bir daşa söykənib müşahidə eləməyə başladı. Əvvəlki yerdən əsər-ələmət qalmamışdı. Daşla, qumla, gillə yüklənmiş özüboşaldan maşınlar ora-bura şütüyürdü.

“Bu isə, yəqin ki, o ekskavator deyilən maşındır. Hər yerdə onun haqqında havayı yerə danışmırlar ki... Ay səni, şeytan əməli, gör bir torpağı necə də eşib ağzına alır”, – Beknazar öz-özünə deyindi.

Bütün arx çayın o keçilməz döngəsinəcən betonlanmışdı. Arxın başlanğıc hissəsində, bəndin qabağında isə kərpic rənginə çalan şlüzlər quraşdırılmışdı.

– Hə, bax buna söz ola bilməz! – Beknazar təəccübünü gizlədə bilmədi. – Gör bir nələr fikirləşib tapırlar! Bax indi Talas çayı insanlara ram olacaq.

O hər şeyə lap yaxından baxmaq, həmin qurğulara öz əlləriylə toxunmaq istəyirdi, amma orada çalışan – gündən qaralmış, tər basmış və onun burada olduğundan xəbərsiz olan adamlardan utanıb-çəkinirdi. Beknazar gözə dəymədən, sakitcə çıxıb getmək istəyirdi ki, Alimbek səsini eşitdi. Oğlu adamlara göstərişlər verir, onlara nələrisə başa salır və bir zaman, adəti üzrə, onun bardaş qurub oturduğu sal daşa söykənərək dəftərçəsində qeydlər edirdi.

Beknazar onu görcək gizləndiyi yerdən çıxıb irəliyə can atdı. O tələsir, ayağının altından qopan xırda daşlar yamacla üzəsağı diyirlənirdi. Beknazar oğluna yaxınlaşdı:

– Sən çox yaxşı bir işə başlamısan, Alimbek, – Beknazar alnının tərini silib yavaşca dilləndi. – Biz hamımız nəsilliklə dəhnəçi olmuşuq, amma sən kimisi olmayıb. Sən – böyük dəhnəçisən!..

QIRMIZI ALMA

Artıq gecəyarı olmuşdu. İsabekov isə elə hey düşüncüdü... Məktubu nədən başlasın? Ümumiyyətlə, bu məktubda nədən yazsın? Çox çətindir, sadəcə, mümkünsüzdür. Deyiləsi o qədər şey var ki... O qədər söz yığılıb qalıb ki... Səbirə onun gecikmiş etiraflarını anlayacaqdımı? Mürəkkəb ailə həyatının keşməkeşli illəri artıq geridə qalmışdı. Bu qədər qarşılıqlı, yersiz ittihamlardan, mübahisələrdən və bütün bunların sonundakı ayrılıqdan sonra onun soyuq başla yazdıqlarını o, saf-çürük edə biləcəkdimi? Sadəcə, bir insan kimi onu anlayıb bağışlayacaqdımı? Ailə həyatının ilk illərində olduğu kimi hiyləsiz, xeyirxah, açıq və səmimi ola biləcəkdimi? Birdən bacarmadı? Əgər anlamasa və ya bundan da betəri – özünü təhqir olunmuş hesab eləsə və yenə qadın qürurundan, bədbəxt taleyindən bəhs etsə, onda necə?..

İsabekov xatırladı ki, arvadının narazılıqlarını həmişə qadın təkəbbürü ilə bağlayırdı. O isə həmişə öz rəfiqələrinə həsəd aparırdı:

– Sən heç fikir verdin? O hətta qonaqlıqda belə ondan gözünü çəkmirdi, utanıb-çəkinmədən dizlərini yerə qoyub onun ayaqqabılarının iplərini bağladı.

– Mən yaltaqlığı bacarmıram, yersiz nəvaziş göstərməyi bacarmıram...

Onda o, ərinin sözünü kəşmişdi:

– Bu nə deməkdir, yaltaqlıq niyə? Səndə nə həs-

saslıq var, nə də səmimiyyət. Bilmirəm necə deyim, sən elə bil öz məhəbbətini bildirməkdən utanırsan. Mən isə belə yaşamaq istəmirəm. Mən istəyirəm ki, məni sevən insan bunu aşkarda bildirməkdən utanmasın. Bunu etməməyin özü təhqirdir. Sadəcə, sən bu haqda heç vaxt düşünməmişən.

– Heç düşünmək belə istəmirəm. Buna nə həvəsim var, nə də vaxtım. Anlaya bilmirəm, işlərinin başından aşdığı bir zamanda necə olur ki, bu cür xırdalıqları gözündən qaçırmırsan? Bugün-sabah dissertasiyanı müdafiə etməlisən... Yoxsa kimsə kiminsə ayaqqabılarının iplərini bağlayıb...

Ancaq indi onun dediklərini anlayır, hislərini başa düşürdü, hiss edirdi ki, o zaman etiraf etməsə də, o da haradasa düz deyirmiş. Arvadı küçə ilə gedəndə yoldan ötənlər nəzərlərini onun üzərində saxlayırdılar və bu, İsabekovun xoşuna gəlirdi. O bilirdi ki, xanımı cazibədar olduğu qədər də ağıllıdır. Yerişi də çox xoşuna gəlirdi. Qəşəng, yüngül hərəkət edirdi, dikdaban tuffillərini geyinəndə isə lap gənc qızlara bənzəyirdi. Hələ onun rəqs etməsi... o, necə də gözəl rəqs edirdi, belə olanda o, gözlərindən gülümsəyir, ətrafdakılar ona həsəd aparırdılar. Bu cür anlarda İsabekov ona yenidən vurulurdu. Ancaq bunu açıq-aşkar ətrafdakılara sezdirməyinə nəşə mane olurdu. Onu nə üçün sevdiyini fikirləşmirdi. Sadəcə, sevirdi. Anlayırdı ki, gənclik illərinə qayıtmaq üçün nəşə etməlidir, sanki bütün itirdiklərini orada qoymuşdu.

İndi İsabekov öz günahlarını boynuna almalı idi, əgər buna günah demək olardısa. Ancaq onu başqa məsələ narahat edirdi: xasiyyətlərinin tutmaması ucbatından uzun illərin ayrılığına düçar olduqları halda belə bir qərar verə bilərdimi? Yaşanmış illərə başqa cür

baxmaq naminə özünü dəyişməyə cəhd edə bilərdimi? Əgər bacarmasa?.. Onda, deməli, hər şey bitdi! Son? Yox, buna imkan verə bilməz!

İsabekov bir neçə dəfə qələmi əlinə götürüb sonra yerinə qoydu. Bıkef halda pəncərəyə yaxınlaşdı, divara söykənib dərin düşüncələrə daldı.

Payız gecəsinin ala-toranında axırıncı avtobuslar qırmızı işıqlarını yandırır-söndürür, tez də tində dayanmış sənişinləri götürüb yola düzəlirdi. Gənc bir oğlanla qonşu qızı bununla neçənci dəfə idi ki, uşaq bağçasına gedirmiş kimi əl-ələ tutub binanın alaqağına yaxınlaşır, sonra təkrar oradan uzaqlaşırıdılar. Bu mənzərəni seyr edərkən İsabekovun nəinki paxıllığı tutur, hətta onu qəmli və tanış hislər çulğayırdı.

Haradasa uzaqlarda, şəhərin qurtaracağına səpələnmiş elektrik işıqları üzərindən baxanda uca dağ döşündə ulduz misallı canlı alov görsənirdi. Yəqin, çobanlar ocaq qalamışdılar. O elə bu an orada olmaq, heç nə barədə düşünməmək və gecənin qaranlığından üşünərək ocağa çırtacırtla yanan quru ardıc budaqları atmaq istədi.

Sonra pəncərədən çəkildi, yataq otağına keçib qızı Anarəyə baxdı. Böyüyüb artıq, ancaq həmişə yatanda üstünü açır, soyuqdan göyərəcək indi. Bu dəfə Anarə sakitcə yatmışdı, yəqin, gündüz çox ora-bura qaçmışdı. Bəli, Anarə yatmışdı, ancaq ağılına gətirmirdi ki, o bu gün nə oyun çıxarıb. Eh, Anarə, Anarə! Başa düşür ki, atasını necə sarsıdıb. Bilmir ki, o bu gecəyarısı niyə yatmır. İsabekov qızına baxaraq ürəyində deyirdi: "Yaxşı ki, sən sakitcə yatmışsan. Hələ vaxta var, böyüyərsən, onda sənə də qarşıda düşünməli gecələrin olacaq. Bundan hələ heç kim canını qurtara bilməyib. İndi isə sakitcə yat, yuxun şirin olsun".

Gündüz o, Anarəni şəhər kənarına aparmışdı. Fikirləşirdi ki, təbiətin qoynunda anası ilə münasibətlərindən söhbət açsın. Arvadı məktubunda bunu təkidlə tələb edirdi. O, qızına başa salmaq istəyirdi ki, anası təkcə dissertasiyası ilə bağlı Moskvada deyil, onlar artıq ayrı yaşasalar, daha yaxşı olar. Anarə qərar verməli idi ki, kiminlə qalacaq. Atası uşaq üçün qorxunc olan bu söhbəti evdə etmək istəmirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu mətləbdən təbiətin qoynunda söhbət açsa, daha yaxşı olar və qızı, hər halda, onunla qalmağı üstün tutar, anası ilə Daşkəndə getmək istəməz. Anası dissertasiyanı müdafiə etdikdən sonra Daşkənddəki Elmi Tədqiqat İnstitutunda işləyəcəyinə qərar vermişdi.

Atası onu çağıranda Anarə həyətdə oynayırdı.

– Jaketini geyin, birlikdə şəhər kənarına gedirik.

– Şəhər kənarına?! – qız əl çaldı və heyretlə dedi.

– Niyə?

– Elə-belə, gəzərik.

Küçələr boyu adamların çoxluğu İsabekovu hirsələndirirdi, maşınlar sanki sürünürdü. Bazar günləri həmişə belə olur. Onlar şəhəri tərk edəndən sonra maşınlar şütüməyə başladı. “Volqa” yerində silkinib sürət yığdı. Sağ-solunda hündür ağaclar sıralanmış hamar və parıltılı asfalt yol üzü dağlara tərəf qalxırdı. İsabekov zəndlə qarşı dağın bəyaz zirvəsinə doğru baxırdı.

– Ata, bir az yavaş sür, – Anarə xahiş etdi.

– Yoxsa qorxursan?

– Yox, elə-belə, – o cavab verdi və yenidən üzünü pəncərənin şüşəsinə söykədi.

– Sən axı həmişə yüksək sürəti sevirdin.

Anarə heç nə demədi. Sanki heç eşitmirdi.

İsabekov onun nazik jaketindən görünən balaca çiyinlərinə, buruq saçlarının töküldüyü zərif boğazına

və qızının qapıya söykənmiş arıq bədəninə nəzər saldı, onun sifətində nəşə yad cizgilər sezdi. Qızı çox qayğılı görünürdü.

Bəlkə, onun ürəyinə damıb? Nədənsə biz bəzən unuduruq ki, uşaqlar çox həssas olurlar. Bəs nə üçün o heç vaxt heç nə soruşmur?

Bu düşüncələr İsabekovu lap birtəhər etdi. Yox, o haradan bilir? O bunu anlaya bilməz. Nə o, nə də arvadı bunun üçün qıza heç bir əsas verməmişdi. Ümumiyyətlə, bundan kim baş açə bilər! Ən çox qorxduğu şey uşağın psixoloji durumunun pozula biləcəyi idi. İnsan qəlbi yaranışdan belədir: onu soyutmaq asandır, isitməksə çətin, bəlkə də, heç mümkün deyil. Bu cür böyüyən uşaqlar əsəbi olurlar. Yox, Anarə normal uşaqdır. Bəlkə, ürəyinə nəşə damıb? Axı onun özü uşaq olanda evdəki qanqaraçılığı dərhal hiss edərdi. Amma heç kim bilməzdi ki, o buna görə nə qədər əzab çəkir. Neynək, əvvəl-axır nələrin baş verdiyini o da bilməlidir. O deməsə, anası deyəcək, çünki o, sözü üzə deyəndir. Yox, yaxşısı budur, özü başlasın. Nə etmək olar? Artıq uzatmaq olmaz. Bəlkə də, ona elə gəlir, bəlkə, Anarə, sadəcə, pəncərədən ağaclardan düşən yarpaqları seyr edir, bundan xoşhal olur. Amma bu nəyi dəyişir ki? Onsuz da demək lazımdır. Eh, bu gün çox gözəl gündür. Qəlbimiz də beləcə xoş olsaydı...

Yarpaqlarla dolu yolun özü də payız kimi bomboş idi. İsabekov ağılından keçirdi: doğrudan da, bu cür yolda sürətlə maşın sürmək heç də ürəkəçən deyil. Yarpaqlar havada yüngülcə fırlanaraq yerə enirdi. Bəziləri isə kapotun üzərinə düşür və küləkdöyən ön şüşəyə yapışır, sonra isə şüşədən qopub sanki geri qalmaq istəmiş kimi bir müddət maşının yan-yörəsində yellənir və uzaqlara sovrulurdu. Yolun hər iki tərəfi ilə

bəhəri yığılmış gündöyən tarlalalar, soluxmuş üzüm bağları, enli və yaşıl yonca zolağı uzanıb gedirdi. Bir dəstə sığırçın sahəni şumlayan traktorun ardınca düşmüşdü. Qızıl payızın son günləri idi.

“Yağışlar başlayacaq, hər şey sönüb qaralacaq, buralar da öz gözəlliyini itirəcək”, – deyə İsabekov təəssüf hissi keçirdi. Alışqanı şaqıldadıb siqaret yandırdı və yenidən Anarəyə tərəf baxdı. O, pəncərədən ətrafı seyr edirdi:

– Sən niyə susursan, Anarə?

Qızıcıgaz təəccüb dolu baxışlarla atasını süzdü və dillənmedi.

– Dünən ev tapşırıqlarını yerinə yetirdinmi?

O, başını təsdiq olaraq yellədi.

– Güzəl mənzərədir, elə deyilmi?

– Hə, çox gözəldir.

İsabekovu tərəddüd çulğadı. Kimə lazımdır bu gərəksiz və yersiz suallar? Ona nə olub? Adətən, onlar çox asanlıqla dil tapır, həvəslə söhbət edirdilər. Yəqin, bu gün onun özü kefsizdi.

– Robertino!¹ – Anarə dikəldi. – Ata, Robertino! Bizim sinfimizdə hamı onu çox sevir. Oğlanlar da, qızlar da. Axı sən də onu çox sevirsen! Anam da çox sevir!

– Hə, Anarə, hə. Anan da çox sevir onu. Ay səni... sən nə qəşəng qız olmusan! – İsabekov onun saçlarını qarışdırdı. Qızın iri, qəhvəyi gözləri işıqlandı. – Mən isə elə fikirləşirdim ki, sən məndən küsmüsən.

– Bu nə sözdür, ata?

– Hə, lap yaxşı, gəl qulaq asa. Sonra isə mən sənə Şubert² və Robertinonun vətəni haqqında danışaram.

Bu söhbət gedərkən “Ave Mariya”nın³ musiqisi sanki payız düzənliklərində uçurdu. Bu melodiya payızı da, torpağı da, insanların ürəklərini də ruhlandırır, vəcdə gətirirdi.

Qəfil İsabekovun qəlbinə bir harmonik duyğu hakim kəsildi. Ona elə gəldi ki, dağlarda bərq vuran günəş də, Robertinonun səsi də, qızının həyəcanı da bu harmoniyaya bənddir.

Yəqin ki, hər kəsin içində gözəlliyə bir hərislik var. Görünür, bu, insanın təbiətindən irəli gəlir. Amma nədənsə çox vaxt biz bunu anlamırıq, bu cür gözəllikləri qoruya bilmirik. Elə indinin özündə o, bir uşağın nağıllar dünyasını, hələ möhkəmlənməmiş uşaq aləmini dağıtmalı, alt-üst etməliydi.

Robertino oxuyurdu, Anarə isə sakit səslə bu mahnını zümzümə edirdi. Bu zaman maşın hasara alınmış böyük alma bağının yanından keçərək asfaltdan çıxıb çaya tərəf buruldu.

İsabekovlar yaydan-yaya bura gələrdilər. Bura nadir hallarda kimsə gələrdi. Çay dayaz idi – dağlardan axıb gələn buz kimi, dumduru sulara çayın xırda daşlı dibi görünürdü. Çimərlik yox idi. Amma çalacıxurlu çöllüyün qurtaracağından başlayan dağlar bura çox yaxın idi. Sellər oradan iri daşları diyirləyib bura gətirmişdi. Anarə bu daşların üstünə çıxıb oynamağı çox sevirdi. Görünür, İsabekovu bura çəkib gətirən də elə bu idi.

Ətraf sükuta qarq olmuşdu. Anarə maşından düşən kimi sevimli daşlarına tərəf qaçdı. İndi onun Robertinonu yamsılayan səsi gah daşların arxasında itir, gah da lap yaxından eşidilirdi.

¹Loretti Robertino (1946) – dünya şöhrətli italyan müğənnisi

²Frans Şubert (1797-1828) – klassik musiqidə romantizm cərəyanını formalaşdırmış görkəmli Avstriya bəstəkəri

³“Ave Məryə” – F.Şubertin bəstəsi. Müqəddəs Məryəmin şərəfinə yazılıb. Mahnı öz dünya şöhrətini L.Robertinonun ifasında tapıb.

“Ave Mariya”nın ritmləri İsabekovu heç cür tərk etmirdi. Ona elə gəlirdi ki, ətrafda nə varsa, hamısı yenidir.

Çay kənarındakı bağ artıq tamam sovulmuş və boşalmışdı, sanki “İnsanlar yenə də bar-bəhər dalınca gələcəklərmi?”– deyə düşünürdü. Hasarın dibindəki quru ot topaları elə bil ömrünü başa vurmuş yayın abidəsiydi. Onlar qızmar yayın qoxusunu özlərində hamıdan çox saxlayacaqdı. Yayda buralar, yəqin ki, tamam başqa cür olub. O isə yayı tamam unutmuşdu, elə bil heç yayı yaşamamışdı. Bax, göydə dəvəyə bənzəyən buludlar peyda olmağa başladı. Ah, kaş indi aulda olaydı! Gör nə vaxdır ora gedə bilmirdi...

İsabekov birdən Anarənin cığırla bağa tərəf qaçdığını gördü və yalnız onda xatırladı ki, bura niyə gəlib. Tez onu çağırırdı:

– Sən hara qaçırsan?

– Bağa. Mən ağaca çıxmaq istəyirəm.

– Səninlə söhbət etməliyəm.

– Nə haqda, Robertino barədə?

– Hə.

– Yaxşı, sonra danışarıq. Tez gələcəm, – Anarə bunu deyib tullana-tullana özünü bağa saldı.

İsabekov yenidən götür-qoy eləməyə başladı: qızına nə desin, necə desin? Demək istədikləri özünə qəribə, mənasız və ağır gəlirdi. Bu cür söhbətlə nə bu payız günü, nə “Ave Mariya”nın yaratdığı ovqat, nə də Robertinonun səsi arasında bir uyğunluq tapa bilmirdi. Onu dəhşət bürüdü. İndi o istəyirdi ki, Anarə oyan-buyana bir az da çox qaçsın və baş verənlər haqda ona söhbət açmağa məcbur olmasın. Bağdan Anarənin təəccüb və heyrət dolu səsi eşidiləndə o dik

atıldı, sonra arxasını ona tərəf çevirib başını aşağı saldı və yerə oturdu.

– Ata, atacan! Bax gör mən nə tapmışam?

O, yönünü çevirmədi. Amma qızı ona tərəf qaçarkən ayaq səslərini eşidirdi. Qız tənənfəs və həyəcanlıydı. Anarə çatan kimi onun boynunu qucaqladı və atasına iri və qırmızı bir alma uzatdı.

– Alma tapdın?

– Hə, yarpaqların arasında gizlənmişdi, heç gör-sənmirdi. Nə hiyləgərdir!.. Mən isə tapdım. O, fənər kimi işıq saçırdı. Bu, almaların ən axırıncısı və ən dadlısıdır. Bağda daha bir dənə də olsun alma qalmadı. Bax, nə qəşəng almadır, elə yaxşı qoxusu var ki... Lap günəşə bənzəyir.

– Hə, doğrudan, çox gözəldir, bu, qış nübarıdır, – və birdən qəfil əlavə etdi: – Sən bilirsən, Anarə, bu, xoşbəxtliyin nişanəsidir. Bu, alma bütün yayı gizlətib və səni gözləyib, buna görə də onu görən olmayıb. Sən isə tapdın. Kim bu almanı yesə, o, xoşbəxt olacaq.

İsabekov almanı cib dəsmalı ilə silib qızına uzatdı:

– Al, ye.

– Bəs Robertino haqda nə vaxt danışacaqsan?

– Sonra danışaram. Sən bir az da bağda oyna.

– Ata, heç bilirsən mən ağaclara necə dırmaşırım? Alma ağacları böyük və hündürdür, budaqları isə yoğunur. Ona çıxmaq rahatdır. Bu biri – ərik isə pis ağacdır, kinlidir. Düyünləri çox, budaqları isə tikanlı və natarazdır.

– Sən xeyirxah ağaclara dırmaş, – İsabekov gülümsədi.

– Ata, sən heç bir dəfə də olsa belə alma tapmışsan? – Anarə gözlənilmədən soruşdu.

İsabekov özünü itirdi. Cavab verməzdən öncə bir az sükuta daldı, nəfəsini dərdi. Sonra sakitcə dedi:

– Hə, tapmışam. Sən get bir az da oyna, mən burda oturmuşam.

Anarə qırmızı almasını da götürüb bağa qaçdı, o isə başqa bir qırmızı alma haqda düşünməyə başladı və bu oxşarlığa, bu təsadüfə heyratını gizlədə bilmədi. Bir dəfə o da belə bir qırmızı alma tapmışdı, elə bu bağda, ancaq o biri tərəfdə, alma bağının təpədən düzəngaha enən yerində.

* * *

Müharibədən sonra o, şəhərə, indi tələbələrə mühazirələr oxuduğu Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna daxil olmaq üçün gəlmişdi. Elə bax belə bir payız günü səhər tezdən onları – tələbələri daşlı-kəsəkli yolla şəhər-ətrafı kolxoza çuğundur çıxarmağa aparmışdılar. Onda bu yollar asfalt deyildi.

Bütün günü işləmişdilər. Norma ilə verilən qara çörək payları çoxdan yeyilib qurtarmışdı, axşamüstü ac və yorğun halda şəhərə qayıdirdılar. Yolüstü bütün dəstə kolxoz bağına doluşdu. Bağ çoxdan sovulmuşdu, amma bəxti gətirənlər otların və yarpaqların arasından bir neçə alma tapa bilmişdilər. Onlar almaları qardaşcasına bölüb yesələr də, doymamışdılar. Dəstə bağı ələk-vələk eləsə də, daha ələ bir şey keçməmişdi və onlar yenidən yola düzəlmişdilər.

İsabekovun indiki kimi yadındadır, o, yoldaşlarından dala qalmışdı, onlara çatmaq üçün bağ boyunca qaçırdı. Birdən yarpaqların arasında bərq vuran nəşə onun diqqətini çəkdi, dayandı, ancaq heç nə görmədi. Ona elə gəldi ki, gözləri onu aldadıb, irəli bir

neçə addım atandan sonra nə fikirləşdisə, geri döndü. Yaşlı ağacların arasında əkilmiş cavan alma ağacının ətrafına dolandı. Bu yaraşlıq alma ağacı o birilərdən fərqli olaraq qızılı yarpaqlarını hələ ki tamam tökməmişdi. Batmaqda olan günəşin solğun şəfəqləri yarpaqların üzərində bərq vururdu. Sanki bir kibrit çəksən, alışacaqdı. Bunu görcək təəccüb içində pıçıldadı: "Ay səni!"

Aşağı əyilmiş nazik budaqdan asılıb qalan tünd-qırmızı alma iki kişi yumruğu boyda olardı. Üstü yarpaqlarla örtülü olan bu alma, bəlkə də, cavan ağacın yeganə bəhəri idi.

İsabekov bir neçə saniyə bu möcüzəni seyr etdi. Sonra tullanıb ağacın gövdəsini aşağı əydi, barmaqlarının ucuna qalxaraq almanı dərdi. Onu rayihəli bir ətir vurdu və az qaldı başı gicəllənsin. Nazik qırmızı qabığın altında almanın sarımtıl, şirəli ləti görsənirdi. Elə istəyirdi ki, onu dişinə çəksin, birdən fikrini dəyişdi.

Bu almanı ONA verəcəkdin!

Necə oldu ki, bu anda onu xatırladı? Bu lap əla oldu! Axı həmişə onun haqqında düşünürdü, adını belə bilmədiyi o qız haqqında... Onu necə xatırlamaya bilirdi? Artıq heç nə düşünmədi. İsabekov almanı şalvarının cibinə qoydu. Bu cür saxlanırsa onu qane eləmədi. Gödəkcəsinin astarını söküb almanı yırtıqdan ora buraxdı və yoldaşlarının dalınca qaçdı. Onlar yolun kənarında dayanıb maşın gözləyirdilər. İsabekov qərara aldı ki, tapıntısı haqda uşaqlara düzünü desin.

– Uşaqlar, mən bir alma tapmışam. Amma onu heç kimə verən deyiləm. Mən bu almanı bir nəfərə hədiyyə edəcəm.

- Bəs hanı alma?
 – Budur, toxuna bilərsiniz.
 – Ax, necə də böyükdür?
 – Necə yeni bir nəfərə bağışlayacaqsan? Axı kimə? – caydaq Şer kobudcasına ona yaxınlaşdı.
 – Fərqi nədir ki, kimə? – İsabekov cavab verdi.
 – Pah, alma tapıb! – Şer təkəbbürlə əlini İsabekovun çiyinə vurdu. – Bəsdir biclik elədin, ver onu bura!
 – Şer İsabekovun üzünə irişərək onun gödəkcəsindən yapışdı, zarafata salıb almanı ondan qopartmaq istədi.

İsabekov onun əlini sərt şəkildə geri itələdi. Şer kənara sıçradı. Uşaqlar hamılıqla gülüşdülər.

Bu arada bir yük maşını gəldi və onlar maşının qoşqusuna tullandılar.

İsabekov qəti qərara gəlmişdi ki, bu qeyri-adi almanı o qıza bağışlasın. O, həmin qızla tez-tez şəhər kitabxanasında rastlaşırdı. Onu görməkdən ötrü, demək olar, hər gün şəhərin qurtaracağında yerləşən Kənd Təsərrüfatı İnstitutundan şəhərin mərkəzinə gəlirdi. Oxu zalında əyləşib intizarla onun gələcəyi vaxtı gözləyirdi. Onun gəlişini elə həsrət və həyəcanla gözləyirdi ki, nəyi oxuduğunu belə unudurdu. İsabekov, adətən, qapı ilə üz bəüz masada əyləşirdi, qız kandarda görünəndə kitabdan ayrılıb bir anlığa onunla göz-gözə gəlirdilər. O, baxışlarını qızın üzərində dayandırmaqdan sanki qorxurdu. İsabekova elə gəlirdi ki, qız onun həyəcanını başa düşdüyündən xəfifcə gülümseyyir, sonra isə boş yerlərin birində əyləşərək çantasını masanın üstə qoyub kitab dalınca gəldirdi. O isə həyəcan içində bu məğrur, sərbəst, yaxşı geyinmiş qəşəng qızın kitabxanaçıdan ayrılıb geri dönərkən onun yanından keçəcəyi anı gözləyirdi.

İsabekov düşünürdü ki, yəqin, o, çox ağıllı və savadlıdır. Bundan qürur hissi keçirir, heyrətlənir və sevinirdi. Onunla fəxr edirdi.

İsabekov təkəcə onun oxu zalında olmasından əzab və sevinc hissi keçirirdi. O, yan tərəfdən qızın qarabuğdayı çöhrəsinə, səliqə ilə daranmış saçlarına, fikirli halda aşağı dikilən kirpiklərinə, dəftərinə cəldliklə nəsə qeyd eləyən yumşaq əlinə tamaşa etməyi sevirdi. Allah eləməsin, kimsə onun yaxınında ayaq saxlaya və ya uşaqlardan kimsə onun əyləşdiyi masaya nəsə yazıb ataydı, o da həmin kağızı açıb oxuyaydı... İsabekov masanın altında yumruqlarını düyünləyir, qırğı kimi onların üstünə atılmağa hazır olurdu. Bu cür hərəkətlərə qız əhəmiyyət verməyəndə və ya kiminsə gülüşünə səbəb olacağından asılı olmayaraq həmin kağızları cırıb atanda onun qəlbi elə şadlanırdı ki... Buna görə ona çox minnətdar idi.

İsabekova elə gəlirdi, burdakılardan heç kim qızın xoşuna gəlmir, olsa-olsa bir az ondan xoşu gələ bilər. O bunu o qədər istəyirdi, elə arzulayırdı ki... Onun yanından ötürkən adicə gülümsəməsini, başını tərpətməsini özünə qarşı simpatiya kimi qəbul edirdi. Ancaq onunla tanış olmağa İsabekovun cəsəreti çatmırdı. Qızın kübar bir ailədən olduğu açıq-aşkar hiss edilirdi, o isə auldan gəlmiş adi bir tələbə'idi, onun kimilər şəhərdə yüzlərcədir. Bununla bərabər, İsabekov nimdaş üst-başından da utanırdı. O, müharibədən qayıtmış böyük qardaşının hərbi mundirini və çəkmələrini geyinirdi, elə çantası da hərbi çantasıydı. Qışı da qardaşının şinelində keçirməli olacaqdı.

Kitabxanaya qız gec gəlirdi, demək olar, oxu zalı bağlanana qədər qalırdı. Qız masadan durmağa

hazırlaşarkən İsabekov cəld tərpenib götürdüüyü kitabları kitabxanaçıya ondan qabaq təhvil verirdi ki, yubanmasın. Kitabxananın həyatində küçənin əks tərəfinə keçərək onun çıxmasını gözləyirdi. Arada müəyyən məsafə saxlayaraq onun dalınca düşür və beləcə, qızdan xəbərsiz onu evlərinə qədər ötürürdü. Qız kitabxananın yaxınlığında, iki məhəllə o tərəfdəki boz binada yaşayırdı.

Onu baxışları ilə ötürəndən sonra İsabekov piyada şəhərin bu başından o başına – qaldığı yataqxanaya gedirdi. Yolüstü o, şəhər parkındakı rəqs meydançasına da baş çəkirdi. Bircə bilsəydiniz, o, burda qızların əlindən tutub, belini qucaqlayıb şən musiqi sədaları altında rəqs eləyən oğlanlara necə həsəd aparırdı! Oğlanlar öz qız dostlarına nəse pıçıldayır, onlar isə gülümsəyərək bir az da mehriban olurdular. İsabekov kənardan baxıb bir-birini sevən ən yaxşı cütlüyü seçir və onların yerində özlərini təsəvvür edirdi. Guya oğlan onun özü, qız isə odur. İsabekovun duyğuları o qədər inandırıcı və real idi ki, o, nəinki qızla rəqs edir, hətta onunla söhbət edirdi. Bu xəyalı söhbətlər təxminən belə olurdu:

– Siz bilirsinizmi ki, mən kitabxanaya ancaq sizə görə gəlirəm?

– Hə, bilirəm. Siz həmişə məni gözləyirsiniz.

– Mən bütün günü sizin haqqınızda düşünürəm – mühazirələrdə, yeməxanada, yataqxanada... Kinoya baxarkən ekranda nələrin baş verdiyini belə görmürəm. Kaş biləydiniz, sizin haqqınızda düşünəndə mənə necə xoş olur.

– Qəribədir, mən də hərdən sizin haqqınızda düşünürəm. Bəs niyə indiyəcən yaxınlaşıb mənə bir söz demirdiniz?

– Mənə belə də xoşdur. Əgər siz səhərə qədər kitabxanada otursaydınız, mən də oturub, sadəcə, sizə baxardım.

– Bəs məni evə gənc oğlanlar ötürsəydilər, onda necə?

– İmkan vermərəm. Heç siz də buna razı olmazsınız. Axı mən sizi sevirəm.

– Axı siz haradan bilirsiniz ki, mən imkan vermərəm?

– Siz elə qız deyilsiniz.

– Siz axı mənim haqqımda heç nə bilmirsiniz, mənim sizin düşündüyünüz kimi olduğumu haradan bilirsiniz?

– Mən sizə çox inanıram. Mən sizi tanıyıram. Sizin səsinizi eşitməmiş olsam da, necə güldüyünüzü bilirəm, saçınızın ətrini bilirəm. Mən sizin gözlərinizə inanıram, siz xeyirxah, mehriban, gözəl və ağıllısınız.

– Ay aman, siz nələr söylədiniz? Bunun hamısı doğrudan belədir?

– Doğrudan.

Həmin günün axşamı İsabekov yataqxanaya qağıdanda əvvəlcə almanı dolabda gizlətdi, sonra hamını qabaqlayıb yuyunmağa qaçdı. Çəkməsini təmizləməli, üst-başını səliqəyə salmalı idi, axı tezliklə kitabxanaya gedəcəkdi. Ancaq dəhlizdəki saata boyləndə başa düşdü ki, artıq gecdir.

Otaqda hamı yatmışdı, o isə yerində qurcalanıb, oyan-buyana çevrilirdi, qeyri-adi qırmızı almanı qıza necə verəcəyi haqda düşünürdü. O, qızın təəccübünü və sevincini görürdü. Axı bu rəngdə, bu qoxuda, bu böyüklükdə almanı bütün dünyanı gəzsən də, tapa bilməzdin. O, alma əhvalatını bütün təfsilatı ilə ona

danışacaqdı, sovulmuş bağdakı yaşlı ağacların cərgəsində gördüyü cavan alma ağacını, onun qüruba enən günəşin solğun şəfəqləri altında bərq vuran qızılı yarpaqlarını və bu yarpaqların gizlətdiyi qeyri-adi almanı təsvir edəcəkdı.

Bundan əlavə, o, qıza öz arzularından danışacaqdı, hər dəfə kitabxanadan çıxanda onu evəcn ötürdüyünü etiraf edəcək, rəqs meydancasında onunla birgə rəqs etdiyini və onunla danışdığını dilə gətirəcəkdı. O, yəqin ki, güləcək və deyəcəkdı: "Ay səni, qəribə adamsan!" Bu sözlərin intonasiasında o, ələ salmaq tonu deyil, əksinə, incəlik və nəvaziş duyacaqdı. Sonra onlar birlikdə kinoya baxmağa gedəcəkdilər, onu yaxınında hiss edəcək, ekranda nələrin baş verdiyini isə heç görməyəcəkdı, bu ona gərək də deyildi. Münasib bir kostyumu və tuflisi olsaydı... Bu çəkmələrdə onunla yanaşı yol getmək heç ürəkaçan deyil. Amma o, ağıllı qızıdır, belə şeylərə fikir verməz...

İsabekov bu xəyallarla yuxuya getdi. Amma gecəyarısı qəfil çarpayından sıçradı. Yuxusunda görmüşdü ki, həyasız Şer onun qırmızı almasını acgözlüklə dişlərinə çəkir. İsabekov yarıyuxulu halda Şerin üstünə atıldı, ancaq onun xorultusu otağı başına götürmüşdü. O biri uşaqlar da şirin yuxudaydılar. O hər ehtimala qarşı əlini dolaba atdı və qaranlıqda əlhavasına almaya toxundu, yalnız bundan sonra sakitləşdi. Almaya baxıb öz-özünə pıçıldadı: "Bax ha..."

Səhər otağın nəfəsliklərini açarkən uşaqlar almanın otağı bürümüş ətrini burunlarına çəkərək dedilər:

– Amma əcəb alman var, İsabekov!.. Əla da ətri var. Sən onu xəstə yanına aparacaqsansa, elə indidən

apar. Yoxsa, Allah eləməsin, bir də gördün Şer basmarlayıb yedi.

– Mən bunu dünəndən etmək istəyirdim, – Şer mızıldandı. – Siz mənə dəstək olmadınız.

– Bacarırsan, toxun! – İsabekov sakitcə onu hədələdi.

Sonra uşaqların hamısı dərsə getdi. Ah, bu mühazirələr necə də yorucu olur. Tənəffüsdən sonra İsabekov hiss etdi ki, Şer auditoriyadan yoxa çıxıb. Elə bil onu odun içinə atdılar. Yerindən dik atıldı və professorun zoologiyadan mühazirəsini yarımçıq kəsib dedi:

– Bağışlayın, professor. Mən mütləq bayıra çıxmalıyam.

– Sənə nə olub, cavan oğlan? – professor təəcübə soruşdu.

– Deyə bilmirəm, ancaq mən mütləq getməliyəm. Çox xahiş edirəm, mənə icazə verin!

İsabekov yumruqlarını düynləyib tədris korpusundan yataqxanaya qaçdı. Şer otaqda yox idi. O, cəld dolaba tərəf yönəldi – alma yerində idi. Bu hərəkətdən o həm utandı, həm də sevindi. Deməli, Şer, sadəcə, zoologiya dərindən qaçmışdı. Bütün yolu qaçaraq gəldiyindən İsabekov təngnəfəs halda çarpayuya əyləşdi və həyəcan içində öz-özünə dedi: "Bağışla, bağışla məni, Şer. Bir də sənin haqqında belə axmaq fikirlərə düşmərim".

Axşam İsabekov, nəhayət ki, almasını qəzetə büküb qoltuğuna vurdu və kitabxanaya yollandı. O, həmişəki kimi, yenə də vaxtından əvvəl gəldi və qapı ilə üzbəüz masada yerini tutdu, kitab-dəftərini masanın üstünə yığıb gözləməyə başladı. Oxu zalındaki in-

sanlar kitabların üzərinə əyilib pıçiltı ilə nəse oxuyur, siqaret çəkmək üçün ayrılmış yerdə siqaret çəkib yerlərinə qayıdirdılar. Bütün bunlar İsabekova yuxu kimi gəlirdi. O gözləyirdi. Qəzetə bükdüyü almanı masanın altında dizlərinin üstə qoymuşdu və buna görə də yerindən tərpənməyə belə qorxurdu. Aradan saat yarım vaxt ötürdü, artıq şər qarışmaq üzrə idi. O isə gəlib çıxmaq bilmirdi. İki saat keçdi – gəlmədi. Üç saat keçdi – gəlmədi. İsabekov gözləməkdə davam edirdi. O gələsi olmadı.

Sabahısı gün o, yenə də mühazirələrdə oturdu, axşamı gözlədi və almasını götürüb şəhərin küçələri ilə yortmağa başladı. Yenidən və daha böyük intizarla, hövsələsizliklə kitabxanada onun yolunu gözlədi. Bu dəfə o, qapıda görünəndə İsabekovun ürəyinin döyüntüləri qulaqlarında əks-səda verdi. Qız, həmişəki kimi, xəfifcə gülümsədi və deyəsən, yanından ötürkən onun qoluna toxundu, İsabekovdan bir masa o yanda yerini rahatlayıb kitabların arxasına getdi.

İsabekov oturduğu yerdə keçirdiyi həyəcandan sərxoş olmuşdu, masanın altında saxladığı qırmızı almanı tutan əlləri tir-tir titrəyirdi.

Sonra o, kitablarla geri qayıtdı və həmişəki kimi, heç kimə və heç nəyə nəzər yetirmədən dəftərində qeydlər aparmağa başladı.

İsabekov isə gözləyirdi... Yenə də üzüntülü vaxt uzanırdı, düşünəndə ki, nəhayət, bu gün arzusu yerinə yetəcək, bu sevincdən onu vahimə basırdı. O, profildən oğruncasına qızın qarayanız çöhrəsinə, səliqə ilə daranmış saçlarına, fikirli halda aşağıya dikilmiş kirpiklərinə, yumşaq və cəld əllərinə baxırdı

və onun necə gülümsünərək ona “Nə qəribə oğlan-san...” deyəcəyi anı təsəvvürünə gətirirdi. Onu gözləyən bəxtəvarlıkdən ürəyi çırpınırdı. Hə, o, qıza hər şeyi danışacaqdı, həmişə onu düşündüyünü, almanı taparkən əvvəlcə onu yemək istədiyini, sonra bu fikirdən daşındığını, həyatda yaxşı və gözəl bir şeylə rastlaşanda onun yanında olmaq istədiyini... bütün bunları birlikdə görəydilər, birlikdə hiss edəydilər və birlikdə sevinəydilər. Çünki o gözəlliklərin bütövlüyünü yalnız onunla birlikdə olanda duya bilərdi.

Artıq küçə işıqları yanmağa başlamış, oxucular dağılışmışdı, o isə hələ də durmaq bilmirdi. İsabekov gözləyirdi. Elə ki qız yır-yığış etməyə başladı, o da konspektlərini çantasına qoydu və qəzetə bükülmüş almanı götürüb küçəyə çıxdı. O, küçənin o biri tayına keçməyib çıxışda dayandı. Sakitlik tapa bilməyən ürəyini ovuda bilmirdi. Dili-dodağı qurumuşdu, nəse içmək istəyirdi. Budur, nəhayət, daş pilləkənlərdə onun dikdabanlarının səsi eşidildi və ardınca işıqlı dəhlizdə yüngül və qəşəng paltoda onun boyu görünürdü. İsabekov almanı köksünə sıxaraq özünü ona tərəf addım atmağa məcbur elədi. Qız sakitcə onun yanından ötüb-keçdi.

– Bağışlayın! – İsabekov tərəddüd içində onun səslədi.

– Eşidirəm! – qız dayandı və ona tərəf döndü. – Siz mənə nəse demək istəyirdiniz?

Araya çökmüş ani sükutdan sonra İsabekov güclə səsini çıxartdı.

– Mən sizə... alma gətirmişəm.

– Alma? Nə görünməmiş bir şey! Siz elə bilirsiniz mən indiyəcən alma yeməmişəm?

– Yox... bilirsiniz, mən onu tapmışam...

– Nə olsun ki, tapmışan? Başa düşə bilmirəm, sizə nə lazımdır? – qız bunu deyib əsəbi halda üzünü çevirdi və irəli addımladı.

O öz qırmızı almasını qoyub gedirdi. İsabekov çaşqın-çaşqın onun ardınca baxdı və qiymətli matahını əlində saxlayaraq nə baş verdiyini anlaya bilmədi. Xeyallarında qurduğu qırmızı alma möcüzəsi bir anın içində məhv oldu, parça-parça olub dağıldı.

Oğlana bıçaq vursan, qanı çıxmazdı. Kor-peşman evə tərəf ayaqlarını sürüdü. Birdən o, əlindəki almanı var gücü ilə qaranlığa tolazladı. Alma haradasa divara çırpılıb küt bir əks-səda verdi.

O, sərxoşlar kimi boş küçələrdə dolaşırdı. Körpü yolunda görünən təkəmsəyrək maşınların sürücüləri təəccüblə ona baxır və şütüyüb yanından ötürdülər...

Sonra o, çox qızlarla tanış olmuşdu, ancaq onların heç birinə qırmızı alma bağışlamaq istəməmişdi. Yəqin ki, heç onlar özləri də bunu istəmirdilər.

Sən demə, həyatda təkidlə ondan qırmızı alma tələb edən, istəyən belə bir qadın var imiş. Bu onun arvadı Sabirə idi. İsabekov bu payız günündə, alma bağının hasarının dibində indi bu haqda düşünürdü.

Axşamüstü İsabekov və Anarə evə qayıtdılar. Qaranlıq tez düşmüşdü. Qabaqda şəhərin işıqları sayrışırdı. Maşın xəzəllə dolu küçələrlə sakitcə irəliləyirdi. O, siqaret çıxarıb alışqanla yandırdı və Anarəyə baxdı. Gözü qızının əlindəki qırmızı almaya sataşdı:

– Bu nədir? Sən hələ almanı yeməmişən?

– Yox. Mən bunu anama saxlamışam, – qızı sakitcə cavab verdi.

– Anana? – İsabekov mızıldandı. Onun boğazını qəhər tutdu. – Lap yaxşı, biz onu anana apararıq.

Onlar daha heç nə haqda danışmadılar. İsabekov qızı haqqında düşünürdü: “Axı, deyəsən, o hər şeyi başa düşür? Kaş ki o, həmişə belə olaydı. Kaş ki heç vaxt qırmızı alma payından imtina etməyəydi”.

İsabekov məktub yazası olmadı. Səhər o hələ yuxuda ikən Anarə masanın üstündə Moskvaya yola salınmamış teleqramı gördü: “Sabirə, biz sənə yanına gəlirik”. Qız qələmi götürdü və ardınca səliqəli xətlə yazdı: “Qarşıla bizi, anacan. Biz sənə qırmızı alma gətiririk”.

BUYNUZLU ANA MARALIN NAĞILI

Bu hadisə çoxdan, lap çoxdan olmuşdu. Çox qədim zamanlarda, yer üzündə meşələrin otlardan, suların qurudan daha çox olduğu əyyamlarda böyük və soyuq sulu bir çayın sahilində bir qırğız qəbiləsi yaşayırdı. Çayın adı Enesay idi. Çay buralardan xeyli uzaqlara, lap uzaq Sibirəcən axıb gedirdi. Çayın mənəsinə atla üç il üç aya ancaq gedib çatmaq olardı. İndi həmin çay Yenisey adlanır. Çay vadisində yaşayan qırğızlar Enesaya belə bir mahnı da qoşmuşdular:

Yer üzündə səndən enli çay varmı, Enesay,
Yer üzündə səndən doğma torpaq varmı, Enesay?
Yer üzündə səndən dərin kədər varmı, Enesay,
Yer üzündə səndən azad iradə varmı, Enesay?

Yer üzündə səndən enli çay yoxdur, Enesay,
Yer üzündə səndən doğma torpaq yoxdur, Enesay,
Yer üzündə səndən dərin kədər yoxdur, Enesay,
Yer üzündə səndən azad iradə yoxdur, Enesay.

Bax Enesay belə bir çay idi.

O zamanlar Enesayın sahilləri boyu müxtəlif xalqlar yaşayırdı. Onlar həmişə bir-biri ilə ədavət aparır, buna görə də başları çox bəlalar çəkirdi. Qırğız qəbiləsi çoxlu düşmənlərin əhatəsində idi. Gah bu, gah da

digər qəbilələr onlara təcavüz edirdilər. Bəzən də qırğızların özləri başqa qəbilələrin üzərinə yürüş edib onların evlərini yandırır, mal-qaralarını aparır, insanları öldürürdülər. Kimi öldürmək mümkün idisə, onu məhv edirdilər – belə bir vaxtlar idi. İnsan insana rəhm eləməirdi. İnsan insanı məhv edirdi. Axırda vəziyyət o yerə çatdı ki, artıq taxıl əkməyə, mal-qara otarmağa, ova getməyə kiməsə tapılmadı. Quldurluq edib yaşamaq daha asan olmuşdu: gəldin, öldürdün, apardın... İnsanlar qana daha böyük qanla cavab verməli, qisasa görə də daha böyük qisas almalı olmuşdular. Getdikcə daha çox qanlar tökülürdü. İnsanlar ağıllarını itirmişdilər. Düşmənləri bir-biriylə barışdıran tapılmırdı. Gözlənilməyən bir vaxtda düşmənin başının üstünü alan, başqa qəbiləni axıra kimi məhv edən, mal-qarasını və sərvətlərini ələ keçirən adam – ən yaxşı, ən ağıllı adam sayılırdı.

Bu zaman tayqada qərribə bir quş peyda olmuşdu. O, gecələr oxuyur, insan səsiylə yazıq-yazıq inildəyir, budaqdan-budağa qonur və deyirdi: "Qarşıda böyük fəlakət görünür! Qarşıda böyük fəlakət görünür!"

Belə də oldu, həmin dəhşətli və qorxunc gün gəlib çatdı.

Həmin gün qırğız qəbiləsi Enesayda öz qoca başcısını dəfn edirdi. Qəbiləyə uzun illər bəhadır Külçə rəhbərlik etmişdi. O, saysız-hesabsız yürüşlərdə olmuş, toqquşmalarda çoxlu yaralar almışdı. Döyüşlərdən sağ-salamat qurtulan bu igid cəngavərin əcali çatmışdı. Qəbilə iki gün idi ki, böyük hüzn içindəydi, üçüncü gün bəhadırın cəsədini torpağa tapşırmağa hazırlaşırıdılar. Onlar başcının cəsədini Enesay çayının sahilə boyu uçurumlarla irəli aparmalıydılar. Qədim

ənənəyə görə, ölənün ruhu hündürlükdən Enesay çayı ilə vidalaşmalı, ruhu sonuncu dəfə Enesay haqqında həmin mahnını oxumalıydı: axı “ene” – ana, “say” – çay deməkdir.

Başçının dəfn ediləcəyi yerdə, açıq məzarın yanında onu başlarının üzərinə qaldırmalı və dörd bir yanı ona göstərməliydilər: “Bu sənün çayın. Bu sənün səman. Bu sənün torpağın. Bu da biz, sənünlə eyni kökdən doğulanlar. Biz səni yola salmağa gəlmişik. Rahat yat!” Gələcək nəsillərə yadigar olaraq məzarın üstündə qaya parçası qoyulurdu.

Dəfn günlərində bütün qəbilənin alaçıqları zəncirvari olaraq sahilboyu düzülürdü ki, hər ailə öz evinin qapısında mərhumun cəsədi ilə vidalaşsın, kədərin ağ bayrağını yerə əysin, ölənə səsləsin və ağlasın. Sonra hamı ilə bərabər növbəti alaçığa qədər getsin, orada yenə də ağlasınlar və sonra məzara qədər yollarına davam etsinlər.

O günün səhəri günəş qalxanda bütün hazırlıqlar başa çatmışdı. At quyruğuyla bəzədilmiş ağacda başçının zinət əşyaları, döyüş silah-sursatı – qalxan və nizələri çölə çıxarılmış, atının üstünə matəm örtüyü salınmışdı. Şeypurçular döyüş kəranayları çalmağa, təbilçilər təbillərini vurmağa hazırlaşmışdılar ki, qoy bütün tayqa tərənib diksinsin – dağlarda əks-səda guruldasın, quşlar dəstə bağlayıb səmada dövrə vursun, iniltiyə çıxırıssınlar, cəngəlliklərdəki vəhşi heyvanlar bağırtıyla qaçıssınlar, otlar yerə qısılsın. Ağlayan qadınlar saçlarını açıb tökdülər ki, saçlarını yola-yola cəngavər Külçəni öz ağıları ilə oxşasınlar. Döyüşçülər bir dizləri üstə yerə əyildilər ki, onun cəsədini öz güclü ciyinlərinə qaldırınsınlar. Hər kəs başçının son mənzilə

yola salınmasına hazır idi. Meşənin kənarında yas mərasimi üçün doqquz qurbanlıq madyan, doqquz qurbanlıq öküz, doqquz qurbanlıq qoyun ayrılmışdı.

Bu vaxt gözlənilməyən bir fəlakət baş verdi. Enesaylılar nə qədər düşmənçilik etsələr də, adətən, dəfn günlərində qonşuların üzərinə yürüş etməzdilər. Lakin indi, səhərçağı düşmən qoşunları gözlənilmədən yasa batmış qırğızları elə əhatəyə aldılar, hər tərəfdən eyni zamanda və qəfildən elə hücumla keçdilər ki, kimsə atına minə bilmədi, əlinə silah götürə bilmədi. Görünməmiş bir döyüş başlandı. Bu döyüşdə bütün qırğızlar öldürüldü. Düşmənlər qərara almışdılar ki, cəsur qırğız qəbiləsini birdəfəlik yer üzündən yox etsinlər. Onlar bu vəhşiliyi xatırlayan qalması deyə, keçmişin izləri örtülsün deyə böyükdən-kiciyə hər kəsi qılincdan keçirirdilər. Sanki bu adamlar heç olmamışdılar...

İnsanı həyata gətirmək, onu boya-başa çatdırmaq uzun zaman tələb edir, lakin öldürmək – bir anın içində baş verir.

Qırğızların çoxu artıq qılincdan keçirilmişdi, cəsədlər qan gölməçələrinin içində idi, qılincdan, nizədən yayınaraq qurtulmaq üçün özlərini çaya atanlar Enesayın dalğalarında boğulurdular. Sahilboyu yamacalarda və qayalıqlarda qurulmuş qırğız alaçıqları od tutub yanırıdı. Bu qəfil hücumdan heç kim qaçıb canını qurtara bilmədi, qəbilədən sağ qalan olmadı. Hər yer dağıdılmış və yandırılmışdı. Düşmənlər ölənlərin cəsədlərini yamaclardan üzəsağı Enesaya atırdılar. Onlar sevinirdilər: “İndi bu torpaqlar bizimdir! Bu meşələr bizimdir! Bu mal-qara bizimdir!”

Böyük qənimət ələ keçirən düşmənlər artıq gedirdilər. Onlar bu zaman meşədən qayıdan iki uşağı –

oğlan və qızı görmədilər. Sözə baxmayan dəcəl uşaqlar hələ səhər tezdən yaxınlıqdakı meşəyə, səbət toxumaq üçün ağac qabıqları yığmağa qaçmışdılar. Başları oyuna qarışan uşaqların cəngəlliyin dərinliyinə gedib çıxdıqlarından xəbərləri olmamışdı. Döyüş səslərini və qışqırıqları eşidib oraya qaçaraq gələndə artıq nə ana-atalarını, nə də bacı-qardaşlarını sağ görmədilər. Uşaqlar kimsəsiz qaldılar. Onlar hər yanı axtardılar və heç yerdə sağ bir adam tapmadılar. Bir saatin içində yetim qalan zavallılar bu boyda dünyada yalnız idilər. Uzaqlarda toz dumana qarışmışdı, düşmənlər qanlı yürüşdə ələ keçirdikləri ilxıları və sürüləri qabaqlarına qatıb öz yurdlarına aparırdılar.

Uşaqlar atlardan qopan tozu gördülər və onların arxasınca qaçdılar. Onlar ağlaya-ağlaya, qışqıra-qışqıra qanıçən düşmənlərin arxalarınca qaçırdılar. Yalnız uşaqlar belə edə bilərdilər. Qatillərdən qaçıb qorunmaq əvəzinə onların arxasınca gedirdilər. Təki yalnız qalmasınlar, təki bu lənətlənmiş, dağılmış yerdən uzaq olsunlar. Qız və oğlan əl-ələ tutub düşmənlərə doğru qaçır, onları da gözləyib özləri ilə aparmaları üçün yalvarırdılar. Amma bu səs-küyün içində, at nallarının tappıltılarından o zəif səslər necə eşidilə bilərdi?!

Qızla oğlan çox qaçdılar. Lakin onlara çata bilmədilər. Sonda ümidləri üzölmüş halda yerə yıxıldılar. Uşaqlar ətrafa baxmağa, tərپənməyə belə qorxurdular. Bir-birinə qısıllaraq necə yuxuya getdiklərini hiss etmədilər.

Əbəs yerə deməyiblər ki: "Yetimin yeddi taleyi var". Gecədən sabaha salamat çıxdılar. Vəhşi heyvanlar onlara dəyib toxunmadı, qulyabanılar onları aparmadı.

Onlar oyananda artıq səhər idi. Günəş işıq saçırdı. Quşlar oxuyurdu. Uşaqlar qalxdılar və yenidən düşmənlərin izinə düşüb getdilər. Yolboyu giləmeyvə topladılar, bitki kökləri yığıb yedilər. Çox yol getdilər və nəhayət, üçüncü gün bir dağa çatıb dayandılar. Birdən baxıb gördülər ki, aşağıda – enli çəmənlikdə böyük bir qələbəlik var. Nə qədər alaçlıqlar qurulub, nə qədər ocaqlar qalanıb, nə qədər camaat var ocaqların ətrafında – sayı-hesabı bilinmirdi. Qızlar yelləncəklərdə yellənir və mahnı oxuyurdular. Pəhləvanlar əylənərək qartal kimi süzür və bir-birini atıb-tuturdular. Düşmənlər qələbələrini bayram edirdilər.

Qızla oğlan isə dağın döşündə dayanmışdı, onlara yaxınlaşmağa cürət edə bilmirdilər. Lakin yanan ocaqların ətrafından gələn qovrulmuş ətin, çörəyin və yabanı soğanın qoxusunu duyub ocaqlara yaxınlaşmaq istəyirdilər. Uşaqlar dözə bilməyib aşağı endilər. Yurd sahibləri təəccüb içində gələnləri əhatəyə aldılar:

– Siz kimsiniz? Haradansınız?

– Biz acmışıq, – deyə onlar cavab verdilər, – bizə yemək verin.

Onlar uşaqların danışdıqlarından kim olduqlarını başa düşdülər. Səs-küy qalxdı. Mübahisə etməyə başladılar: bu məhv olmamış düşmən toxumunu öldürək, yoxsa xanın yanına aparaq? Onlar mübahisə edərkən bir rəhmlı qadın uşaqların əllərinə bişmiş at eti verdi. Onları qapısında gümüş baltalı keşikçilər dayanmış hündür, qırmızı alaçığa gətirdilər. Bu, xanın alaçığı idi. Ac uşaqların başı isə yeməyə qarışmışdı. Qəbilədə qırğız soyundan olan uşaqların peyda olması həyəcanlı bir xəbər kimi yayıldı. Bu nə deməkdir, görəsən?! Hamı əyləncəsini, yeyib-içməyini atıb böyük dəstə ilə xanın

alaçığının yanına toplaşmışdı. Xan isə bu vaxt rahat alaçığında öz adlı-sanlı döyüşçüləri ilə əyləşmişdi. Bal-la qarışdırılmış kumis¹ içir və onu mədh edən mahnıları dinləyirdi. Onun yanına nə üçün gəldiklərini eşidən xan qəzəbləndi: “Siz nə cəsarətlə məni narahat edirsiniz? Biz uşaqdan-böyüyəcən bütün qırğız qəbiləsini məhv etmədikmi? Məgər əbədi olaraq sizi Enesayın sahibləri etmədimmi? Niyə yığışmırsız bura, ağciyərlər? Baxın, kim var qarşınızda! Ey, Axsaq Çopur Qarı! – deyə xan üzünü dəstədən ayrılan bir qoca qadına tutdu. – Götür bunları apar burdan və elə et ki, qırğız qəbiləsi bununla bitsin, xatirələrdə belə qalmasın, adı əbədi olaraq unudulsun. Get, mənim əmrimi yerinə yetir...”

Axsaq Çopur Qarı susaraq əmrə tabe oldu, oğlanla qızın əlindən tutub oradan uzaqlaşdı. Onlar az getdilər, çox getdilər, meşənin dərinliklərindən keçib, nəhayət, Enesayın sahilində hündür bir sıldırıma çatdılar. Burda qarı uşaqları saxladı və onları yan-yana uçurumun kənarına qoydu. O, uşaqları çaya itələməzdən öncə üzünü aşağı tutub dedi:

– Ey böyük Enesay! Sənin dərinliklərinə dağı atsaq, daş parçası kimi yox olub içində batar. Yüzdə üç şam ağacını atsaq, onu bir talaşa kimi götürüb apararsan. Qəbul et öz sularına bu iki qum dənəsini – iki insan balasını. Bu torpaqlarda onlara yer yoxdur. Sənə bunları mənmə deməliyəm, Enesay? Əgər ulduzlar insan olsaydılar, göy üzünü onlara darlıq edərdi, əgər balıqlar insan olsaydılar, çaylarda, deryalarda yer qalmazdı. Götür apar onları. Qoy onlar bu çirkin dünyanı körpəlikdə – təmiz ruhla, uşaq vicdanıyla, pis niyyətlərlə və əməllərlə ləkələnmədən, insan iztirab-

larını görmədən və başqalarına zülm etmədən tərksinlər. Götür onları, böyük Enesay...

Qızla oğlan hönkürüb ağlayırdılar. Uçurumdan baxmağa belə qorxduqları halda qarının sözlərini eşidə bilərdilərmi? Aşağılarda dalğalar şahə qalxırdı.

– Qucaqlaşın, uşaqlar, son dəfə vidalaşın, – qarı dedi. Özü isə qollarını cırmaladı ki, uşaqları uçurumdan atmaq rahat olsun. – Yaxşı, uşaqlar, bağışlayın məni. Görünür, taleyiniz belədir. Mən bunu öz istəyimlə yerinə yetirməsəm də, bu sizin xeyriniz üçündür...

Qarı elə bu sözləri demişdi ki, birdən yaxınlıqda bir səs eşitdi:

– Dayan, ey böyük, müdrik qadın, günahsız uşaqları məhv etmə.

Qarı dönüb arxasına baxdı və dəhşətə gəldi: qarşısında buynuzlu bir maral – Ana-maral durmuşdu. Onun gözləri elə böyük idi ki... Qarıya elə tənə və kədərlə baxırdı ki... Dişi maral süd kimi ağappaq idi, qarının dərisi körpə dəvə balasının dərisi kimi boz rəngə çalır. Budaqlı buynuzları payızda yarpaqları tökülmüş yarpaqlı ağaca bənzəyirdi. Şişmiş yelini ana döşləri kimi hamar və tərtəmiz idi.

– Sən kimsən? Niyə insan dilində danışırısan? – Axsaq Çopur Qarı soruşdu.

– Mən Ana-maralam, – o cavab verdi. – Sən məni başa düşməyib dinləməzsən deyə belə danışdım.

– Ana-maral, sən nə istəyirsən?

– Uşaqları burax, böyük, müdrik qadın. Yalvarıram sənə, onları mənə ver.

– Neyləyirsən bunları?

– İnsanlar mənim bir cüt balamı öldürüblər. Mən özümə bala axtarıram.

¹Kumis – turşumuş at (bəzən dəvə) südündən hazırlanan qidalı içki

– Sən onları bəsləmək istəyirsən?
 – Bəli, böyük, müdrik qadın. Bəli!
 – Sən yaxşı-yaxşı düşünməsən, Ana-maral? – Axsaq Çopur Qarı güldü. – Axı onlar insan balalarıdır. Onlar da böyüyüb maral balalarını öldürəcəklər.

– Onlar böyüyəndə mənim balalarımı öldürməzlər,
 – Ana-maral cavab verdi. – Mən onlara ana olacam, onlar da mənə bala. Belə olan halda onlar öz bacılarını və qardaşlarını öldürərlərmi?

– Eh, buna heç əmin olma, Ana-maral, sən insanları tanıyırsan! – Axsaq Çopur Qarı başını buladı. – Onlar təkcə heyvanlara deyil, hətta bir-birinə də acımazlar. Mənim sözlərimin doğru olduğunu biləsən deyə bu yetim balaları sənə verərdim, lakin insanlar bu uşaqları səndən də alıb öldürəcəklər. Neyləyirsən bu qədər kədəri?

– Mən bu uşaqları buradan uzaqlara aparacam, orda onları heç kim tapa bilməz. Yazıgın gəlsin uşaqlara, böyük, müdrik qadın, burax onları. Onlara sadıq bir ana olacam... Yelinim dolub-daşır. Sürüm bala üçün ağlayır. Sürüm bala istəyir.

– Yaxşı, əgər belədirsə, – Axsaq Çopur Qarı düşüncə deddi, – götür onları və tez apar burdan. Bu yetimləri öz diyarına apar. Ancaq əgər bunlar yolda məhv olsa, quldurlar onları öldürsə, onlar sənə yaxşılığına xəyanətlə cavab versələr, buna görə məni yox, özünü günahlandır.

Ana-maral Axsaq Çopur Qarıya təşəkkür etdi. Oğlanla qıza isə dedi:

– İndi mən sizin ananızam və siz də mənim balalarınız. Sizi qarlarla örtülü uzaq bir diyara – meşəli dağların arasında yerləşən isti İssık-Göl vadisinə tərəf aparacam.

Oğlanla qız sevindiklərindən tez Buynuzlu Ana-maralın arxasınca qaçdılar. Lakin sonra yorulduqlar, yol çox uzaq idi – onlar dünyanın bir tərəfindən o biri tərəfinə gedirdilər. Əgər Ana-maral onları öz südüylə bəsləməsəydi, gecələr öz qoynunda isitməsəydi, uşaqlar bu qədər uzağa gedə bilməzdilər. Buynuzlu Ana-maral və uşaqlar çox yol getdilər. Köhnə vətən Enesay arxada qalırdı, yeni vətən İssık-Göl isə hələ çox uzaqda idi. Dəfələrlə yay-qış, yaz-payız demədən hey yol qət etdilər, qaranlıq meşələrdən keçdilər, qızmar çöllər gördülər, qumsallıqlar ötdülər, uca dağlar aşdılar, coşqun çaylar adladılar. Arxalarınca canavar sürüsü düşdü, lakin Buynuzlu Ana-maral uşaqları belinə otuzdurub vəhşi heyvanlardan uzaqlaşdırdı. Arxalarınca atlı ovçular düşdü: “Maral insan balalarını qaçırdı! Tutun! Tutun!” – deyə qışqıraraq oxlar atdılar. Buynuzlu Ana-maral uşaqları çağırılmayan xilaskarlardan da uzaqlaşdırdı. O, uçan oxdan da tez qaçırdı və tez-tez pıçıldayırdı: “Möhkəm dayanın, balalarım, bizi təqib edirlər!”

Nəhayət, Buynuzlu Ana-maral balalarını İssık-Gölə gətirib çatdırdı. Onlar dağın zirvəsindən heyranlıqla ətrafı seyr edirdilər. Hər yan qarlı dağ silsilələri ilə əhatə olunmuşdu, meşəli dağların arasında isə baxdıqca uzanıb gedən bir göl dalğalanırdı. Gömgöy suların üzündə ağappaq dalğalar diyirlənirdi, külək onları uzaqlardan qovub gətirir, uzaqlara aparırdı. İssık-Gölün haradan başladığı və harada bitdiyi bilinmirdi. Bir tərəfdə günəş çıxır, o biri tərəfdə isə hələ gecəydi. Gölün ətrafında nə qədər dağlar sıralanıb – sayı bilinməz, o dağlarda nə qədər qarlı zirvələr yüksəlir – məlum olmaz.

– Bura sizin yeni vətəninizdir! – Ana-maral dedi. – İndən belə burda yaşayacaqsınız, yer şumlayacaq, balıq

tutacaq, mal-qara saxlayacaqsınız. Burada sülh və əmin-amanlıq içində min illərlə yaşayın! Qoy kökünüz-soyunuz davam etsin və çoxalsın. Gələcək nəsillər sizin bura gətirdiyiniz ana dilinizi unutmazın, qoy onlar da bu dildə şirin-şirin danışsın oxusunlar. Əsl insan necə yaşamalıdırsa, elə də yaşayın. Mən isə əbədiyyətə cən sizinlə və sizin övladlarınızın övladları ilə birlikdə olacam...

Bax beləcə, qırğız qəbiləsinin sonuncu yadigarları olan oğlanla qız müqəddəs İssık-Göldə özlərinə əbədi vətən tapdılar.

Zaman tez ötüb-keçdi. Oğlan möhkəm bir igid-ərən, qız isə yetkin və gözəl bir xanım oldu. Onlar evləndilər. Ər və arvad kimi yaşamağa davam etdilər. Buynuzlu Ana-maral isə İssık-Gölü heç zaman tərk etmədi, o, burdakı meşələrdə yaşayırdı.

Bir gün səhər tezdən İssık-Göl coşub-çağladı. Hamilə qadının doğuş vaxtı çatmışdı, o əziyyət çəkirdi. Kişi qorxdı. Yaxınlıqdakı qayanın üstünə çıxdı və səsləməyə başladı:

– Haradasan, Buynuzlu Ana-maral? Eşidirsən, İssık-Göl necə coşub? Sənin qızın doğur. Tez gəl, Buynuzlu Ana-maral, bizə yardım et.

Bu zaman uzaqdan dalğalı səslər eşidilməyə başladı, sanki karvan zıncırovları çalınırdı. Zıncırov səsləri get-gedə yaxınlaşırdı. Ana-maral qaçıb özünü onlara yetirdi. O, buynuzlarında uşaq beşiyi gətirmişdi. Beşik ağcaqayın ağacından idi və başında gümüş zıncırov vardı. Bu günə kimi o zıncırov İssık-Göl sakinlərinin beşiklərində səslənir. Analar beşikləri yelləyir, zıncırovlar səslənir, sanki uzaqdan Buynuzlu Ana-maral gəlir, tələsir, buynuzlarında beşik gətirir...

Buynuzlu Ana-maral özünü çatdıran kimi qadının uşağı oldu.

– Bu beşik sizin ilkiniz üçündür, – Buynuzlu Ana-maral dedi. – Sizin çoxlu uşaqlarınız olacaq. Yeddi oğlan, yeddi qız dünyaya gətirəcəksiniz!

Ana ilə ata çox sevinirdilər. Onlar özlərinin ilk övladlarını Buynuzlu Ana-maralın şərəfinə Buqubay² adlandırdılar.

Buqubay böyüdü, qıpçaq qəbiləsindən gözəl bir qızla evləndi və Buynuzlu Ana-maralın Buqu soyu artmağa, çoxalmağa başladı. İssık-Göldəki Buqu soyu böyük və güclü bir soy oldu. Bu soydan törəyənlər Buynuzlu Ana-maralı müqəddəs varlıq kimi tanıdılar. Buqu alaçıqlarının qapısında maral buynuzu təsviri olan tikmələr tikilirdi ki, uzaqdan bilinsin – bu alaçıq Buqu soyuna aiddir. Yürüşlərdə, düşmənlərlə döyüşlərdə, at yarışlarında, cıdırlarda hər zaman “Buqu!” harayı səslənirdi və hər zaman buqulular qalib olurdu. İssık-Gölün meşələrində isə gözəlliyinə göydəki ulduzların həsəd apardığı ağ marallar artıb çoxalırdı. Onlar Buynuzlu Ana-maralın törəmələri idilər. Heç kim onlara toxunmurdu. Maralı görənlər buqulular atdan düşüb onlara yol verirdilər. Sevdikləri qızların gözəlliyini ağ maralın gözəlliyi ilə müqayisə edirdilər...

Bu ənənə adlı-sanlı, zəngin bir buqulu öləne qədər davam edirdi. Onun minlərlə qoyunu, minlərlə atı vardı, ətrafdakı bütün insanlar onun sürülərini otaran çobanlara, ilxılarını bəsləyən ilxıcılara çevrilmişdi. Övladları ona çox böyük və təntənəli yas verdilər. Dünyanın hər tərəfindən adlı-sanlı adamlar çağırıdılar. Qonaqlar üçün İssık-Gölün sahilində minlərlə alaçıq

²Buqu – qırğız və bir çox türk şivələrində maral deməkdir; bay isə bəy anlamına gəlir.

quruldu. Sayı bilinməyən mal-qara kəsildi, kumıslar içildi, ləziz yeməklər paylandı. Varlının oğulları özlərini öyürdülər: qoy hər kəs görsün ki, kişinin necə zəngin varisləri qalıb, necə atasına hörmət edib onu yad eləyirlər... ("Eh, insanlar ağıllarıyla deyil, var-dövlətləriylə öyünülərsə, bu çox pisdir!")

Aşıqlar mərhumun oğullarının hədiyyə etdiyi samur papaqlarda və ipək xalatlarda hər yeri gəzir, mərhumu və onun varislərini tərif edirdilər.

Biri deyirdi:

– Günəşin altında belə xoşbəxt həyat, belə zəngin yas harada görünüb?

○ birisi oxuyurdu:

– Dünya yaranandan belə bir şey görünməyib!

Üçüncü belə tərif edirdi:

– Təkcə bizdə valideynlərə belə hörmət var, təkcə bizdə onların adı anılır, müqəddəs xatirəsi bunca əziz tutulur.

Dördüncüsü:

– Ey aşıqlar, siz nə oxuyursunuz! Bəyəm bu səxavətə layiq sözmü tapılar? Mərhumun şöhrətindən daha dəyərli sözlər ola bilərmilə! – deyə oxuyurdu.

Beləcə, onlar gecə-gündüz çalıb-çağırdılar. Mərhumu və onun oğlanlarını öyməkdən, tərifləməkdən usanmadılar. ("Eh, aşıqlar bu cür məddahlıq edəndə onlar aşığa yox, mahnının düşməninə çevrilirlər".)

Yas mərasimi günlərlə davam elədi, sanki bayram keçirirdilər. Varlının lovğa oğullarının əlinə fürsət düşmüşdü, hamıdan üstün olduqlarını xalqa göstərmək niyyətindəydilər. İstəyirdilər ki, hamı onların haqqında danışsın, şöhrətləri hər yana yayılsın. Qərara gəldilər ki, atalarının məzarının başında maral buynuzları qoyunlar ki, bu məzarın onların şərəfli cəddi, Buynuzlu

Ana-maral nəslindən olduğu bilinsin. ("Eh, keçmişdə insanlar deyirdi ki, var-dövlət xudpəsəndlik yaradır, xudpəsəndlik isə – ağılsızlıq".)

Varlının oğulları atalarının xatirəsinə görünməmiş bir şərəf və şöhrət gətirmək istədilər və inadlarından dönmədilər. Dedilər və etdilər! Ovçuları meşəyə yolladılar, onlar bir ağ maralı öldürdülər və buynuzlarını kəsdilər. Buynuzlar sanki qartal qanadları idi. Oğlanlar maral buynuzlarını bəyəndilər, buynuzların hər tərəfində on səkkiz şaxə vardı – bu o deməkdir ki, maralın on səkkiz yaşı var. Əlaydı! Onlar ustalara məzarda bu buynuzları quraşdırmağı əmr etdilər.

Qocalar etiraz etdilər:

– Nə ixtiyarla maralı öldürdünüz? Kim Buynuzlu Ana-maralın nəslinə əl qaldırmağa cürət etdi?

Varlının varisləri belə cavab verdilər:

– Maral bizim torpaqda öldürülüb və bu torpaqlarda gəzən, uçan, sürünən nə varsa, milçəkdən tutmuş dəvəyə qədər hamısı bizimdir. Bizim olan nə varsa, özümüz bilirik onlarla nə edəcəyik. Rədd olun burdan!

Nökərlər qocaları qamçılıdı, onları atlara tərsinə otuzdurub ordan biabırçılıqla qovdular.

Hər şey elə bundan sonra başladı... Buynuzlu Ana-maral nəslinin başına böyük bəla gəldi. Hər kəs bəyaz maralları ovlamağa girişdi. Hər buqulu öz əcdadının məzarında maral buynuzları qoymağı özünə borc bildi. Artıq bu, şərəfli bir iş sayılırdı, mərhumların xatirəsinə hörmət kimi yanaşılırdı. Kim buynuzları əldə edə bilmirdisə, onlar ləyaqətsiz sayılırdı. Sonra maral buynuzlarının alveri başladı. Evlərdə ehtiyat buynuzlar saxlanılırdı. Buynuzlu Ana-maralın nəslindən elə adamlar peyda oldular ki, maral ovlamağı özlərinə peşə etdilər, maral buynuzları ilə ticarət etməyə baş-

ladılar. ("Eh, pul olan yerdə mərhəmətə, gözəlliyə yer yoxdur".)

Bundan sonra İssık-Göl meşələrində maralların qara günləri başladı. Onlara aman yox idi. Marallar qaçıb əlçatmaz qayalıqlarda gizlənməyə başladılar. Amma yazıqları oralarda da rahat buraxmadılar. Tazıları onların üstünə buraxırdılar ki, pusquya salsınlar, ovçular onları vursun. Onların güllələrindən yayınmaq olmurdu. Maralları dəstə-dəstə, sürülərlə qırırdılar. Daha şaxəli buynuz əldə etmək üstə mərcə girirdilər.

Bax beləcə marallar tükənib yox oldular. Dağlar maralsız qaldı. Artıq onları nə gecəyarısı, nə də səhər tezdən görə bilməzdin. Marallar artıq nə meşələrdə dolayı, nə də çəmənliklərdə otlayırdılar. Daha onların buynuzlarını arxaya verib qaçmasına, uçurumdan quş səkən kimi tullanmasına tamaşa etmək mümkün deyildi. Elə bir nəsil gəldi ki, ömründə birçə dəfə də olsun maral görmədi. İndi onlar yalnız marallar haqqında nağıllar eşidir və məzarlardakı buynuzları görürdülər.

Bəs Buynuzlu Ana-maral necə oldu?

O, insanlardan küsdü, yaman incidi. Deyirlər ki, artıq marallara ovçulardan və güllələrdən aman olmayanda, marallar barmaqla sayılarda Buynuzlu Ana-maral ən yüksək dağın zirvəsinə qalxıb İssık-Göl ilə vidalaşdı və son övladlarını böyük keçiddən keçirib başqa diyara, başqa dağlara apardı.

Bax belə işlər oldu bu torpaqda. Bununla da nağıl bitdi. İstər inan, istər inanma.

Buynuzlu Ana-maral gedəndə dedi ki, bir də heç vaxt geri dönməyəcək...

MANQURT ƏFSANƏSİ

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. Rəvayət onunla başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjuanlar¹ əsir tutduqları düşmən əsgərləri ilə çox amansız rəftar eləyirmişlər. İmkan tapanda əsiri qonşu ölkələrə qul satarmışlar, bu da əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunmuş, çünki qaçıb vətəninə qayıtması üçün ümid yeri qalırdı. Juanjuanların özləri üçün qul saxladıqları əsirləri isə dəhşətli tale gözləyirdi. Onlar öz qurbanlarının başına zif² keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox eləyirmişlər. Bu işi, adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırxırmışlar. Baş qırxıb qurtaranacan juanjuanların təcrübəli qəssabları lap yaxında qart bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun hissəsindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölər və buğlana-buğlana başı qırxılmış əsirlərin başına keçirərmişlər. Dərinin çəkilməyi ilə zifin saqqız kimi yapışmağı bir olmuş – bir növ indiki üzgüçülük

¹Ju nju ni r – hunların (kun, xunna) Orta Asiyadakı qollarından sayılır. Çinin şimalında 402-ci ildə köçəri tayfalar arasında ilk dəfə dövlət quraraq başçılarına xaqan adı vermişlər. İnancları Tenqrilik, yəni səmaya etiqad olub. Hazırda Azərbaycanda mövcud olan avarlar həmin juanjuanların bir qolu hesab edilir.

Digər ehtimallara görə, çinlilər hunlara nifrət duyduqlarından onlara juan ləqəbi qoymuşdular ki, tərcümədə *kiçik böcək* mənasını verir.

²Zif – dəvə dərisindən hazırlanan başlıq; başa keçirilir, gün vurduqca yığılır və insan beynini sıxaraq dəyişdirir.

papaqları kimi. Başına belə iş gətirilən adam ya ağır işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olmuş – yəni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş.

Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs eləyirmiş. Zifə salınandan sonra məhkumun boynuna zifə taxta kəndə keçirmişlər ki, başını yerə çatdırma bilməsin. Onların tükürpədicisi nalələri boş yerə narahatlıq verməsin deyə yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerə aparar və əl-ayaqları bağlı, ac-susuz qızmar günün altına atarmışlar. İşgəncə bir neçə gün davam edərmiş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözətçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohum-əqrəbalarından gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr, qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünürdü. Sonralar bir nəfərin manqurt olmağı xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etməyə, ya satın alıb qurtarmaq istəmişlərmiş, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq demək idi.

Rəvayətdə Nayman-Ana kimi tanınan bircə nayman³ qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib.

Sarı-özək⁴ əfsanəsində də elə bu barədə danışılır. Qəbiristanlığın adı da bununla əlaqədardır – Ana-Beyit, yəni Ana məskəni.

Sarı-özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı əsirdən biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölümünə bəis aqlıq, ya susuzluq olmuş, onların axırına çıxan gün

³N ym n – bugünkü Qazaxıstanın şimal-şərqi ilə Monqolustanın qərbində yaşayan ən qədim və çoxsaylı türk tayfalarından biri

⁴S r-özək – 1) indiki Almatı vilayəti; Qazaxıstanın yarımşəhra tipli ərazisi; 2) türk tayfalarından biri

altında quruyub əsirin başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzablanmış. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zifə qulun qırıxıq başını dəmir mənqənə kimi sıxırdı. Əzaba məruz qalan bu yazıqların ikinci gün tükələri uzanmağa başlayırdı. Asiyalıların düz və cod tükü bəzən dəvənin xam dərisini yarıb, çox vaxtsa yol tapıb bilmir, qayıdıb təzədən əsirin dərisinə girərək onun əzabını daha da artırırdı. Bununla da məzlumların şüuru lap pozulmuş. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlaymışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-kündəsini açır, bir az sonra da qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirdiyi üçün manqurda çevrilirdi, buna görə də adi sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilirdi. Hətta belə bir qayda varmış: öz aralarında vuruşma-zad düşəndə manqurt öldürülərsə, öz həm-qəbilələrinə nisbətən üç artıq ödəniş verilməli imiş.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsil-dən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, ata-anasını xatırlayıb yadına sala bilmirdi – qərəz, manqurt özünü insan kimi dərk edə bilmirdi. O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməzdi. Buna görə də onu güdmək, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq it kimi bircə öz sahibini xatırlayırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı. Bircə fikri-qayğısı vardısı, o da qarnını doyurmaqdı. Başqa dərdi-səri yox idi. Əvəzində tapşırılan işi kor-koranə, can-dildən, inadla yerinə yetirirdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki

papaqları kimi. Başına belə iş gətirilən adam ya ağır işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olmuş – yəni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş.

Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs eləyirmiş. Zifə salınandan sonra məhkumun boynuna taxta kündə keçirmişlər ki, başını yerə çatdırma bilməsin. Onların tükürpədiciləri nalələri boş yerə narahatlıq verməsin deyərək yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerə aparar və əl-ayaqları bağlı, ac-susuz qızmar günün altına atarmışlar. İşgəncə bir neçə gün davam edərmiş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözetçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohum-əqrəbalarından gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr, qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünürdü. Sonralar bir nəfərin manqurt olunmağı xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etmək, ya satın alıb qurtarmaq istəmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq demək idi.

Rəvayətdə Nayman-Ana kimi tanınan bircə nayman³ qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib.

Sarı-özək⁴ əfsanəsində də elə bu barədə danışılır. Qəbiristanlığın adı da bununla əlaqədardır – Ana-Beyit, yəni Ana məskəni.

Sarı-özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı əsirdən biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölümünə bəis aclıq, ya susuzluq olmuş, onların axırına çıxan gün

altında quruyub əsirin başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzablanmış. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zifə qulun qırxıq başını dəmir mənqənə kimi sıxırdı. Əzaba məruz qalan bu yazıqların ikinci gün tükələri uzanmağa başlayırdı. Asiyalıların düz və cod tükü bəzən dəvənin xam dərisini yarırdı, çox vaxtsa yol tapa bilmir, qayıdıb təzədən əsirin dərisinə girərək onun əzabını daha da artırırdı. Bununla da məzlumların şüuru lap pozulmuş. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlaymışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-kündəsini açır, bir az sonra da qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirdiyi üçün manqurda çevrilirdi, buna görə də adi sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilərdi. Hətta belə bir qayda varmış: öz aralarında vuruşma-zad düşəndə manqurt öldürülərsə, öz həm-qəbilələrinə nisbətən üç artıq ödəniş verilməli imiş.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsil-dən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, ata-anasını xatırlayıb yadına sala bilmirdi – qərəz, manqurt özünü insan kimi dərk edə bilmirdi. O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməzdi. Buna görə də onu güdmək, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadiq it kimi bircə öz sahibini xatırlayırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı. Bircə fikri-qayğısı vardısı, o da qarnını doyurmaqdı. Başqa dərdi-səri yox idi. Əvəzində tapşırılan işi kor-koranə, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki

³N ym n – bugünkü Qazaxıstanın şimal-şərqi ilə Monqolustanın qərbində yaşayan ən qədim və çoxsaylı türk tayfalarından biri

⁴S rı-özək – 1) indiki Almatı vilayəti; Qazaxıstanın yarımsəhra tipli ərazisi; 2) türk tayfalarından biri

dözüm tələb eləyən cansıxıcı işlər buyurdular. Uzaqlarda otlayan dəvələrə çobanlıq eləyən manqurtdan başqa heç kəs Sarı-özək çöllərinin tənhalığına, kimsəsizliyinə dözə bilməzdi. Belə bir əlçatmaz yerdə birçə manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz eləyirdi. Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalib işini görsün, özü də nə təkləkdən, nə tənhalıqdan şikayət eləsin. Sahibinin əmri manqurt üçün hər şeydən artıq idi. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmamaq üçün köhnə, nimdaş paltardan başqa bir şey istəməzdi.

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, juanjuanlar Asiyanın cənub civarlarından sıxışdırılıb çıxarıldıqları üçün şimala yürüş etməmişdilər. Uzun müddət Sarı-özək çöllərini zəbt eləyib ərazilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək üçün qovğalar aparırdılar.

Bu üzücü qovğaların ara verdiyi sakit günlərin birində nayman topraqlarına karvanlarla mal gətirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışmışlar ki, Sarı-özək düzlərindən keçəndə quyuların başında juanjuanlar tərəfindən ələ bir ciddi müqavimətə rast gəlməyiblər, ancaq çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü otaran cavan bir çoban görüblər. Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtdur. Baxan deyir ki, sapsağlam adamdır, heç kəsin ağına gəlməz ki, onun başına belə bir iş gətirilib. Yəqin, o da vaxtında söz deyib, söz anlayan oğlanlardanmış, özü də lap cavan-cahil, biğ yeri təzə tərləyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki, danışdıranda sanki dünən dünyaya gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə də anasının. Juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, haradandır, kimləndədir, onu da bilmir. Nə soruşursan, dinmir, birçə "hə" bilir, bir də "yox". Bir də qulaqlarınacan keçirdiyi papağın-

dan bərk-bərk tutub dayanır. Dəvənin dərisi bəzən manqurdun başında ömürlük bitişib qalır. Belə manqurt üçün ondan böyük cəza yoxdur ki, deyəsən, gəl, başını buğa verib dərinə qoparda. Onda o, dəli aygır kimi çırpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxartmır, elə papaqda da yatır.

Sövdəgərlər onu da dedilər ki, manqurt otardığı dəvələrə elə nəzarət edirmiş ki, tacir karvanı ta uzaqlaşanadək onlara göz qoyurmuş. Yola düşərkən sövdəgərlərdən biri manqurdu ələ salmaq üçün soruşub:

– Yolumuz uzaqdır. Səndən kimə salam çatdıraq, hansı elə, hansı gözələ? Gizlətmə, de. Eşidirsən? Bəlkə, səndən yaylıq aparaq?

Manqurt xeyli susduqdan sonra sövdəgərə baxıb dillənib:

– Mən hər gecə aya baxıram, o da mənə... Amma biz bir-birimizi eşitmirik. Ayda elə bil kimsə oturub...

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürdü. Demə, o arvad Nayman-Ana imiş... Üzü niqablı olduğundan sövdəgərlər qadının bu söhbəti eşidərkən sifətinin nə hala düşdüyünü görmədilər. Zavallı qadın həmin manqurt haqqında daha çox məlumat almaq istəsə də, susdu. Bəlkə də, eşidəcəklərindən qorxdı. Qəlbi yaralı quş kimi çırpındı. Yaxşı ki, sövdəgərlər söhbəti dəyişmişdilər. Bir də ki onların nəyinə lazım idi axı! Bəyəm dünyada azmı dəhşətli şeylər baş verir?! Çox keçmədi ki, tacir karvanı da yola düşüb uzaqlaşdı.

Amma o gecə Nayman-Ana səhərəcən çimir vurmadı, başa düşdü ki, o manqurt çobanını Sarı-özək çöllərində axtarıb tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını dəqiqləşdirməyincə rahatlıq nədir bilməyə-

cək. Çoxdan bəri ürəyində gizləyib saxladığı üzücü, qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı – oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?

Onun oğlu Sarı-özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sinələşəndə görüblər ki, onun oğlu yaralanaraq atın boynuna yığılıb, döyüşün hay-həşirindən ürəkən qızğın at götürülüb, oğlan da duruş gətirə bilməyib yığılıb, bir ayağı üzəngiyə ilişərək atın böyründən asılı qalıb. At oğlanın huşsuz bədənini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən at düşmənlə tərəfə qaçıb.

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gəzib axtardılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmadı. Nə meyitini tapdılar, nə atını, nə də silah-yarağını; nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kimdə şəkk-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə, bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölərdi.

O gündən Nayman-Ana üçün bu fani dünyada iztirablı günlər başladı. O başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası oğlunun meyitinin döyüş meydanında atılıb qalması, basdırılmaması ona rahatlıq vermirdi. Bu qara fikirləri özündən rədd eləmək üçün oğlunun öldüyünə gerek öz gözləri ilə inanaydı. Ona hər şeydən çox şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxması idi, at ölməmişdi, ürəküb qaçmışdı. Bütün ilxı atları kimi o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölünü sürüyə-sürüyə öz ilxısına qayıtmalı idi. Onda nə qədər dəhşətli olsa da, atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünün üstə ağlayar, üz-gözünü cıvardı. Əvəzində ürəyindəki

bütün şübhələri birdəfəlik çıxardıb atardı, ölümünə də soyuq dərrakəylə hazırlaşardı. Ancaq çifayda ki, nə oğlunun meyiti tapıldı, nə də at qayıtdı. Naymanlar üçün ölünün basdırılmaması, düzdə qalib qurd-quşa yem olması rəzalət sayılırdı. Qəbilə qadınları oğlanın meyitinin tapılıb basdırılmadığına görə kişilərə çox irad tutdular. "Başınıza papaq qoyub özünüzə kişi deyirsiniz, amma ölünüzə yiyə dura bilmirsiniz!" – deyər qınadılar. Amma zaman keçdikcə qəbilə camaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı. Bircə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi. Fikirləri elə eyni çevrədə cərəyan eləyirdi. Atın başına nə gəldi, yar-yarağı hara itdi? Heç olmasa, bu əlamətlərə görə oğlunun taleyini, bəlkə, öyrənə biləydi! Axı ola bilər ki, çapıb əldən düşəndən sonra juanjuanlar onu Sarı-özəyin bir yerində tutub ələ keçirə biliblər. Yəhər-yüyenli əlavə bir at da pis qənimət deyil. Bəs onda juanjuanlar onun üzəngiyə ilişib sürünə-sürünə qalan oğlunun meyitini, görəsən, neyləyiblər? Basdırıblar, yoxsa qoyublar elə çölün düzündə heyvanlara yem olsun? Birdən, bəlkə, diriymiş, Allahın işidir, ona ölüm verməyib? Görəsən, onu öldürüb əzablarına son veriblər, ya çölün düzəndə atıblar ki, orda canı çıxsın? Şübhələrin sonu yox idi.

O gəlmə sövdəgərlərin heç birinin ağına gəlməzdi ki, cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovrulan ürəyinə təzə bir qığılcım salacaq. Ana başa düşdü ki, ta o manqurdu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını dəqiqləşdirməyincə sakitlik nədir bilməyəcək.

Naymanların yaylaqlarında, dağların arasında bir çay axırdı. Ana bütün gecə suyun şırıltısını dinşədi. Bu həzin sular ona nə deyirdi?! Yolqabağı təskinlik tapmaq istəyirdi. Qadın bilirdi ki, Sarı-özək səhralılığına

təkbaşına yola düşmək çox təhlükəlidir, amma onu yoldan heç nə saxlaya bilməzdi. Hətta ən yaxın adamlar belə onu qınayacaqdılar. "Çoxdan ölmüş oğlunu axtarmağın nə mənası var?" deyəcəkdilər.

Sübh açılında Nayman-Ana artıq yola hazır idi. Kandarı adlayıb qapıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tərk etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Ananın gözləri doldu, dərin bir ah çəkdi. Gecənin qaranlığında ağ quş sürüsünü xatırladan alaçıklara nəzər saldı. Uzaqdan eşidilən it hürüşməsinə, qızların gecə nəğməsinə dinlədi. Vaxtilə gənckən o da gecələr belə nəğmə oxuyardı. Ailəsinə, gəlin köçdüyü zamanları xatırladı. Yayda bu ərazilərə gələndə o vaxt külfət böyük olduğu üçün dörd alaçıq qurmuşdular. Biri mətbəx, biri qonaq alaçığı, ikisi də öz yaşayışları üçün idi. Juanjuanların başqınından sonra tamamilə tənha qalmışdı... Heç ağılına gələrdimi ki, belə günlər görəcək!

Nayman-Ana su və ərzaq ehtiyatı olan heybələrini tələsik dəvəyə aşırdı. Ağmaya adlı dəvəsi səfər üçün əla vəziyyətdə idi. Bu il dəvənin iki balası olmuşdu. Uzunayaqlı, əzələli, cavan dişli dəvə bir sürüyə dəyərdi. Tacirlər bu dəvənin əvəzinə on madyan təklif etmişdilər, ancaq ailəsinin son yadigarı, sərvəti olan Ağmayanı qadın satmamışdı. Başqa dəvələrini işə ərinin, oğlunun əhsanında kəsdirmişdi.

Hələ də qamətli olan Nayman-Ana səfər üçün xüsusi hazırlamışdı. Ayağında uzunboğaz çəkmə, əynində enli şalvar, uzun köynəyinin üstündən aşırma geymişdi. Həmişə ördüyü qara yaylığını bu dəfə ağla dəyişdirmişdi. Bilmək olmazdı, bəlkə, oğlu sağ idi... Onun görüşünə yas paltarında niyə getsin ki! Oğlunun öldüyünə əmin olandan sonra yenidən qara örpəyə keçəcəkdə.

Dəvəyə minib bir anlıq duruxdu, gözləri nəmləndi; nələr baş verəcəyini bilmək olmazdı. Onun səfərə getdiyini qulluqçudan başqa heç kim bilmirdi. Ona da qohumlarına baş çəkəcəyini, müqəddəs pirləri ziyarət edəcəyini demişdi. Son dəfə doğma aula göz gəzdirdi, sonra özünü ələ aldı, "La ilahə illəllah" deyər pıçıldadı. Nayman-Ana dəvəni səsləyib onu dikəltdi. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsəq addımlarla, asta-asta ucsuz-bucaqsız Sarı-özəyin çöllüyü ilə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızmar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri quyu başında dincəlirdilər. Səhər açılan kimi yenə sövdəgərlərin nişan verdiyi yerdə böyük dəvə sürüsünü, manqurt çobanını axtarırdılar.

Söz yox, Sarı-özəkdə adam axtarıb tapmaq asan iş deyildi, belə yerdə adam qum zərrəsi kimi bir şeydir. Yox, əgər o, düzə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsünün yanındaırsa, gec-tez qıraqda otlayan dəvələrdən birini görəcəksən, sonra da o biri dəvələri, axırda da gəlib çobanın izinə çıxacaqsan. Nayman-Ananın ümidi buna idi. Hələlik heç yanda belə bir şey görə bilməmişdi. Artıq şübhələnməyə başlamışdı ki, bəlkə, dəvələrin otlaq yerini dəyişiblər, bəlkə, juanjuanlar o dəvələri satılmaq üçün Xivə, Buxara bazarlarına göndəriblər. Belə olsa, o çoban elə uzaq yerlərdən, görəsən, bir də buralara qayıdarmı?

Yola düşməzdən qabaq Allaha yalvarırdı ki, kaş oğlu sağ olaydı, hətta manqurt belə olsa, yaşayaydı. O, ana məhəbbəti ilə, bəlkə də, oğluna yaddaşını qaytara bilirdi. Sonra bunun xəyal olduğunu anlayır, həqiqəti qəbul etməyi üstün tutur, oğlunun yad bir müqəvva olmasındansa, şərəflə ölməsi ilə barışırdı.

Onda Allaha yalvarırdı ki, görəcəyi manqurt oğlu olmasın. Bu səhraya da ona görə gəlib ki, həmin manqurdun oğlu olmadığını gözüylə görüb arxayınlaşsın. Amma sonradan oğul həsrəti, bala dağı yenə də baş qaldırırdı. Ana hər necə olursa olsun, oğluna qovuşmağı arzulayırdı.

Belə hislər içində qabağına çıxan alçaq təpələri aşıb düzə çıxanda birdən qarşısında geniş bir dərəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Şabalıdı dəvələr alçaq kolluq və tikanlığın arasında gəzir, kol və tikanların ucunu gəmirirdilər. Nayman-Ana əvvəlcə sevincindən nə edəcəyini bilmədi. Ağmayanı hayladı, sonra qorxdu – manqurt olmuş oğlunu görəcəyindən qorxdu.

Budur, sürü otlayır, bəs çoban hanı? Buralarda olmalıdır. Birdən dərənin o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğu bilinmirdi. Əliçomaqlı adam yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözünə cən basdığı papağın altından ona baxırdı. Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dərənin belindən yerə necə atdığını bilmədi.

– Oğlum, balam! Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənin ananam!

Birdən hər şeyi başa düşüb acı bir dəhşətlə səyriyən dodaqlarını gəmirərək yeri təpikləməyə başladı, nə qədər çalışdı özünü ələ alsın, özüylə bacara bilmədi. Özünü ayaqda saxlamaq üçün laqeyd dayanıb baxan oğlunun çiyindən bərk-bərk yapışib hönkürtüylə ağladı; çoxdan bəri başının üstünü kəsdirmiş dərd buldu indi sel kimi onu ağışına almışdı. Yolun toztorpağına, göz yaşına bulaşmış barmaqları arasında hələ də oğluna ümidlə baxırdı ki, bəlkə, doğma anasını tanıya bildi. Di gəl ki, onun gəlişi, ağlaması oğluna heç bir təsir göstərmədi, heç ağzını açıb soruşmadı ki, ay

arvad, kimsən, niyə ağlayırsan? Qadının əlini çiyindən götürüb özünün yüklü minik dəvəsinə çəkə-çəkə sürünün o başına getdi ki, görsün oynaqlamağa başlayan cavan dəvələr sürüdən uzaqlaşmayıblar ki...

Nayman-Ana tərpenməyib yerində qaldı, çömbəlib üzünü əlləri ilə örtərək xısın-xısın ağladı, başını qaldırmadan bir müddət bu vəziyyətdə durdu. Sonra özünü toplayıb oğlunun yanına getdi, çalışdı ki, özünü sakit saxlasın. Manqurt oğul heç bir şey olmamış kimi laqeyd nəzərlərlə ona baxdı, üzgün sifətində nə işə təbəssümə bənzəyən bir şey işardı. Ancaq gözləri yenə əvvəlki kimi tamamilə etinasızdı.

– Otur danışaq, – deyə Nayman-Ana dərindən bir ah çəkdi.

Onlar yerə oturdular.

Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başını “yox” deyə buladı.

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsl adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o, adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arası tər içindədir. Amma sanki oğlanın hafizəsi qalın bir divara rast gəlmişdi, divarı yarıb keçə bilmirdi.

– Bəs atanın adı nədir? Özün kimlərdənsən? Heç olmasa, doğulduğun yeri bilirsənmi?

Yox, o heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör balamı nə günə salıblar! – deyə ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq, dərddən boğula-boğula ağlamağa başladı. Ananın bu dərddən kədəri manqurda qəti təsir eləmədi.

– Torpağı almaq olar, var-dövləti almaq olar, lap adamın həyatını da almaq olar, – deyə ana söyləndi, – ancaq adamın hafizəsinə kim qəsd edə bilər, bunu kim fikirləşib tapıb? Yarəbbi! Dünyada zülm azmı idi, bu işgəncələrə necə göz yumursan?

Ana oğlunun kim olduğunu xatırlatmaq üçün onun uşaqlıq xatirələrindən, tayfalarının adət-ənənələrindən danışmağa başladı, bir şey çıxmadı. Onda qadın soruşmaqla yox, təlqinlə başa salmaq qərarına gəldi.

– Sənin adın Jolamandır. Eşidirsənmi? Sən Jolamansan. Atanın da adı Donenbaydı. Atan yadında deyil? Axı o sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədərdi. Mən də sənin ananam, sən isə mənim oğlumsan. Sən naymanlar qəbiləsindənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o, tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil bu sözlərin ona dəxli yox idi. Yəqin, otluqda cırıldayan çəyirtkəyə də beləcə qulaq asardı.

Nayman-Ana oğlundan soruşdu:

– Bəs sən bura gəlməmişdən qabaq nələrdə vardı?

– Heç nə, – deyə manqurt cavab verdi.

– Gecəydi, ya gündüz?

– Heç nə, – manqurt eyni sözləri təkrar etdi.

– Kimlə danışmaq istəyərdin?

– Ayla. Ancaq biz bir-birimizi eşitmirik. Orda kimsə oturub.

– Sən daha nə istəyərdin?

– İstəyərdim ki, mənim də hörüyüm olsun, ağamın kimi.

– Qoy görüm onlar sənin başına neyləyiblər? – deyə Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı. Manqurt dərhal kənara sıçradı. Əliylə papağından yapışıb daha

anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt onun yadına salmaq olmaz.

Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O yaxınlaşırdı. Nayman-Ana soruşdu:

– Bu kimdir?

– Mənimçün yemək gətirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Bu juanjuan onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O, tez dəvəsini hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç eyninə də deyildi. Nayman-Ana başa düşdü ki, dəvəylə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Amma daha gecdi, əlbəttə, juanjuan ağ dəvə üstündə oturan adamı görə bilirdi. Gərək otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə piyada keçəydi.

Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dəvəyə girdi. Burada dəvəni dərinin dibində çöküzdürüb yerə endi, daha Ağmayanı qalxmağa qoymadı. Gizlənib baxmağa başladı.

Juanjuan onu uzaqdan görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsini yortma sürə-sürə gəlib çatdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Təhərindən bilirdi ki, juanjuan məəttəl qalib, ətrafına boylana-boylana qalmışdı – uzaqdan gördüyü ağ dəvəyə minmiş adam hara yoxa çıxdı? Kəsdirə bilmirdi ki, dəvəni hara sürsün? Əvvəlcə bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə döndü. Axırkı dəfə lap dərinin yanından keçdi. Yaxşı ki, Nayman-Ananın ağına gəlib dəvənin ağızını yaylaqla bağlamışdı. Nə desən ola bilirdi – bir də gördün dəvə burdan səssiz verdi. Nayman-Ana yovşanlıqın arxasında gizlənib juanjuanı lap yaxşı görə bilmişdi. O, qıllı bir dəvənin

üstündə oturub ətrafına göz gəzdirdi, şişkin sifəti çox gərgindi, başındakı qara papağının ucları qayıq burnu kimi yuxarı qatlanmışdı, boynunun ardından bir cüt qara, quru hörük sallanırdı. Juanjuan dikəlib nizəsi hazır vəziyyətdə ətrafa boylanırdı, gözləri də yaman parıldayırdı. Bu, Sarı-özək ərazisini tutub xalqın xeyli hissəsini qul eləyən, onun ailəsinə bu qədər bədbəxtlik gətirən düşmənlərdən biriydi. Ancaq qadın xeylağı boş əllə bu amansız juanjuan döyüşçüsünə neyləyə bilərdi? Juanjuan dəvəsini bir az da oyan-buyana səyirdəndən sonra geriye, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da, hələ göyün şəfaqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü. Nayman-Ana o gecəni dərd-sər içində oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək eləmədi, qorxurdu ki, bayaqkı juanjuan gecəni sürünün yanında qalar. Elə o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüyə aparsın. Qoy manqurt olsun, heç nə başa düşməsin, tək öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi. Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O, rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul olaraq qalsın. Kim bilir, bəlkə də, doğma yerləri görəndən sonra ağılı öz yerinə gələcək, uşaq illəri yadına düşəcəkd...

Səhəri gün Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. O, yenə də uzaqdan-uzağa, hərlənə-hərlənə gecə ərzində xeyli aralanmış sürüyə yaxınlaşmağa başladı. Sürünü görəndən sonra da fikir verib baxdı ki, juanjuan ordadır, ya yox. Heç kəsin olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu səslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi,

ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə, səse dönüb. Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin...

– Adını yadına sal, tap gör adın nədir? – deyə yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. – Bilmirsən məgər atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolaman-dır⁵... Adını onunçün belə qoymuşuq ki, sən naymanların böyük köçü vaxtı yolda doğulmuşsan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandıq. Üç gün toy-bayram elədik.

Ananın bu dedikləri manqurda təsir göstərmədiyinə baxmayaraq, qadın danışığına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə, bu qaralmış şüurda bir qığılcım işara. Çifayda, qadın qıfillı bir qapını döyəcələyirdi. Ancaq yenə də inadından əl çəkmirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydır!

Sonra o götürdüyü ehtiyatdan onu yedirib-icirdi, oğlunu doyuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı. Layla manqurdun çox xoşuna gəldi. Laylanın ahəngi onun ürəyinə yatırdı. Həvəslə qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlanmış, donuq sifətində nə işə canlı, ilıq bir halət əmələ gəlmişdi. Bunu görəndən ana onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərk eləyib ona qoşulsun, öz yerlərinə qayıtsın, juanjuanlardan birdəfəlik qaçsın, qurtarsın. Manqurdun ağılına batmırdı ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun? Yox, ağası deyib ki, sürünü gözdən qoymasın... Yenə də Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkrar-təkrar döyəcəlməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadına sal kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

⁵Jol – yol deməkdir. Qazax türkcəsində "y" hərfi "j" ilə əvəzlənir. Aman işə – salamatçılıq, əmin-amanlıq mənasını verir. Bir növ, "yaxşı yol", "salamat, əmin-aman yol" kimi başa düşülür.

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss eləməmişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına yaxınlaşır. Bu dəfə o daha yaxındaydı, dəvəsini də getdikcə daha bərk qovurdu. Nayman-Ana fürsəti itirməyib tez Ağmayaya mindi və uzaqlaşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək istədi. İşi belə görən Nayman-Ana dəvəsini haylayıb onların arasından keçdi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtında aradan çıxartdı, juanjuanlar dalda qalıb çığıra-bağıra, nizələrini oynadaraq onu qovmağa başladılar. Ağmayaya çatmaq mı olardı? Ağmaya Sarı-özəkdə yel kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundən uzaqlaşdırırdı. İntəhası onun xəbəri olmadı ki, əlləri boşa çıxan juanjuanlar ürəklərini soyutmaq üçün yazıq manqurdu o ki var döydülər. Ancaq ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi mənim anamdır.

– Anan-zadın deyil! Sənin anan yoxdur! Heç bilirsən niyə gəlib? Bilirsən? İstəyir ki, papağını çıxardıb başını buğa versin!

Onlar yazıq manqurdun canına qorxu salmağa çalışırdılar. Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boynunu qısdı və papağından bərk-bərk yapışaraq tələyə düşmüş heyvan kimi yan-yörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

– Nişanla görüm! – deyə juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı dəlib keçdi. – Gör ha! – deyə papaq sahibi təəccübləndi. – Əlinin yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından ürküdülmüş quş kimi səhrada vurnuxur, özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi neyləsin – gözləsin, ya getsin?! Görəsən, juanjuanlar

oğlunu sürüylə bir yerdə onun əli çatmayacaq öz böyük ordularına yaxın yerlərə aparacaqlar, yoxsa onu tutmaq üçün pusqu quracaqlar?

Beləcə, fikir-xəyal içində o, gizlənə-gizlənə gəzirdi, nəhayət, pusub görəndə ki, juanjuanlar sürüdən aralanıb getdilər, çox sevindi. Nayman-Ana xeyli onların dalınca baxıb uzaqlaşdıqlarına əmin oldu. Onlar gözdən itən kimi qərara gəldi ki, yenə oğlunun yanına qayıtsın. İndi onun qəti fikri oğlunu evə aparmaq idi. Başına nə gəlibsə, onun təqsiri deyil, neyləsin ki, bəxti belə gətirib – düşmənlər onu bu kökə salıblar, nə olursa olsun, anası onu köləlikdən azad edəcəkdi. Qoy naymanlar görsünlər ki, yadelli basqınçılar onların igidlərinin aqlını başdan çıxarıb necə rəzil eləyirlər. Qoy qəzəblənib silaha sarılınsınlar. Məsələn torpaqda deyil, torpaq hamıya bəs eləyər. Məsələn ondadır ki, juanjuanların bu rəzaləti onlarla heç qonşu olmağa da haqq vermir.

Nayman-Ana oğlunun yanına bu fikirlə qayıdırdı. Elə hey götür-qoy eləyirdi ki, necə onu inandırсын, necə başa salsın ki, bu gecə bir-birinə qoşulub burdan uzaqlaşmalıdırlar.

Şər qarışırdı. Gecə azman Sarı-özək çöllərinin üzərinə çökürdü. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir yerləşlə böyük dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Batan günəşin şüaları ananı dəvənin donqarları arasında çox aşkar işıqlandırırdı. Nayman-Ananın rəngi-ruhu özündə deyildi, çox ciddi görkəmi vardı. Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasından keçdi, ətrafa göz gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda noxtasını sürüyə-sürüyə otlayırdı. Nayman-Ana oğlunu səsləyib çağırmağa başladı:

– Jolaman! Haradasan? Mənəm, ananam! Haradasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə arxasında daldalandığını və dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmürdü. Günəşin şüası manqurda mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu səsleyirdi. Birdən qanrılıb baxanda onu gördü. Birçə:

– Atma! – deyə bildi, elə Ağmayanı mahmızlamaq istəyirdi ki, dönüb oğluyla üzbəüz gəlsin, çatdırma bilmədi – ox vızılıyla onun sol qoltuğuna sancıldı. Bu, ölümcül zərbə idi. Nayman-Ana dəvənin boynuna əyilib sürüşə-sürüşə yıxıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra-çığıra uçub getdi:

– Yadına sal kimlərdənsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay!

Deyilənə görə, o vaxtdan Sarı-özəkdə gecələr Donenbay quşu uçuşur. Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: “Yadına sal kimlərdənsən! Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Donenbay, Donenbay!..”

Sarı-özəkdə Nayman-Ananın basdırıldığı yerə o vaxtdan Ana-Beyit, yəni Ana məskəni, Ana qəbiristanlığı deyirlər.

ÖLDÜRƏK – ÖLDÜRMƏYƏK...

Təkcə günəş qana bulaşmayacaq...
və at sahibsiz çapacaq...

Qaraçının xəbərdarlığı

Təyyarəni fasiləsiz zenit atəşi zonasından çıxaran təyyarəçi atışmadan uzaqlaşdığına əmin olmaq üçün aşağıya baxdı; aşağıda sanki onunla birlikdə virajda¹ əyilən qalın qəhvəyi-yaşıl meşə görünürdü, meşə sanki uçurumda yoxa çıxır, tədricən dibsiz dərəyə enirdi. Növbəti dəqiqədə qırıcı təyyarə uçuşunu nizamladı və uzaqlarda dumanlı üfüqlə birləşdi, meşə birdən öz sabit vəziyyətinə qayıtdı. Dünya öz adi cizgilərinin görünüşünü aldı. Təyyarəçi təzəcə nəfəsini dərmışdi ki, bu anda təyyarənin qarşısında qəfil gözlənilməz bir şey peyda oldu. Təyyarəçi nə baş verdiyini, nə ilə toqquşduğunu – forması məlum olmayan böyük və canlı bir kütləyə necə çırpıldığını aydınlaşdırma bilmədi. Təyyarə bu zərbədən bərk silkələndi və təyyarəçi ani olaraq tamamilə görüntünü itirdi...

Bu, uçuşda ətrafını görməyən, göydə dəli kimi cövlan eləyən böyük bir quş dəstəsiydi...

Təyyarəçini isti tər basdı. O, burulğandan xilas olmaq üçün birtəhər sükandan yapışdı, quşlarla toqquşduğu zaman pəncərələrin şüşələrinə yaxılmış qan ləkələrinə baxdı və qıc olmuş adam kimi ürpəşərək diksindi.

¹Vir j (fr. vir ge – dönüş, görüntünü dəyişmək) – təyyarənin havada kəskin, çəpəki dönüşü

Quşlar bu yerləri payızı gözləmədən tərkd edirdilər. Onlar yayın ən qızmar vaxtı köçlərini çəkib gedirdilər; dəstəylə və tək-tək, gecə və gündüz, yumurtadan yenicə çıxmaq üzrə olan, çarəsizcəsinə boyunlarını uzadıb civildəyən, hələ dimdiyindən yemlənən balalarını yuvalarında qoyub gedirdilər. Ən sonda bataqlıq bayquşları yox olurdular və onların gecə ulartıları kəsilirdi...

Çöl heyvanları da buralardan perik düşürdü...

Verstlərlə ölçülən meşənin hər yerində cəngəlliklər od tutub yanır, tüstü göyə dirək olurdu, əsrlərin meşəsi məhv edilirdi – nəhəng şam ağacları tufandakı kimi gurultu ilə yerə sərilirdi. Ətrafı bürüyən partlayışlardan, getdikcə şiddətlənən atışmalardan, göydən yağan bombalardan, tankların qarşılıqlı hücumlarından, dalbadal partlayan minaların zərbindən yer titrəyirdi... Partlayışların nəticəsində bölük-bölük olan kiçik çayların suyu məcrasından çıxaraq əyri axır, tədricən yarığanlara və dərələrə dolurdu. Tanklardan biri öz cəzasını almış kimi lüləsini səmaya tuşlayaraq çəmənliyin ortasında, su ilə dolu dərin çuxurda həmişəlik batıb qalmışdı...

Bütün bunlar labüd imiş kimi hər gün davam edirdi, sərhəddə bunu dayandırmaq mümkün deyildi, çünki hərbi dillə desək, cəbhələrin müharibəsi gedirdi. Cəbhə cəbhəyə qarşı... Tərəflərin məqsədi düşmənin müdafiəsini qırmaq və qəti hücumu keçmək, qarşı tərəfin cinahını və arxa cəbhəsini dağıtmaq, düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək idi. Hər iki tərəf düşmənin müdafiəsini öncə yarmağı, birinci hücumu keçməyi planlaşdırırdı... Lakin hələ ki tərəflərdən heç biri buna nail ola bilmirdi və hər gün mövqə döyüşləri gedirdi...

Zaman isə öz axarı ilə gedirdi. Demək olar ki, payıza qədər "hərbi teatr" adlanan bu məkanda, gecə-

gündüz demədən, yağışa-çovğuna baxmadan silahlar susmurdu... Quşlar o il də öz yuvalarına dönə bilmədilər, tapdanıb yapıxmış otlar çiçək açıb toxumlamadı.

Bu zaman bir-birinin axırına çıxmaq istəyən cəbhəyanı qərargahlar tələskənliklə yeni operativ planlar hazırlayı, itkilər – ölənlər və yaralananlar haqqında yuxarılara gizli xəbərlər çatdırırdılar. Hər iki tərəf sözləşmiş kimi zərbə potensialının artırılmasına ehtiyacları olduğunu sübut etməyə çalışırdı, ona görə də öz ali rəhbərlərindən yenə və yenə canlı qüvvə, texnika, hərbi sursat şəklində əlavə ehtiyatlar istəyirdilər: birinci halda yeni ərazilər qazanmaq ideyaları naminə, o biri halda isə həmin ərazilərin müdafiəsi naminə. Lakin necə olursa olsun, həm o halda, həm də bu halda ehtiyat qüvvə yığılırdı, döyüşlərdə qüvvələr azalırdı, amma yenə də müharibə davam edirdi...

Müharibədə parça-parça olmuş yay fəsləri artıq sona çatırdı, hər iki döyüşən tərəf üçün son hazırlıq müddəti idi, arxasınca bir sıçrayışın lazım olduğu zamanda, yer üzərində qarşısızalmaz bir qüvvənin – hücum selinin başlanğıcında bu, son hədd idi... Dünyada yalnız günəşin qana bulaşmamış qaldığı o vaxtlarda, Tanrı tərəfindən göndərilmiş bu bəla üçün doğulan insanların çoxunu, bəlkə də, quşların köçüb getdiyi bu diyara məhz taleləri qovub gətirirdi.

Onlardan biri, buralara özü istəmədən hərbi eşelonda Saratovdan – Volqayanı isti Ön Asiyadan gəlmişdi. Eşelonda hər kəs müharibəyə getdiyini bilirdi, amma hansı cəbhəyə, hansı tərəfə – bunu təkəli komandanlıq bilirdi, əsgərin işi – hara göndərsələr, ora getməkdir. Eşelonda olanlar danışırdılar ki, istiqamət Moskvaya tərəfdir və ordan da irəliyə, aydın məsələ idi

– cəbhəyə... Elə də oldu. Əslində, bu istiqaməti öncədən müəyyən etmək heç də çətin deyildi.

Onlar Saratovdan gün qüruba enəndə yola düşdülər. Bürkülü gecə yolçuluğundan sonra, yayın istisindən tənə gəlmiş Volqaboyu çöllüklərindən keçib yola davam etdilər, vaqondan dəmir yolunun kənarlarındakı yaşıl çəmənliyi və iynəyarpaqlı meşələri seyr etmək çox xoş idi – ətraf qədim rəsm əsərlərindəki mənzərələri xatırladırdı. Hətta əsgərlərlə və atıcı silahlarla dolu olan sığınacaqların qapılarından hissediləcək dərəcədə sərinlik gəldi. Bir az sonra meşələrə daha da yaxınlaşdılar.

– Bax gör, necə meşələr başladı! Rusiya başladı, anamız Rusiya! – əsgərlər öz aralarında danışdırdılar, sanki özləri heç rusiyalı deyildilər, başqa yerlərdən gəlmişdilər.

Onların arasında çox gənc bir oğlan da var idi, boyca uzun, amma cılız olan oğlan əsgər mundirində əyninə atasının paltarını geyinmiş uşağa bənzəyirdi – bu, Sergey Vorontsov idi, taqımda onu Sergiy, bəzən də “Sergiy ata” deyər çağırırdılar. Buna səbəb o idi ki, oğlan sözgəlişi Allahdan söhbət salmışdı, demişdi ki, Allah ikona deyil, bir təzahürdür. Amma bu təzahürün nə demək olduğunu, bu haqda onun anlatdıqlarını heç kim başa düşməmişdi və bu yetərliyi ki, şəbədə qoşanlar istehza ilə ona rahib adı versinlər.

Vorontsovun cəmi on doqquz yaşı var idi, əsgərlər onu danışdırmaqdan zövq alırdılar. Niyə də bu çox-bilməşə gülməyəydilər?! İnsafən o da heç incimirdi. Sergiy qatarda, vaqon qapılarının köndələn tirlərinin yanında hamıdan çox dayanırdı, ən çox da orda – keçiddə durardı. Başqaları kart oynayırdılar, bəzilərinə hətta vağzalda dünənki yolasalma mərasimindən qal-

mış içki də tapılırdı. Hər yerdə olduğu kimi, burda da məcburi bikaçılıqdan yaranan cürbəcür söz-söhbətlər və səs-küy baş alıb gedirdi, bəziləri yolboyu mahnı oxuyur, bir-birinə qulaq asırdılar. Sergiy isə yolboyu uzanıb gedən yeni yerləri görmək üçün həmişə qapıya doğru çəkiliydi. O bu yerlərə – əsl Rusiya tərəflərə bir gənc sayağı baxırdı. Sergiy orta məktəbi bitirdikdən sonra Moskvada təhsilini davam etdirməyi düşünsə də, bu ona nəsib olmamışdı. Lakin bütün bunlar artıq geridə qalmışdı, indi Moskvaya gedən qatar onu müharibəyə aparırdı... Hələ ki eşelonda həyat qaynayırdı, hamı hərəkətdəydi, dayanacaqlarda əlində dəmir çaydan qaçaraq qaynanmış su axtaranlarla, ərzaq paylarını yeməklə məşğul olanlarla, üç ay Volqaboyundakı əsgər düşərgəsində keçən əzablı təlimlərlə yol təəssüuratları bir-birini əvəz etməkdəydi. Hər dəfə qeyri-adi, görünməmiş, bəzən başqaları üçün adi olan bir şey görəndə Sergiy: “Ora bax”, – deyər birinin qolundan dartırdı! Baxanlar üçün isə orada ya dəmir yoluna bitişik bir kənd, ya da qamışların arasında gizlənmiş bir gölməçə kimi adi bir mənzərə canlanırdı. Hansısa bir səfehlin nə üçünsə inəyə mindiyini görüb sadələvhçəsinə deyirdi: “Sən hələ bu süvariyyə bir bax!..”

Budur, zavodun yanındakı təmiz sahədə yuxarısında neft məşəli alovlanan hündür bir boru gözə dəydi. Sergiy gördüyü nə varsa hamısını anlatmağa çalışır, izahlar verirdi: məşəl səmada öz-özünə yanır, bu, lazımsız qazları havaya atmaq üçündür; atası işləyən neft mədənində də kənarda belə bir məşəl var. Qaranlıq qış gecələrində, göydən qar yağanda ora çox qəşəng görünür – yüksəkdə, məşəlin ətrafında qar dənəcikləri fırlanır, səmada isə – canlı alov. Yeni ildə anasıyla, bacarıyla qarda əl-ələ tutub məşələ tamaşa

etməyə gedirdilər. Sonra isə isti, işıqlı evlərinə geri dönürdülər, şeirlər deyirdilər, anaları onlara qoğal paylayırdı, çox ciddi bir adam olan mühasib atası da onlarla birlikdə şənlənirdi... Onunku belə şeylərdi – yoxsa cəbhə...

Növbəti stansiya qovşağında isə qatar yavaşmağa başladı. Hava artıq qaralmaq üzrə idi. Sergiy hamının diqqətini bombardmandan yanan və buna görə də ehtiyat yola gətirilmiş, sınıq-salxaq parovoza və yararsız hala düşmüş vaqonlara yönəltdi. Hər kəs susurdu, lakin əlbəttə ki, hamı bombardman zamanı yanan qatarı və ona hücum edən faşist təyyarələrini, o vaqonlarda nələr baş verdiyini düşünürdü. Neçə nəfər ordan tullanıb canını qurtara bilmişdi, neçə nəfər yanmış, neçə nəfər güllələrə tuş gəlmişdi? Bu onların öz gözləri ilə gördükləri ilk müharibə nişanəsi idi. Əsgərlər sanki qəbiristanlıqdakı kimi sükut içində bir-birinə baxdılar, sonra qaranlıqda sakitcə dağılışdılar. Əksəriyyət tənbəki tüstüsündə dərin düşüncələrə dalmışdı...

Yolboyu məzəli hadisələr də olurdu, Sergiyə satmaq üçün fürsət tapılırdı. Belə ki, Sergiy yenə də kiminsə qolundan dartıb:

– Bir ora bax! Gör, buraların su quyuları necədir? Bax, sipərin altında quyu, sanki bəzədilmiş artırmadır! Gözəldir! – deyəndə sərt bir replika eşitdi:

– Sən bəzəkli quyulara, bəzədilmiş artırmalara boylanma! Mənim müharibəyə gedənime bax.... Sən qıza bax, odur e, quyudan su götürməyə gedir. Bax, gündən necə qaralıb? Özü də maykada, ona bax, əndamına bax! Sən də ki başlamısan quyu belə gözəldir, artırma belə qəşəngdir!.. Eh, rahib ki rahib, sənə yerinə mən olsaydım, bu saat tullanardım qatardan, lap fərari adı versələr də, tullanardım!

Hamı gülüşdü.

Onu da demək lazımdır ki, adamlar nəşə tez anladılar: bu oğlan, doğrudan, elə beləydi – səfeh, rahib, uşaq xislətli – lazım olan yeri qoyub başqa yerə baxan... Belə baxanda Allah ondan boy-buxunu əsirgəməyib, uzunboylu, enlikürəkli idi, ağılı da yerindəydi, amma bir həqiqət də vardı ki, Sergiy hələ də yeniyetmə olaraq qalmışdı, utancaq, hətta qəribə idi. Sergiy özü də bəzən bu cür çatışmazlıqlarının fərqiində olurdu, hər şeyi kənara qoysaq, artıq qadınlarla yaxınlıqları olmuş öz yaşdılarına baxaraq kədərənib fikrə dalırdı. O isə! Ömründə bircə dəfə məhəbbət macərasına bənzər bir hadisəylə üzləşmişdi, lakin o da uğursuz bir sonluqla bitmişdi.

Elə dünənki əhvalatı götürək. Vağzalda qatara minik zamanı çox qəribə, bəlkə də, gülməli bir hadisə baş verdi. Əslində, bəlkə də, buna heç gülmək lazım deyil. Bu hadisə yolboyu onun başından çıxmırdı. Elə buna görə də adamlar ilk baxışdanca onun hiyləgər birisi olmadığını başa düşərdilər. Lap onu rahib, daha nə bilim nə adlandırsalar da... Məsələ bundaydı ki, onların cəbhəyə göndərilməsi gözlənilmədən elan olunmuşdu, səhər tezdən sanki həyəcan signalı verdilər. Demək çətindir, niyə belə etdilər. Əmr belə idi. Ölkədə müharibə gedirdi və bunun özü hər şeyi deyirdi. Əmr əmrdir. Hazırlıqlar çox sürətlə gedirdi. Çox keçmədi ki, onlar şəhəryanı düşərgədən piyada qoşunla yola düzəldilər, bölmə bölmənin ardınca düzülüb hərəkətə gəldi. Qoşun Saratovun qıraq küçələriylə, stansiya istiqamətində irəliləyirdi...

İrəliləyən cərgədəkilərin çoxu isə orduya səfərbərliyə alınmış saratovluların özləri idi. Onlardan bəziləri küçələrdən keçərkən öz evlərinin yanından, yataqx-

nalarının pəncərələrinin qabağından keçirdilər. Vaxtilə işlədikləri fabriklərin darvazalarının qarşısından ötürülər. Belə olan halda necə sakit dayanmaq olardı? Hər şey də elə bundan başladı.

Əlbəttə, heç kim sıradan çıxmağı düşünmürdü, heç komandirlər də buna icazə verməzdilər; lakin elələri vardı ki, yoldan keçəndə yaxınlarıyla vidalaşmaq üçün açıq pəncərələrə baxıb qışqırırdılar, yaxud yoldan keçənləri səsləyir, salam yollayırdılar. Həyat uşaqları da bura toplaşmışdılar, bəziləri başqalarını da bura cəlb edirdilər: "Əsgərlər gedirlər! Qızıl ordunun əsgərləri gedir!.." Hələ qadınları demirəm – həyat yoldaşları, bacılar, qonşular! Hamı əsgərlərin arxalarınca gedirdi, sanki bunu gözləyirdilər, hər kəs əlinə keçəni əyninə keçirib bayıra qaçırdı – kimi çəkəlkədə, kimi hətta ayaqyalın, kimi yaş saçlarını bağladığı nəm dəsmalla, kimi cırıq ev paltarında...

Onlar əsgər çəkmələrində addımlayan sıranın yanıyla qaçırdılar, müharibəyə gedənlərin hamısını bir nəfər kimi Allaha əmanət edirdilər; həmin anda əsgərlərin hamısı bir nəfər kimi onlara doğma idi; hamı qışqıraraq onlara Saratova, Volqaya, doğma yurda qələbə ilə geri dönməyi arzu edirdi. Qışqıranlardan biri isə ağılaya-ağılaya deyirdi: "Yaşasın Stalin! Yaşasın Stalin!" Dəstə stansiyaya yaxınlaşanda isə adamlar sanki yuxudan ayıldılar və qadınlar ayrılıq qabağı ağı deməyə başladılar, özlərini, öz dərdlərini və talelərini xatırladılar; ağılamalı çox dərdləri vardı: cəbhəyə gedənlərdən ayrılmaq, bunun qaçılmaz acı nəticəsi olan dul qalmaq aqibəti, bir sözlə, onların bütün həyatları artıq bütövlüklə ömürlərinin sonuna kimi müharibənin qurbanı olacaqdı...

– Ey qadınlar, qışqırışmayın! Hərəkətə əngəl törətməyin! Dağılışın!

Lakin komandirlərin heç bir ciddi xəbərdarlığı, qışqırıqları onlara təsir etmirdi. Əsgərlər sırayla irəliləyirdilər, yanlarıya da qadınlar, uşaqlar gedirdi... Cərgə Saratovun əyri sahilyanı küçələriylə, gah yoxuşlarla, gah da enişlərlə Volqadan daha uzağa doğru hərəkət edirdi...

Sergiy ayrılığı belə çətin yaşayacağını heç güman etmirdi: ilk dəfəydi bu şəkildə vidalaşırdı. Ruhən yorğun idi, buna baxmayaraq yanında addımlayan hər kəs kimi özünü ruhlandırmağa çalışır, gözlərinə sataşan hər kəsə gülümsəyir, "hər şey yaxşı olacaq" deyirmiş kimi əlini yelləyirdi. Başqa cür edə bilməzdə! Ancaq o həm də valideynləri ilə vidalaşa bilmədiyi üçün içində narahatlıq keçirirdi – onun valideynləri çox yaşlı idilər, Sergiy ailənin sonbeşiyi idi. Böyük bacısı Qazaxıstanda – haradasa Cinlə sərhəd bölgəsində yaşayırdı. İkinci bacısı Veronika elə burda, Saratovda olurdur, onun əri cəbhədə idi, öldü-qaldısından xəbər-əətər yox idi. Veronikanın uşağı körpəydi, özü işləyir, körpəyə yaşlı anası baxırdı. Atası – Vorontsov Nikolay İvanoviç ömrü boyu Volqanın neft mədənlərində kargüzar işləmişdi, bu ərafədə xəstəxanada yatırdı, çoxdan xəstə idi. Bunlar haqqında Veronika onların şəhəryanı düşərgəsinə, hərbi hissənin poçtuna yazırdı, orda onlara gecəgündüz hərbi təlim keçirdilər. Doğmaların onları ziyarət etməsinə icazə verilmirdi, Veronika məktublarda nələr yaşadıqlarını – hər gün işdə, evdə, atasının yanında xəstəxanada olduğunu, hər şeyi çatdırmaqda çətinlik çəkdiyini ona başa salırdı. Veronika onsuz da narahat adam idi, hər şeydən xəbərdar idi, hər kəsə ürəyi yanırdı. O, bacısını – Veronikanı həm açıqgözlü, həm

də səmimi olduğu üçün, hər şeyi necə var elə yazdığı üçün çox istəyirdi. Lakin bacısının son məktubuna Sergiy cavab yazmadı və heç bilmirdi cavab verəcəkmi: məktubda yazılanlar ona çox pis təsir etmişdi. Bacısının son məktubu onda qəribə, məğzini tuta bilməyəcəyi bir hiss oyatmışdı. Axı Veronika bütün bunları haradan bilirdi... Məktəbdə onun sinif yoldaşı olan Nataşkanın "komintern"² ləqəbi ilə tanındığını o necə bilə bilirdi? Ona bu ləqəbi yeddinci sinifdə oxuyanda, İspaniyada fəhlə və kəndlilərin xoşbəxtliyi üçün vuruşan Komintern briqadaları haqqında yazdığı şeirə görə vermişdilər. Nataşka şeirlərini Moskvaya göndərmişdi və ordan ona təşəkkür məktubu gəlmişdi. Bu, məktəbdə bir hadisəyə çevrilmişdi. O, Kominterndən gələn məktubu hər kəsə oxudurdu. Bax bu zirək və qoçaq Nataşka-komintern sonra fəallardan oldu, indi o, bütün icaslarda çıxışlar edir və hər kəs onu, o da hər kəsi tanıyır.

Bir dəfə yazda müharibəqabağı başqa bir hadisə də baş vermişdi. Məktəbdə təşkil edilmiş bir gecədə o həmin qızla rəqs etmişdi. Qız özü onu rəqsə dəvət etmişdi. Nataşka öz rəqs yoldaşını atıb ona yaxınlaşanda Sergiy pəncərənin qabağında durub oynayan cütlüklərə baxırdı. Qız cəsarətlə onun qolundan tutub dedi: "Gedək, Seryoja, mən hamıdan çox sənənlə rəqs etmək istəyirəm!" O da dinməzcə qıza tabe oldu, sanki pioner baş dəstə rəhbərinin qarşısında idi, baxmayaraq ki qız onun çiyindən idi. Görəsən, bu qədər cəsarət bu qızda haradan idi? Sergiy də elə bil bunu gözləyirdi, oğlanı tər basmışdı; onlar rəqs edənlərə qoşuldular. Hər şey də elə bundan başladı.

Sergiy ağlagəlməz bir əzab çəkirdi – çoxlu rəqs edənlərin arasında başı hərlənirdi, sanki rəqs edənlərdən ətrafa nəfəsi və ehtirası qızıqdıran gözəgörməz bir alov saçılırdı, onu cəlb edən ehtirasa həvəslə özünü təslim eləmək istəyirdi, eyni zamanda adamların çoxluğu onu narahat edirdi. Elə istəyirdi ki, camaatdan qaçsın, onları kimsə görməsin deyər Nataşka ilə göylərə ucsun, onu qucaqlayaraq daha yüksəyə və yüksəyə uçmaq, uçmaq istəyirdi... Nataşka isə elə gözəl fırlanırdı ki... O, sanki rezin adam idi, həm möhkəm, həm də elastik. Sergiyi təəccübləndirən bu idi ki, daha öncə onu sıxan özünəinamsızlıq artıq tamamən yox olmuşdu, əvəzində isə onu sanki bir yaxınlıq hissi çulğamışdı, bu hiss çox tez böyüyürdü, ürəyi daha şiddətlə döyünürdü, sakitləşdirmək mümkün deyildi; bu qüvvə onu get-gedə daha çox cəzb edirdi, baxmayaraq ki qızın üzünə ona çox yaxın idi, onun qızğın nəfəsi bu qədər aydın hiss edilirdi, nədənsə onun sifətinin fərqi var bilmirdi, həyəcədən nə baş verdiyini başa düşmürdü. Elə bu an qız birdən dedi: "Mən bilirəm, Seryojka, sən mənə sevirsen, mən sənə xəyalınam!.." Yalnız bu zaman o, qızın cəsarətlə gülən gözlərini və qəsdən ona yaxınlaşdırdığı üzünü gördü.

Sergiy çox pərt oldu, o bunu gözləmədi və buna hazır deyildi, yaxşı ki, tempi itirmədi və fırlanmağa davam etdi. Nəse cavab vermək istəyirdi, könlündən, adətən, küçə uşaqlarının işlətdiyi şit bir söz demək keçirdi, belə sözlər başqa oğlanlarda yaxşı alınır, elə deyərlər ki, adamın nəfəsi quruyar, onda isə hər şey ciddi alınır. Cavabında qıza demək istəyirdi ki, bunu heç düşünməyib, onu nə qədər sevdiyini bilmir, amma ondan xoşu gəlir, hətta çox xoşu gəlir. Lakin Nataşka

²Komintern (kommunist internasionali sözünün abreviasiyası) – 1919-43-cü illər arasında dünyadakı bütün kommunist partiyalarını birləşdirən beynəlmiləl təşkilat

sanki bunu başa düşdü, onu qabaqladı və düşüncələrini deməyə imkan vermədi: "Cavab vermə, Seryoja, cavab vermə, əziyyət şəkmə! Mən zarafat elədim", – o fırlanaraq və musiqinin taktıyla başını yelləyərək danışmağa başladı: "Mən sənini içini görürəm, sənini yerinə hər şeyi deyə bilərəm!" Nataşka bir az yavaşdı, səsi yaxşı eşidilsin deyə rəqs edənlərdən bir az kənara çəkildi. O, sözüne davam edirdi: "Mən hər kəsin içini görürəm, kim nə düşünür bilirəm, raykomda mənə deyirlər ki, mən gözüaçıq komsomol təbliğatçısıyam. Səni də görürəm. Sən məni sevirsən və tezliklə bunu mənə deyəcəksən! Sən həmişə beləsen. Hamı kimi deyilsən. Kütbeyinsən. Ay kütbeyin! Sən özünü toparlayınca... Mən hər şeyi bilirəm. Sən qızlarla heç vaxt yaxın olmamasın! Elə deyilmi? Aydın məsələdir! Gizlətmə! Mən gözlərindən hər şeyi oxuyuram! Səni tanıyıram axı. Mən bilirəm. Tezliklə hər kəs sənini dalınca düşəcək. Bu çox maraqlıdır! Sən isə mənə bax! Mən birinciyəm və sən mənimlə olacaqsan!" Onlar yenidən rəqs etməyə başladılar. Nataşka susmurdu. "Hər yerə birgə gedərik. Mən iclaslarda çıxış edəcəm, sən isə qəzet üçün məqalə yazacaqsan, jurnalist olacaqsan. Sən yaxşı yazırsan, mən bilirəm. Başa düşürsən, mən qoçağam, hər yerdə danışa bilirəm, sən isə ağıllısan, mənə də elə beləsi lazımdır. Başa düşürsən?"

Bax aralarında belə bir söhbət getdi, bu zarafatıydımı, gerçəkidiymi, bunu fikirləşməliydi və yaxud ümumiyyətlə bu söhbəti unutmalıydı? Lakin o gecəni Sergiy yata bilmədi, sabaha qədər yerində qurcalandı, sanki onu elektrik cərəyanı vurmuşdu. Məhz bundan sonra o, qıza məktub yazmaq qərarına gəldi, lakin sonra onu cırdı. Ciddi yazmağı münasib bilmədi, elə-belə, əyləncə üçün isə Sergiyə maraqlı deyildi.

Aradan bir neçə gün keçəndən sonra o sakitləşdi. Yayda məktəbi bitirdikdən sonra pedaqoji universitetə qəbul olanda artıq müharibə başlamışdı. Bu arada onlar iki dəfə öləri görüşdülər, lakin aralarında elə bir xüsusi söhbət olmadı, məhəbbət haqqında danışmadılar. Hər dəfə Sergiy gözləyirdi ki, onlar yenə də rəqsdəki söhbətə qayıdacaqlar. Lakin rastlaşanda o özü bu barədə söz açmırdı, heç ondan da gözləməirdi. Əslində, bu hadisəni unutmaq daha doğru olardı, lakin orduya çağırış gələndə hər şey tərsinə alındı. Sergiy cəhd etsə də, özünü bu qərardan döndərə bilmədi. O, tərəddüd etsə də, qızın yaşadığı çoxmərtəbəli binanın yanına getdi. Həyəcanla onu gözləyirdi, nəhayət, gördü – o, evə gəlirdi. Lakin hər şey adi alındı. Bu görüş odu söndürüb külü ilə oynamağa bənzəyirdi. Quru odunlar lazım idi ki, bu ocaq yenidən alıxsın. Sergiy ona dedi ki, orduya gedir və onunla vidalaşmağa gəlib. O isə bunu çox sakit qarşıladı, dedi ki, indi hər kəsi cəbhəyə aparırlar, səfərbərlikdir və çox tələsdiyini, işlərinin çox olduğunu deyib ona məktub yazacağına söz verdi. Tezliklə ünvanını göndərməsini istədi. Sergiy buna çox sevindi, sanki elə buna görə gəlmişdi – yazışacaqlarını sözləşmək üçün, çünki məktubda daha çox şeylər demək olardı, nəinki göz-gözə. Məktubda cəsarət edib hər şeyi yazmaq olardı. Lakin böyük intizarla gözləməyinə baxmayaraq, ona yolladığı məktublara, – o, üç dəfə məktub yollamışdı, – hələ də cavab almamışdı, heç bir dənə də... Beynində müxtəlif cümlələr və cavablar qururdu. Amma artıq gündəlik əsgər həyatının içində ümidləri sönmüşdü... Birdən bacısı Veronika ona yolladığı məktubda yazdı ki, deyilənlərə görə, Nataşa yaşca özündən çox böyük olan birinə ələ gedir, o adamın bir il əvvəl arvadı ölüb və cəbhəyə

çağırılmaqdan azaddır. Veronika yazırdı: “Seryoja, əziz qardaşım, nəbadə fikir eləyəsən. Mən səni tanıyıram da, sən müxtəlif romanlar oxumusan və hər şeyə o kitabların səhifələrindən baxırsan, özünə dərd edəcəksən. Amma sən belə eləmə. Başa düş, sən başqasan, o da başqa. Siz tamam fərqli insanlarsınız. Sən qəlbində onu qınama, əgər ərə getmək istəyirsə, bu onun şəxsi işidir. Siz bir-birinizin tayı deyildiniz. İnan mənə. Təki sən evə sağ-salamat gəl, təki tezliklə müharibə bitsin və sənin səadətinə, qızlardan birinin səninlə xoşbəxt olacağına mən inanıram. Seryoja, mən buna həm də çox inanıram! Təki sən fikir eləmə, əziz qardaşım və tezliklə bizim yanımıza, evə qayıt... Bircə müharibə tez bitsəydi...” Məktub belə bir məktub idi. Belə baxanda onun Nataşayla aralarında elə bir şey olduğunu düşünməyə əsası yox idi. Lakin bacısı onu sakitləşdirməyə qərar vermişdi.

İndi artıq Nataşkayla olan bu hadisə onun üçün bir rəngsiz yuxu kimi, on doqquz illik keçmiş həyat parçasındaki bir dərs kimi geridə qalmışdı. O, müharibəyə bu cür yola düşürdü, səbəbini özünün də anlamadığı ağır bir məyusluq içindəydi və o, təcrübəsiz, baş verənlərə inanmaq istəyən, qəlbi azad olaraq gedirdi. İndi o öz uşaqılıq illərini keçirdiyi şəhərdən əsgər marşı altında, qadınların və uşaqların müşayiəti ilə birbaşa müharibəyə gedirdi. Həmin anda çox təəssüflənirdi ki, bacısı Veronika yanında deyil, əlbəttə, onun təcili göndərişini eşitsəydi, son dəfə onu görməyə gələrdi. Lakin bütün zamanlarda deyildiyi kimi, dünya möcüzələrdən xali deyil. Bəlkə də, bu elə həmin vəziyyətdir, deməli, tale elə-belə gətirib: gözlənilməz vəziyyətdə bacısı yanında yox idi. Ancaq bunu o artıq vaqonlara yerləşdikdən sonra sakitləşərək yolda düşünürdü...

Əsgərlər hələ vağzal tərəfə gedərkən onlara tez-tez yaxınlaşan qadınların arasında, camaatın içində birdən bir qaraçı qadın göründü. Görəsən, o, haradan peyda oldu, bircə Allah bilirdi bunu, baxmayaraq ki Saratovda yayda qaraçılar çox olur. Qaraçı həm öz qarabuğdayı görünüşüylə, həm də qaçarkən yellənən sallaq mis sırğaları, çiyinə sürüşən cırıq şalı, uzun, yerlə sürünən ətəyi ilə hamının diqqətini cəlb edirdi. Ancaq nə olsun, qaraçı elə qaraçıdır da! Küçədən keçən adamların çoxluğu və hərəkətiylə maraqlanan qaraçı sıranın yanında nəse qışqırırdı, əli ilə müxtəlif hərəkətlər edir və sanki sırada gözləri kimisə axtarırdı. Əsgərlər isə heyərlə “bəlkə, səni axtarır...” deyərək bir-birinə göz vururdular, bir-birini itələyirdilər. Hətta sırada hərəkət edənlərdən bir nəfər özü ona səsləndi:

– Eyy, qaraçı qızı, qoçaq, mən burdayam! Eşidirsən? Bax da, mənəm! Sən məni axtarırsan ki, falıma baxasan? -

Cavabında qaraçı dedi ki, bəlkə, bir vaxt onun da falına baxacaq, lakin indi axtardığı adamı özü tapacaq. Bunu deyəndə əsgər çox təəccübləndi və dəqiq – qaraçı necə dedisə, elə də oldu.

Camaatın axınına qoşulan qaraçı az keçmədi ki, qaçaraqda, bəlkə də, ona Tanrıdan verilən vergiyə, bəlkə də, öz istəyi ilə axtardığı adamı tapdı. Sırada gedənlərin təəccübünə və gülüşlərinə rəğmən o adam Sergiy çıxdı. Niyə məhz o? Niyə qaraçı məhz Sergiyə yaxınlaşaraq ona müraciət elədi?!

– Dinlə, oğlan! Dinlə məni, qaraqaş gənc, çıx kənara, ver əlini, mən sənə falına baxacam, səni xoşbəxtliyə qovuşduracam!

Sergiy cərgədə kənarında, iki nəfərdən sonra gedirdi. Lakin məsələ onun harada getdiyində deyildi, onun

üçün qeyri-adi olan bu vəziyyətdə neyləyəcəyini bilmirdi. İndiyəcən heç vaxt belə şeylərə rast gəlməmişdi, onun falına heç vaxt baxılmamışdı, ailədə də hər kəs bu cür şeylərdən uzaq idi – atası heç bir karta-filana inanmırdı, anası da əlamətlərə inanan deyildi. İndi burda birdən-birə belə bir vəziyyət?..

– Yox, lazım deyil! İstəmirəm! – o, ucadan dedi və gülümsəyərək çiyinlərini çəkdi. İmtina etdiyinə görə pərt olmuşdu, başa düşürdü ki, üzr istəməlidir, lakin necə və nəyə görə, üstəlik, yanında gedən dostları da zarafata başladılar:

– Bax qaraçı da bilir kimi seçir, bizim rahibi bəyəndi. Başqa kim ola bilirdi ki! O, deyəsən, Allaha inanır, bu lap yerinə düşdü!

Lakin qaraçı əl çəkmədi:

– Dinlə, oğlan, imtina etmə, bu qismətdir!

Sırada kimsə qıraqdan dedi:

– Onun adı Sergiydir.

– Sergiy? Sergiy, əzizim, qaraqaş oğlan! Mən sənə deyirəm – bu qismətdir, imtina eləmə, Sergiy, sən hələ çox gəncsən, sənənin taleyini deyəcəm! Ürəkdən baxacam falına. Hər şeyi necə var elə də deyəcəm!

Lakin birdən cərgədən onun üstünə qışqırmağa başladılar:

– Ey, qaraçı, mane olma! Görmürsən yol gedirik?

– Mən mane olmayacam, uşaqlar, mən gedə-gedə onun əlinə baxacam!

– Əl çək, bezdirdin, sənə deyirlər, mane olma!

Qaraçı nə elə gənc, nə də yaşlı idi. Sergiy onun üzündə hiyləgərlik görmədi, əksinə – o, eynən bacısı Veronika kimi səmimi, açıq birisi idi. Veronika həmişə kiməsə yaxşılıq etmək istəyirdi və buna görə də rahatlığı yox idi. O həm də Veronikaya çox oxşayırdı – göz-

ləriyləmi, baxışlarındakı ifadəyləmi? Ya da ona elə gəldi, çünki qaraçı arxadan qışqırırdı: “Mən sənə bacı kimi deyirəm! Səni qardaşım bilib deyirəm!..”

Qaraçı artıq camaatın içində itəndə Sergiy özünü birtəhər hiss etdi, ürəyində özünü qınadı, gərək cavab verəydi, axı niyə belə utancaq idi? Heç yaxşı çıxmadı.

Bu arada onlar artıq sırayla stansiyaya çatmışdılar, bölmə bölmənin, taqım taqımın arxasınca gedirdi və qoşunun dalınca gələn Saratov camaatı hay-küy qoparırdı, adamlar səs-səsə verirdilər. Eşelon artıq minmək üçün taybatay açıq olan yük vaqonlarıyla yola hazır idi. Bu, sonu görünməyən uzun bir qatar idi. Bu vaqonlarda onlar cəbhəyə yola düşəcəkdilər.

Səfərqabağı yerləşdirilmə zamanı birdən araya qarışıqlıq düşdü, hansı bölmənin hansı vaqonda gedəcəyi müəyyənləşdirilir, əsgərlər səs-küylə qatar boyunca hərəkət edirdilər, qadınlar və uşaqlar əl-ayağa dolaşırdılar, onları ordan heç bir qüvvəylə qovmaq mümkün deyildi.

Qatara minik çox uzandı. Perronda həm isti, həm də darısqallıq idi. Öz növbəsini gözləyən Sergiy qaraçını tamam unutmamışdı və birdən o, yenidən camaatın içində peyda oldu. Axır ki tapdı, necə də inadkar çıxdı:

– Ey, Sergiy! Mən sənənin dalınca gəldim, Sergiy! İmtina etmə, dinlə məni. Taleyin deyir ki, yol üstə sənənin falına baxmaqdan imtina etməyəsən, müharibəyə gedirsən, öz taleyini öyrən.

Sergiy həтта sevindi:

– Yaxşı. Əgər belə lazımdırsa, hər şey dediyin kimidirsə, bax, – o, torbasını ayaqlarının yanına qoydu, avtomatı boynundan sallayaraq saxladı və əlini – sağ ovcunu hazır vəziyyətdə ona uzatdı.

Beləcə, vaqonun yanında, qatara minik başlamazdan əvvəl onun bölük yoldaşlarının əhatəsində təntənəli falabaxma mərasimi başlandı. Qaraçı diqqətlə onun əlinin xətlərinə baxırdı, nəşə pıçıldayır, dodaqlarını tərpədir, başını yelləyirdi:

– Ey, dayan! İndiyəcən eşidilməmiş və görünməmiş dəhşətli bir döyüş olacaq. Eh, tale, tale! Təkcə günəş qana bulaşmamış qalacaq və at sahibsiz çapacaq, – o heç kimə müraciət etmədən dedi. Sonra isə Sergiyin gözlərinə baxdı və əlavə etdi: – Sənin anlaşılmaz bir məhəbbətin olub. O sənə kədər gətirib, həm də mənasız bir kədər. Sən yazılmamış bir kağız kimi təmizsən.

Bu an onun yanında dayanmış, maraqla qaraçını dinləyən əsgərlərdən gülüş səsləri eşidildi:

– Aydın məsələdir, bizim təmiz oğlan aşiq olubmuş, amma alınmayıb!

– Alınmayıb! – o biri də onun tərəfini saxladı. – Siz elə dişlərinizi ağardın. Bizim rahib əzab çəkib, həm də heç nədən, o qız isə quyruq bulayıb aradan çıxıb! Bu isə necə təmiz idisə, eləcə də təmiz qalıb!

– Sən onlara qulaq asma, oğlan, sən məni dinlə, – qaraçı dedi. – İndi isə sol əlini ver və təkcə məni dinlə.

Qaraçı diqqətlə Sergiyin sol əlinə baxaraq bir anlığa susdu və sonra sevinərək dedi:

– Sənə ölüm yoxdur, oğlan! Mən elə-belə də bilirdim! Ürəyimə dammışdı. Bax, gördün, sənə ölüm yoxdur! Sənin ulduzun belədir! Mən bilirdim! Ona görə də sənə dalınca gəlirdim!

Ətrafda hər kəs hərəkətə gəldi. Sergiy səfeh kimi gülümsəyirdi, o bilmirdi buna sevinsin, yoxsa bir əyləncə kimi baxsın, qarşısında təzim edərək ona təşəkkür mü etsin. O istədi əlini kənara çəksin, lakin yoldaşlarından

biri söhbətə qarışdı. Kuzmin idi. Zəhlətökənin biri idi, ağızından bir söz çıxana ilişirdi. Öyrətməyi sevirdi.

– Dayan, dayan, qaraçı, əzizim, – o özündənrazı halda başını yellədi, – sən, deyəsən, yanlış yerə yozdun. Necə yəni, sənə ölüm yoxdur? Sən heç nə dediyini başa düşürsən? Bəyəm ölümsüz də adam ola bilər? Bu harada eşidilib? Yer üzündə hamıya ölüm var, təkcə ona yoxdur, hə?! Bura bax! Biz harasa elə-belə bir yerə yox, müharibəyə gedirik, kim bilir, kimin axırı necə olacaq – kim gülləyə tuş gələcək, kimsə yox. Bəli, indi cəbhədə kimin falında nə deyildiyinə ölüm baxmır. Hamını bir ucdan biçir. Biz axmaq yerinə qoymaq nəyə lazımdı?

– Mən heç kimi axmaq yerinə qoymuram. Mən taleyi deyirəm. Onun ulduzu ölümsüzdür! Alnına elə yazılıb, – qaraçı təslim olmadı. Sonra isə elə bir şey dedi ki, hər kəsi qane etdi, lakin bu hər kəsə o qədər də aydın olmadı... – Tale ölümdən üstündü. Taledən tale başlayır, ölümdən isə bir şey çıxmaz. Bu oğlanın isə ulduzu taledən ölümsüzdür, alnına belə yazılıb... Onun ulduzu ölümsüzdür!..

Kuzmin lap mitinqdəki kimi əllərini yelləyərkən çox deyindi, lakin nədənsə hamı baxıcıya inanırdı. Artıq onlar yola düşəndə, vaqonlara minmək zamanı çatanda çoxu qaraçıyla əl-ələ görüşürdü, o da perrondan qatar tərpənməyincə getmək istəmirdi. Qatar tərpənəndə isə orda olan başqa qadın və uşaqlarla bərabər, qaraçı da eşelon stansiyadan uzaqlaşana qədər qatarın dalınca qaçır və Sergiyə əl eləyirdi...

İsti idi. O gecə qatarda onun gözüne yuxu getmədi. Təklər qaranlıqda taqqıldayır, qatar insanın ürəyini sızıldadan ağır bir kədər və həyəcan içində uğuldayırdı. Tarixin öz dalğasının qabağına qatıb dünya müharibəsinə apardığı Sergiyin ağılına hər şey gəlirdi. Ağılına

gələnlerin içində o, həmişə qaraçını xatırlayırdı. Bu qəribə qaraçı haradan peyda oldu birdən-birə, bu nə qəribə falabaxmaydı? Onun beynində bir cümlə ilişib qalmışdı: “Təkcə günəş qana bulaşmamış qalacaq... və at sahibsiz çapacaq...” Görəsən, bunun mənası nədir, nə ola bilər? Anlaşılmazlıq və müəmma. Görəsən, günəş qana bulaşmamış, at isə süvarisiz qalanda nə baş verəcək? Bu nə deməkdir? Ulduzum isə ölüm-süzdür? O haradadır? Bəlkə, bunlar hamısı uydurmadır? Yəqin ki, belədir. Axı ulduzun insana nə dəxli var? Yerdəki insanlar hara – səmadaki ulduzlar hara? Yox, onların heç bir əlaqəsi yoxdur. Ulduzlar ayrı, insanlar ayrı. Tale taleyə bağlıdır... Bəs tale nədir və tale taledən necə başlaya bilər? Bu necə baş verir?..

Təkərlər relslərə toxunaraq taqqıltı qoparırdı. Əsgərlər necə gəldi uzanıb xoruldayırdılar. Ay qapıların arasından gah görünür, gah da buludların arxasında yoxa çıxırdı, qatar gedə-gedə ulduzlar sayırırdı...

Lakin bir iş də vardı axı – qaraçı onun Nataşkaya məktub yazdığını və heç bir şey alınmadığını haradan bilirdi? Hər şey dəqiq idi. Qaraçının dediyi kimi, mənasız bir kədər yaşayırdı. Deməli, kədər də mənasız ola biləmiş. Bəs qarşıda onu nələr gözləyirdi? Cəbhədə aqibəti necə olacaqdı? Əlbəttə ki, bu qorxuludur. Saratova gələn yaralı cəbhəçilər onlara müharibədən danışmışdılar. İndi isə bütün bunları – müharibənin necə olduğunu öz gözləri ilə görməliydi...

Təkərlər taqqıldayırdı və onun yuxusu gəlmirdi. O, yenidən düşündü ki, hər şeyin və hər kəsin üzərində elə bir qüvvə var – bu, tale adlanır. Axı kimsə bunu tale olaraq adlandırır. Heç kimin də onu dayandıрмаğa və yaxud izah etməyə gücü yetməz. Yaxşı, bəs onda tale haradadır? Yəqin, müharibə də bir taledir, yaşamaq

və yaxud yaşamamaq da taledəndir, olmaq və ya olmamaq, qalib gəlmək və yaxud məğlub olmaq da... Məgər elə deyil? Onlar axı cəbhəyə gedirlər, müharibəyə – tale belə əmr edib. Elə buna görə də onların hamısı bu eşelondadır və qatar onları böyük sürətlə ora, faşistlərlə müharibə gedən yerə aparır. Bəs orda necə olacaq? Yenə də tale? Öldürəcəklər, yoxsa öldürməyəcəklər? Kimin kimə qalib gələcəyi bundan asılıdır. Bəli, kimin kimi öldürməyindən. Hamı istəyir ki, müharibə tezliklə bitsin, aclıq sovuşsun. Bunu qadınlar, hətta uşaqlar camaatın içində qışqıraraq deyirdilər. Bunun üçün isə döyüşmək lazımdır, öldürmək lazımdır, qalib gəlmək lazımdır ki, müharibə bitsin. Belə çıxır. Evdə anasıyla atası da buna görə mübahisə edirdilər. Onun üçün orduya çağırış vərəqəsi gələndə valideynləri müzakirə açmağa başladılar, səhər hərbi komissarlığa getmək üçün ona yol tədarükü görür, əşyalarını toplayırdılar. Birdən anası oturacağıın kənarında əyləşdi, əlini sinəsinə qoydu və ona yalvardı: “Seryojenka, sən heç kimi öldürmə, nə olar, qan tökmə!”

Birdən-birə nə oldu ona? Anası bunu təsadüfən, yoxsa düşünərək dedi? Sergiy anasının ona üz tutub dediyi bu sözləri artıq heç vaxt unutmayacaqdı, o baxışları bütün həyatı boyu yadında saxlayacaqdı. O bu sözləri elə bir şəkildə deyirdi ki, sanki indicə haradansa uzaqlardan gəlmişdi, indicə astanadan ayağını içəri qoymuşdu və bütün yolboyu elə bunu düşünmüşdü. Ona elə gəldi ki, həyatda ilk dəfədir anasını görür və gözlənilmədən gözləri onun keçmişdəki qızılı parıltısını itirmiş gözlərinə, qırış-qırış olmuş üzünə, köhnə sətlin xalatda, çiyninə atdığı tüklü yaylıqda tamam yaşlı görünən vücutuna sataşdı. Birdən ona çoxdan tanış olan şeyləri elə bil yenidən kəşf etdi. Onda anası hələ

sarışın hörüklü, dolubədənli, boy-buxunlu gənc bir qadın idi. Onlar Volqaboyundakı neft mədənlərində ağır şəraitdə yaşayırdılar. Özü ayaqyalın ora-bura qaçan balaca bir oğlan idi. Anası öz gündəlik işləri, evin qayğıları ilə məşğul olar, çoxdan şəkər xəstəliyinə tutulmuş ərinin, məktəbə gedən uşaqlarının dərdsərinə qalardı. Deməli, bütün bunların hamısı sonda, bir gün onu orduya yola salanda bu sözləri ona demək üçünmüş. O zaman anasının "müharibədə heç kimi öldürmə, qan tökmə..." kimi yalvarışları onu çox pərt etdi və o bundan bir şey anlamadığı üçün deyindi:

– Sən nə danışırsan, ana! Bütün bunlar nəyə lazımdır? Axı mən orduda olacam, – o, söhbətdən yayınmaq üçün rəfdəki kitablarını və dərslikləri qurdalamağa başladı. – Ana, burda mənim kitabxanadan götürdüyüm kitablar var. Mən onları ayırıb kənara qoyacam, qoy Veronika onları aparıb kitabxanaya təhvil versin.

Lakin söhbətin kəsilməsi qismət deyilmiş, çünki atası da söhbətə qarışdı. Ümumiyyətlə, Nikolay İvanoviç düzünəqulu və həmişə sözüünü kəskin deyən, tez özündən çıxan adam idi, bir şey olan kimi hirslənənə qədər mübahisə edirdi; bəlkə də, bu xasiyyət onda müdiriyyətlə yola getmədiyinə görə, ya da qaraciyəri xəstə olduğuna görə yaranmışdı.

– Necə yeni öldürmə?! – atası hirsli halda qışqırdı. – Necə yeni öldürmə, qan tökmə! Sözə bax, sən Allah! O, hara gedir, sənə? Deyəsən, axı müharibəyə gedir. Sən necə anasan, elə dediyini deyib durursan! – o, papiros çəkmək üçün otaqda bir şey axtarmağa başladı. Anası tənəkini ondan gizlədirdi, o isə dayana bilmirdi, həmişə həyəcanlananda evdən xırda-xırda doğranmış tütünü tapıb çəkirdi. Anası həmişə deyirdi ki, elə papiros çəkmək onu bu günə qoyub, belə ariq və əsəbidir.

– Nə olar, çəkmə, Kolya, – o, acizənə ərinə müraciət etdi, – canına yazığın gəlsin. Nə qədər olar axı?

– Hə, sənin Sergeyə dediyin bu cür sözlərdən sonra necə çəkməyim, o, sabah cəbhəyə getməlidir. Orda onun axırı necə olacaq?

– Elə ona görə deyirəm də. Qoy Allah özü mənim sözlərimi eşitsin, özü qərar versin. Hamı elə hey deyir – öldür, öldür! Düşmənlər bizə ölüm gətirir, biz də onlara – düşmənlərə ölüm! Bəs sonra bu dünyada necə yaşayaq – tək qatillər qalacaq bu dünyada? Elə bilirsən mən nə dediyimi bilmirəm, öldürməyəcəksən, onda səni öldürəcəklər, lakin öldürsən – yenə də qatilsən. Bizim kürəkənə, Anatoliyə nə oldu – hələ ki bilmirik sağdır, yoxsa yox, öldürdülərmi onu, yoxsa o öldürdü kimlərisə? Veronikaya da deməyə qorxuram. Yaxşısı budur, mən oğluma ürəyimdən keçəni deyim, – və o susaraq ağıladı, hönkürtüsünü içində boğmağa çalışdı. Nə bu suala cavab tapa bilirdi, nə də ərinin sözlərinə haqq qazandırırdı.

– Hə, hə, – atası onu qınayaraq sözüünə davam etdi, – sən elə düşünürsən ki, bunun ondan o yanısı yoxdur. Səni bu cür təşviqata görə xalq düşməni kimi Sibire göndərərlər. Burda dünya müharibəsi gedir, kim kimə güc gələcək, ya onlar bizə, ya da biz onlara, sən də başlamısan – öldürmə! Sən elə düşünürsən ki, mənim öz oğluma yazığımı gəlmir? Yaxud da bizim Anatoliyə? Ancaq başqa nə etmək olar? Əsgər öz torpağını qoruyur, əmr belədir. Əgər əsgər düşməni məhv edərsə, yeni öldürərsə, deməli, əmri yerinə yetirir, borcundan çıxır, bu onun qəhrəmanlığıdır, bəs necə!

Oğlunun yol tədarükünü yığmaq üçün anası torba tikirdi və susurdu, atası isə gənclik illərinin xatirəsinə dalmışdı: onda on doqquz yaşındaydı, eynən Sergey

kimi. I Dünya müharibəsində sualtı qayıqda xidmət edirdi. Düşüncələri ona deyirdi ki, düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək – başlıca və düzgün məsələdir; məsələn, onlar sualtı qayıqla düşmənin hərbi-nəqliyyat gəmisini qoşunuyla birlikdə Baltik dənizində batırırdılar. Əvvəlcə suyun altı ilə düşmən gəmisinin arxasınca düşüb onu izləmiş, sonra torpedoları hədəfə doğru atmışdılar. Hər şey dəqiq alınmışdı, hər iki mərmə düz hədəfə – bortun vater xəttinə³ dəymişdi. Gəmi alışıq və batmağa başlamışdı. Onlar sualtı qayıqları ilə dərinə enmiş, bir saat gözləyib yenidən yuxarı qalxmış və suyun üzündə baş verənləri periskopla⁴ izləməkdə davam etmişdilər. Ön hissəsi səmaya qalxan nəhəng gəmi yarıyacaq suya batmışdı, ətrafında çoxlu ümitsiz insanlar üzürdülər.

Həmin anda periskopa komandir və yüksəkrütbəli zabitlər baxırdılar, onların sözlərini dinləyən rabitəçilər də hər dəqiqə Kronştadt⁵ xəbər çatdırırdılar, hərbi tapşırıqın uğurla yerinə yetirilməsi haqqında hesabatı Morze əlifbası⁶ ilə ötürürdülər, tapşırıq isə – əmrdir. Düşməni məhv etmə əmri, vəssalam!

Əvvəlcə periskopla yalnız suda batan adamların necə məhv olduqlarına baxırdılar. Düşmən gəmisini batıb dənizin dibinə gedəndən sonra isə sualtı qayıq üçün ətrafda təhlükə olmadığına əmin olub suyun üzünə çıxmışdılar. Sonra əmr verilmişdi: "Hər kəs

³V ter xətti – gəminin subasını həddini göstərən xətt

⁴Periskop (yun. – *ətr f b xm q*) – sualtı gəmilərdə suyun üzünü müşahidə etmək üçün böyüdücü şüşəli qurğu

⁵Kronşt dt (alm. Krone – *t c + Stadt – şəhər*) – Rusiyanın liman şəhəri; Fin körfəzindəki Kotlin adasında yerləşir.

⁶Morze əlifb sı (I Dünya müharibəsindən sonra Morze əlifbası adlanmışdır) – işarələrlə kodlaşdırma üsulu (əlifbanın hərflərinin siq-nallar ardıcılığı ilə, məsələn, uzun və qısa – "tیره" və "nöqtə" ilə təsvir edilməsi)

yuxarı!" Bütün ekipaj göyərtəyə çıxmış və təşəkkür elanını dinləmək üçün komandirin qarşısında düzül-müşdü. Ətrafda isə düşmənlər boğulub batırdılar, onların sayı azalmışdı. Bəziləri sualtı qayığa tərəf üz-məyə çalışırdılar, ancaq bunu bacarmırdılar, özünü birtəhər qayığa çatdıranaqları isə güllələyirdilər...

Dəniz dalğalanırdı, axşam düşmək üzrəydi. Sualtı qayıq yenə yükünü tutmuşdu, dənizin altına, zülmət qaranlığa enirdi...

Bütün müharibələrdə belə olur. Müharibədə öldürən qalib gəlir, qalib gələn isə haqlı olur. Həmişə belə olub, belə də olacaq.

Ana nə etiraz edir, nə də mübahisə açırdı. Təkcə narazı-narazı başını bulayırdı. Sonra qonşular, xalası və onların qohumları vidalaşmağa gəldilər. Veronika da işdən gəlib yenə anasına ev işlərində kömək etməyə başladı. Qonaqların söz-söhbətləri gecəyarıyadək uzandı.

Sergiyin valideynlərinə yazığı gəldi – anası heç kimi öldürməməsini istəyirdi, atası isə onu öldürməsinlər deyər düşməni öldürməyi tələb edirdi. Əvvəllər ona adi görünən həyat-bacadakı gündəlik həyat tərzinin yeri indi yolda görünürdü və bu itki onu ağırdırdı.

Keçmiş anbaan uzaqlaşır, geridə qalırdı. O, Saratov yaylasının altındakı Volqanı xatırlayırdı. Sevimli yay yerləri, yaşıl yarımadaqlar və parlaq, ecazkar çay boyu, yelkənlər... Lakin Sergiyi uşaqlıqda ən çox böyük dəmiryol körpüsü özünə çəkirdi. Körpü çox hündür-lükdəydi, aşağıdan baxanda başını qaldırmalıydın. O, saatlarla suyun kənarında dayanır, körpünün üstündən keçən qatarları izləməkdən zövq alır, vaqonların təkər-lərindən qopan taqqılıya qulaq kəsilirdi; bu zaman körpünün metal keçidləri titrəşir və ordan qopan uğul-

tu səmaya – buludlara doğru yüksəlirdi. O bu anlarda Volqanın üstündən keçib onun ancaq kitablarda haqqında oxuduğu gözəl ölkələrə gedənlərə qibtə edirdi...

Yenə də uşaqlıq vaxtının mənzərələri yada düşdü, Yeni il gecələrində, ailəliklə valenkalarda⁷, qarlı çöllüyü keçərək neft məşəli yanan yüksək borunun yanına gedərdilər. Canlı məşəl, məşəlin işığında sanki sonsuzacan yağan dümağ qar... Məşəl sakitcə qar dənəciklərini udurdu, alova vurğun olan qar isə elə hey yağır, yağır, ondan uzaqlaşmağa özündə güc tapmayaraq daha sıx ələndirdi... Nə məşəl söndürdü, nə də qar kəsirdi...

İllər keçdikcə çox şey arxada qaldı, çox şey dəyişdi. İndi də müharibə – öldürmək ehtiyacı və ya öldürülmək aqibəti. Başqa yol yox idi. Ancaq belə olmalıydı, müharibənin qaydası bu idi. İndi isə o, müharibəyə gedirdi, orda ya kimisə öldürməli, ya da ölməliydi. Sergiy anasını, atasını, bacısı Veronikanı xatırladı; yatan əsgərlərin arasından qaranlığa çəkildi və sakitcə ağladı. O, yenə də doğmalarıyla əl-ələ tutmaq, qarlı çöllükdən keçərək səmada yanan gecə məşəlinin yanına getmək istəyirdi. Elə istəyirdi ki...

Təkərlər relslərin üstündə taqqıldayı, vaqon yellənə-yellənə irəli gedirdi. Bəzən boz-bulanıq, zəif işıqları sayrışan yarımstansiyaların yanından keçirdilər. Əsgər və silahlarla dolu eşelon onların "öldürəkmi, öləkmi?" seçimi qarşısında qalacaqları yerə tələsirdi. Öldürülmək səndən asılı deyil, heç kim ölmək istəmir və heç kim nə zaman öləcəyini bilmir. Öldürmək – iradə işidir, bu isə müharibədə mütləq və qeyd-şərtsiz

bir işdir. Bir də ki özünə necə deyə bilərsən: öldürüm, ya öldürməyim?!

...Təkərlər relslərin qovuşduğu yerlərə toxunduqca sanki bu səslər qopurdu: öldürək – öldürməyək, öldürək – öldürməyək, öldürək – öldürməyək...

Sergiy göz qapaqlarında yaş damcıları tədricən yuxuya gedə-gedə müharibəni, döyüşləri göz önündə canlandırmağa çalışırdı: kimi və necə öldürmək lazım gələcək – gülləylə, yoxsa əlbəyaxa?! Bütün yayı Volqanın sahilində ona bunu öyrətmişdilər. Yəqin, onu öldürmək üçün də elə bunları edəcəklər. O, düşməni – alman faşistini xəyalında canlandırmağa çalışırdı... Lakin heç nə alınmırdı – həmin adamı təsəvvür etmək çətin idi, atasının söhbətlərindən sualtı qayığın yanında boğulanları təsəvvür etmək müşkül olduğu kimi... Dalğalar onların üzlerini örtürdü. Baxılacaq mənzərə deyildi. Kim yaxınlaşırdısa, sudaca güllələyirdilər... O isə burulğanda səssiz və izsiz yox olurdu.

Təkərlər toxunduqca relslərdən səslər qopurdu: öldürək – öldürməyək... Sergiy məktəbdə öyrəndiyi almanca sözləri xatırlamağa çalışırdı, lakin yenə də əmin deyildi ki, alman dilində bu sözlər necə səslənə bilər: öldürək – öldürməyək?..

Qatar isə qaranlıqda irəli gedirdi...

⁷V lenk – şaxtalı günlərdə geyinmək üçün keçədən hazırlanmış rus çəkməsi

Çingiz Aytmatov

Seçmə hekayələr

Nəşriyyatın ünvanı:

AZ1130, Bakı, Ə.Naxçıvani küçəsi – 15A
Telefon: (+99412) 562-69-86; 562-69-88
www.altunkitab.az

Format: 84x108 1/32. F.ç.v. 6,5.

Sayı: 300

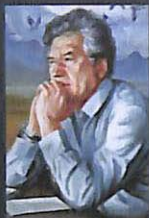
“OL” NPKT MMC mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1009, Bakı, Azərbaycan, M.İbrahimov – 43.
Telefon: (+99412) 497-36-23

Konstantin Paustovski
Ömər
Kimbay Naqayev

ÇİNGİZ AYTMATOV

Hekayələr

Az 2014
2197

Böyük qırğız yazıçısı Çingiz Törekuļoviq Aytmatov (1928–2008) tekce keçmiş sovet məkənində deyil, dünya miqyasında tanınan və sevilen ediblərdəndir. İlk əsərini 1952-ci ildə dövrü metbuatda çap etdirmiş, 1956-cı ildə isə ona dünya şöhrəti qazandıran "Cəmilə" povesti işiq üzü görmüşdür. Bundan başqa, yazıçının "Əlvida, Gülüarı", "İlk müəllim", "Ağ gəmi", "Əsrə bərabər gün", "Qiyamət" adlı roman və povestləri, eləcə də bir çox hekayələri oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

Əsərləri defələrlə ekranlaşdırılıb.

1990–94-cü illərdə Aytmatov SSRİ-nin və sonradan Rusiyanın Benilüks ölkələrindəki səfiri vəzifəsində çalışıb. 1994–2006-cı illərdə Qırğızistanın Fransada, Belçika, Lüksemburq və Niderlanddakı səfiri olub. Bundan başqa, Ç. Aytmatov SSRİ Ali Sovetinin deputatı, Asiya və Afrika ölkələri ilə Həmrəylik Komitəsi rəhbərlərindən biri olub.

Əziz Nesin
Kobe Abe
Cek London
Prosper Merime
Xorxe Luis Borxes
İvan Turgenev
Artur Konan Doyl
Fazil İskəndər
Səməd Behrəngi
Kəndzaburo

www.altunkitab.az

9 789952 242058

3.00 AZN